

Walden

quis non vult hic videri quoniam non est aqua
pag. 1
ms. aqua
quis non vult hic videri

RHETORICORVM
M A R C I
T V L L I I
C I C E R O N I S
A D
H E R E N N I U M
L I B R I I I I I.

E I V S D E M
De Inuentione, Libri II.

L Y G D V N I,
A P V D T H E O B A L D V M
P A G A N V M.

1 5 5 4.

82111

M. T. CICERONIS
ARTIS RHETORICAE
AD C. HERENNIVM

LIBER I.

Et si negotijs familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possimus, & id ipsum, quod datur otij, libentius in philosophia consumere consuevimus: tamen tua nos Cai Herenni voluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse, aut fuisse nos laborem putares, & eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intelligebamus: non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quae ex acri scriptores inanis arrogantia causa sibi assumpserunt, reliquimus: nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cogniti putaretur, nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. Non enim spe quaestus, aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tua morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipimus, sed si te vnum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare, ut intelligas hanc rationem praeeptionis accommodari ad exercitationem oportere.

AD HEREN.

De Oratoris officio.

Oratoris officium, est de his rebus posse dicere, quae res ad summiuilem moribus, ac legibus constituta sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet Orator: Demonstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale.

Demonstratiuum. DEMONSTRATIVUM est, quod tribuitur in alicuius certa personae laudem, vel vituperationem.

Deliberatiuum. DELIBERATIVUM est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem, & dissuasionem.

Iudiciale. IUDICIALE est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde, quomodo has causas tractari conueniat, ostendemus. Oportet, igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronunciationem.

Inuentio. INVENTIO est, excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quae causam probabilem reddant.

Dispositio. DISPOSITIO est, ordo, & distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus in locis sit collocandum.

Elocutio. ELOCUTIO est, idoneorum verborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio.

Memoria. MEMORIA est, firma animi rerum, & verborum dispositionis perceptio.

Pronunciatio. PRONUNCIATIO est, vox, & vultus, & gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione.

Artis. ARTIS est, praeceptio, quae dat certam viam, rationemque dicendi.

Imitatio. IMITATIO est, quae impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse.

EXER

LIBER I.

EXERCITATIO, est assiduum usus consuetudinis dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conueniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur.

INVENTIO, in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, consutationem, conclusionem.

EXORDIUM, est principium orationis, per quod animus auditoris, vel indicis constituitur, vel apparatur ad audiendum.

NARRATIO, est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio.

DIVISIO, est per quam aperimus, quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus, quibus de rebus summo dicaturi.

CONFIRMATIO, est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione.

CONFUTATIO, est contrariorum locorum dissolutio.

CONCLUSIO, est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officijs, quod res cogniti facilius esset producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae est considerandum.

De quatuor generibus causarum.

GENERA causarum sunt quatuor: honestum, turpe, dubium, humile.

HONESTUM causa genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere.

Exercitatio.

Inuentionis partes.

Exordium.

Narratio.

Diuisio.

Confirmatio.

Confutatio.

Conclusio.

Genera causarum quatuor.

Honestum.

bere, ut pro viro sortis contra patriciam.

Turpe. TURPE genus causa intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis.

Dubium. DUBIUM genus est, cum habet in se causa & honestas, & turpitudinis partem.

Humile. HUMILE genus est, cum contempta res offertur. Cum hac ita fiat, conveniet exordiorum rationem ad omne genus causa accommodari.

De exordijs.

Exordiorum duo genera. EXORDIORUM duo sunt genera. Principium, quod grace πρῶτον appellatur, & insinuation, qua exordios nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus.

Principium.

De exordio secundum genus causae. SI GENUS causa dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, nequid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causa, faciemus attentos. Sin turpe causa genus erit, insinuatione nemur, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti fuerimus, quare adversarios criminando benevolentiam captare possimus. Sin honestum causa genus erit, sicubi recte vel vit, vel non vit principio. Si vit volumus, aut id oportet ostendere, quare causa sit honesta, aut breuiter quibus de rebus sumus dicturi, exponere. Si principio vit volumus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostra causa adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quo modo quidque confici possit, aperiemus.

Dociles. DOCILES auditores habere poterimus, si summam causa breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente vult audire.

ATTEN

ATTENTOS habebimus, si pollicebimur nos de rebus magnis, novis, inusitatis rebus facturos, aut de his rebus, quae ad rem publicam pertineant, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad decum immortalium religionem, & si rogabimus, ut attente audiant, & si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus.

BENEVOLOS auditores facere quatuor modis possumus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, & a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantiā laudabimus, aut in rem publicam meritis, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui audiunt, aliquid referemus, dummodo haec omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, & si orabimus, ut nobis sint auxilio, & simul ostendamus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contempionem adducimus. In odium rapiemus, si quid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates adversariorum proferemus, & his adiumentis magis quam veritati eos confidere aperiemus. In contempionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansue, magnifice indicatas proferemus, & si, quae de his existimatio, quae iudicij expectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contempionem deprimemus.

memus. Deinceps de insinuatione aperiendum est.

Tria insinuationis tempora.

Tria sunt tempora, quibus principio res non possimus, qua diligenter sunt consideranda, aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animi auditoris à nobis alienat, aut cum animus auditoris persuasus esse videtur ab his, qui ante contra dixerunt, aut cum desensus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus, rem, non hominem, aut hominem, non rem spectari oportere, non placere nobis ipsis, que facta dicantur ab adversariis, & esse indigna, aut nefaria. Deinde, cum diu rem auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendimus, aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferimus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, & similitudinem conferemus. Item, si negabimus nos de adversariis, aut de aliqua re dicturos, & tamen occulte dicemus interiectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id est, si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nesci, quibus rebus fides fieri soleat.) Ergo si fidem factam putabimus, his rebus nos insinuabimus ad causam, si de eo, quod adversarij firmissimum sibi adiumentum putaverint, primum nos dicturos pollicemur, aut ab adversarij dicto exordiemur, & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si desensus erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risum movere possit exordiemur, ab apologo, à fabula, verisimili, imitatione, depravatione, inuersione, abiectio, ne, ambiguo, suspitione, irrisione, stultitia, exuperatione, collatione, literarum mutatione, praterea expeclatione, similitudine, nonitate, historia, versu, aut ab alicuius interpellatione,

ant

aut arrisione: & si promiserimus aliter ac parati fuerimus nos esse dicturos, nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos, quid alij soleant, quid nos facturi sumus, breuiter exponemus. Inter insinuationem, & principium hoc interest, quod principium huiusmodi debet esse, ut statim apertis rationibus, quibus prescripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. at insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commoditatem in dicendi opere venire possimus. Perum hæc tres utilitates, tamen in tota oratione sunt comparanda, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos prabeant, tamen id per exordium cause maxime comparandum est. Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quæ vitia vitanda sunt, docebo. In exordienda causa seruandum est, ut lenis sit sermo, et vitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio videatur esse.

VITIOSUM exordium, est quod in plureis causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est quod nihilominus adversarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo adversarius poterit uti ex contrario. Item vitiosum est, quod nimium apparatis verbis compositum est, aut nimis longum est, & quod non ex ipsa causa natum videtur, quod separatim vocatur: in quo etiam translatum concluditur, ut proprie cohereat cum narratione, & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentum facit auditore. De exordio satis dictum est. Deinceps ad narrationem transeamus.

De tribus generibus narrationum.

Narrationis tria genera.

NARRATIONVM tria sunt genera. Primum quo exponimus rem gestam, & unumquodque tractamus ad utilitatem nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus incertum futurum est. Alium genus est

narratio

narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera, vnum, quod in negotijs, alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum.

Fabula. FABULA est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut ea, quae tragædij tradita sunt.

Historia. HISTORIA est, gestae res, sed ab aetate nostrae memoria remota.

Argumentum. ARGUMENTUM est, ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comædiarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festinitatem, numerum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam letitiam, iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo transigetur. Illud, quod ad veritatem pertinet, quamodo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere, narrationem, ut breuis, ut dilucida, ut verisimilis sit, quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est.

Narratio breuis. REM breuiter narrare poterimus, si inde incipimus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volumus, et si summam, non particulatim narrabimus, et si non ad extremum sed usque eo, quod opus erit, prosequemur, et si transitionibus nullis utemur, et si non decrabimus ab eo, quod experimus exponere, et si exitus rerum ita

expon

exponemus, ut ante quod, quae facta sunt, sciri possint, tamen si nos reticuerimus, quod genus est, si dicam, me ex prouincia redisse, profectum quoque in prouinciam intelligatur, et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque adiuuat, satius est praeterire, et ne bis, aut saepius idem dicamus, cauendum est, etiam ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo. Athenis Megaram vesperi aduenit Simo, ubi aduenit Megaram, insidias fecit Virgini, insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

REM DILUCIDE narrabimus, si ut quida primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum, ac temporum ordinem conseruabimus, ut gesta res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigne, ne quid noue dicamus, nequam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe prosequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praeteramus. Et si persequemur ea, quae de breuitate praecepta sunt, nam quod breuior, eo dilucidior, et cognitu facilior narratio fiet.

VERISIMILIS narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat dicemus, si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt, ne refelli possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilominus hac omnia narrando conseruanda sunt, nam saepe veritas, nisi haec seruata sint, fidem non potest facere. Sin erunt ficta, eo magis erunt conseruanda. De his rebus ante configendum est, quibus in rebus tabulae, aut alicuius firma, aut utitur interfuisse. Aliud quae dicta sunt, ab his non cessare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quia de consuetudine nona

noua excogitauimus, quod eam soli prater ceteros in tria tempora diuisimus, ut plane certam viam, & perspicuam rationem exordiorum haberemus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industria, quam rei utilitas postulabit, quae esse videamur, si prius pauca de causarum diuisione dixerimus.

De diuisione causarum.

Causarum diuisio in duas partes distributa est. Primum, perorata narratione debemus aperire, quid nobis conueniat cum aduersariis, si ea quae nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo. Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersariis, inire fecerit, & licuerit ne facere, id est in controuersia. Item e contrario. Agamemnonem esse à Clytemnestra occisum consentitur, cum id ita sit, me Alcibi parentem negant oportuisse. Deinde, cum hoc fecerimus, distributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus, eam plusquam trium partium numero esse non oportet. nam et periculosum est, ne quando plus, minusue dicamus, & suspicionem afferet auditori meditationis, & artificij, quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum res quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, & absolute. Nunc ad confirmationem transcamus.

De confirmatione & confutatione.

Tota spes vincendi, ratioque persuadenda posita est in confirmatione, & confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissoluerimus, absolute minimum munus oratorum confecerimus. Per trunque igitur facere poterimus, si constitutionem causa cognouerimus.

De

De causarum constitutionibus.

Causarum constitutiones alij quatuor fecerunt, nosher doctor Hermes tres putauit esse, non ut de illorum quicquam detraberet inuentione, sed ut ostenderet id quod oportuisset, simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, & bipartito.

CONSTITUTIO est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuincta. Constitutiones itaq, ut diximus, tres sunt, Coniecturalis, Legitima, Inuidicialis.

CONIECTURALIS est, cum de facto controuersia est, hoc modo. Ajax insylua, postquam rescivit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. & hysse interuenit, occisum conficitur, e corpore cruentum telum educit. Teucer interuenit, cum fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arecfit. Hic quoniam coniectura verum queritur, de facto erit controuersia, & ex eo constitutio causa coniecturalis nominatur.

LEGITIMA constitutio est, cum in scripto, aut ex scriptis aliquid controuersia nascitur. Ea diuiditur in partes sex, scriptum, & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem.

EX SCRIPTO, & sententia nascitur controuersia, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo. Si lex sit, quae iubeat eos, qui propter tempestatem nauim reliquerint, omnia perdere, eorum nauim, eate, & que esse, si nauis conseruata sit, qui remanserunt in nauim, magnitudine tempestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in scapham conscenderunt, prater unum agrotum, is propter morbum exire, & fugere non potuit: casu, & fortuitu nauis in portum incolumis delata est, illam agrotus possidet, nauim petit ille, cuius fuerat. Haec

constit

Constitutio

Coniecturalis

Legitima

Ex scripto & sententia

constitutio legitima est ex scripto, & sententia.

Ex contrariis legibus.

EX CONTRARIIS legibus controuersia constat, cum alia lex iubet, aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo. Lex vetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augur in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus, de pecunijs repetundis, in demortui locum qui petat nominauit, petiuit ab eo multa. Constitutio hac est legitima ex contrariis legibus.

Ex ambiguo.

EX AMBIGVO controuersia nascitur, cum scriptum duas, aut plures res significat, hoc modo. Paterfamilias, cum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legauit. Tullius heres meus Terentia uxori mea xxx. pondo vasorum argenteorum dato, quae uolet. Post mortem eius vasa pretiosa, & calata magnifice, illa petiit. Tullius se quae uelit ipse xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo.

Ex definitione.

EX DEFINITIONE causa constat, cum in controuersia est, quo nomine factum appelletur, ea est huiusmodi. Cum Lucius Saturninus legem frumentariam de semisibus, & trientibus laturus esset, C. Cipo, qui per id temporis quaestor Urbanus erat, docuit senatum ararium non posse pati largitionem tantam. Senatus decreuit, si eam legem ad populum ferret, aduersus Rem publicam uideri eum facere. Saturninus ferre coepit, collegae intercedere, ille nihilominus cislellam detulit. Cipo, ut illum contra senatusconsultum intercedentibus collegis aduersus Rem publicam uelit ferre, cum uiris bonis impetum facit, pontes disturbat, cisles deiecit, impedimento est, quo secius feratur lex, accersitur C. Cipo maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione, vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur, quid sit minuire maiestatem.

EX

EX TRANSLATIONE controuersia nascitur, cum Extrauolatio aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut indices mutandos res dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudicijs, nos in iure civili plerumq. utimur. In hac parte nos iuris civilis scientia inuabit. In iudicijs tamen nonnihil ea utimur, ut hoc modo. Siquis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit scire, quid sit furtum, quid peculatus. Secum furti agi, non peculatus oportere. Hac partitio legitima constitutionis huius de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoria exceptiones fiunt, & causa cadit is, qui non quemadmodum oportet, egerit, & in publicis questionibus cauetur legibus, ut ante si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, Verum illi liceat accusare necne.

EX RATIOCINATIONE controuersia constat, cum Ex ratio cinatione.

res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab alijs legibus similitudinem quamdam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est, si furiosus exsistat, agnatorum, gentiliumq. in eo, pecuniamq. eius, potestas esto, et Lex. Qui parentem necasse indicatus erit, is obuolutus, et obligatus corio deiciatur in profluentem, et Lex. Paterfamilias, uti super familia, pecuniaue sua legauerit, ita ius esto, et Lex. Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniamq. eius agnatorum, gentiliumq. esto. Malleolus indicatus est matrem necasse, eo damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, et foles lignea pedibus induela sunt, et in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt, testamentum ipso praesente conscribunt, testes rite affuerunt, de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui heredes erant, testamento hereditatem adierunt. Frater minor Malleoli qui cum oppugnauerat, in eius periculo suam vocat hereditatem lege agnationis. Haec certa lex in rem nulla affertur,

fertur, et tamen multa afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitima constitutionis, ostendimus: nunc de iudiciali constitutione dicamus.

Iuridicialis. IURIDICIALIS constitutio est, cum factum conuenit, sed iure, an iniuria factum sit, queritur. Eius constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur.

Absoluta. ABSOLUTA est, cum id ipsum, quod factum est, et aliud nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus: ea est huiusmodi. Mimus quidam nominatim Accium poetam compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarum agit, hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda.

Assumptiua. ASSUMPTIVA pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumpta ex extranea re, comprobatur. Assumptiua partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio.

Concessio criminis. CONCESSIO est, cum reus postulat sibi ignosci: ea diuiditur in purgationem, et deprecationem.

Purgatio. PURGATIO est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos pleb. de amissione exercitus. Imprudentiam, ut ille, qui de eo seruo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem comneatus non venit, quod eum aqua interclusissent.

Deprecatio. DEPRECATIO est, cum et peccasse, et consulto fecisse constitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudi

in iudicio non potest ferè visu venire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta esse constent. Hoc modo, in loco communi per amplificationem insicemus, quod, si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret, Verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit, at in senatum, aut ante Imperatorem, et in concilium talis causa potest venire.

EX TRANSLATIONE criminis causa constat, cum Translatio criminis. fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus, ut Orestes, cum se defendit, in matrem confert crimen.

EX REMOTIONE criminis causa constat, cum a Remotio criminis. nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui Publicum Sulpitium se fatetur occidisse, et id iussu consilium defendat, et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur.

EX COMPARATIONE criminis causa constat, cum Comparatio. dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est. Cains Pompeius, cum à Gallis obsideretur, neque effugere villo modo posset, venit cum hostium ducibus in colloquutionem, ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret, satius esse duxit amittere impedimenta, quam exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestas. Quae constitutiones, et quae constitutionum partes sint, satis videor ostendisse. Nunc quomodo eas, et quae via tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim querenda est ratio.

luta, et parvam partem eius in tertium volumen transferemus.

DE SEX partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit: nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, et confutatione dicendum fuit, quare genera constitutionum, et earum partis aperuimus, ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem, et partis constitutionis causa posita reperiri oporteret.

Deinde docuimus, indicationem quemadmodum quari conveniret, qua inuenta, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse causas quamplures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarentur. Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, qua ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumentationes, quas Græci *ὑποθέσεις* appellant, sequi, et quales vitari oporteret, quorum utrumque pertinet ad confirmationem, et confutationem. Deinde ad extremum docuimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat: qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primum ergo quaerimus, quemadmodum quaque causam tractare conveniat. et nimirum coniecturalem, qua prima et difficillima est, potissimum consideremus.

Causa coniecturalis.

IN causa coniecturali, narratio accusatoris suspensiones interiectas, et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, usquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio, simplicem, et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile, collationem, signum, argumentum, consecutionem, ap-
probatio

probationem. Horum unumquodque quid valeat, aperiemus.

PROBABILE est, per quod probatur expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam, et in vitam. Causa est ea qua induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum evitacione; ut cum quaeritur, num quod commodum maleficio acquisierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere. Aut num quod incommodum vitavit, inimicitias, infamiam, dolorem supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet adversarij, in vitacione incommodi, formidinem aug. bit. Defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem malefici devocari, deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem, et in eo debet esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. Si dicet pecunia causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse, si honoris, ambitiosum, ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstrat corruptorem, vel perfidiosum, si quo modo poterit, denique aliquo, aut quam plurimis vitijs contaminabit personam, deinde qui fecerit illud tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus, et integer existimabitur adversarius, dicet, facta, non famam sectari oportere, illum ante occulasse sua flagitia, se planum facturum ab eo
b z malefi

malificium non abesse. Defensor, primum demonstrabit vitam integram, si potuerit, id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem, quibus de rebus, Vituperatio eorum, quæ extra id crimen erunt non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impediatur, et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente, et victur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de moribus eius apud Censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere.

Collatio. COLLATIO est, quum accusator id quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo bonum fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium, aut cum ipsum alijs rationibus, aut non potuisse, aut non æquè commodè potuisse: aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor ut demonstret, oportet, aut alijs quoque bonum fuisse, aut alios quoque id quod ipse insimuletur, facere potuisse.

Signum. SIGNUM est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dicitur in partei sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem calandi.

Locus. LOCUS quaeritur celebris, an desertus: semper desertus, aut tum quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo? Sacer, an prophanus? publicus, an priuatus fuerit? cuiusmodi loci attingant, num qui est passus, perspectus, et exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quibus causa posita posset iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficisci, cetera facile comparabit exercitatio.

Tempus. TEMPUS ita quaeritur, qua parte anni, qua hora, nocte

Et an interdiu, et qua diei, et qua noctis hora factum esse dicatur, et cuiusmodi temporibus.

SPATIUM ita consideratur, scilicet longum fuerit ad spatium eam rem transigendam, et potueritne scire satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri, et ratione promideri non potuerit.

OCCASIO quaeritur, idonea nec satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quæ aut præterita sit, aut non expectata.

SPES PERFICIENDI quæ fuerit, spectabitur hoc modo, si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatus: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse. quare scire potuerit, Vtrum dissidendum an confidendum fuerit. spes calandi quæ fuerit, quaeritur ex consensu, arbitrio, adiutoribus, liberis aut seruis, aut vtrisque.

ARGUMENTUM, est, per quod res conarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspitione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, instanti, consequens. In præterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quo cum visus sit, num quid apparuit, num quem conueniuit, num quid dixerit, num quem habuerit de consensu, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quaeritur, num visus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odore, gustatu. Nam quibus horum sensus potest constare suspitionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse malificium, aut à quo factum sit. Factum

Etum esse hoc modo: si timore aut liuore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si vestigium rei fuerit, aut si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus, aut visus sit transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

Consecutio. CONSECUTIO est, cum quæritur, quæ signa nocentis, & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid, quæ signa conscientie sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, cum usque adeo præmeditatum fuisse, quid sibi esset visu venturum, ut confidentissimè resistens responderet, quæ signa confidentie, non innocentie sunt. Defensor si pertimuerit, magnitudine periculi non conscientia peccati commotum esse dicet: si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.

Approbatio. APPROBATIO est, qua vitimur ad extremum confirmata suspitione. Ea habet locos proprios, atque communes. Proprii sunt illi, quibus nisi accusator, nemo potest vti, & illi, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur.

Locus accusatoris proprius. IN causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicitur malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam capiat, & cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt, cum accusatoris, tum defensoris, à testibus, contra testes, à quaestionibus, contra quaestiones, ab argumentis, contra argumenta, è rumoribus, contra rumores.

A testibus. A TESTIBUS dicemus secundum auctoritatem, & vitam testium, & constantiam testimoniorum.

CON

CONTRA testes. Vita turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut non fieri potuisse dicemus, aut non factum esse, quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt.

A quaestione. A QVAESTIONE dicemus, cum demonstrabimus, maiores veri inueniendi causa tormentis, cruciatibus voluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant. Et præterea confirmatio hæc erit disputatio, si qua dicta erunt argumentando usdem vis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspitionem, idemque hoc in testimonijs facere oportebit.

Contra quaestiones. CONTRA quaestiones hoc modo dicemus, primum, maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quæ vere dicentur seruari, quæ falso in quaestione pronuntiantur, refelli possent, hoc modo. Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset. deinde, dolori credi non oportere, quod aliis alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad commiscendum, quod denique, sape scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire, quod cum dixerit, intelligat sibi finem dolori futurum. Hæc disputatio comprobabitur, si refellemus, quæ in quaestionibus erunt dicta probabili argumentatione. Ad partibus coniectura quas ante exposuimus, facere oportebit.

Ab argumentis. AB ARGUMENTIS, & signis, & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo conuenit, cum multa concurrant argumenta, & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam non suspensam videri oportere. Item plus oportere signis, et argumentis credi, quam testibus. hæc enim eo modo exponi, quo modo re vera sunt gesta, testes corrupti posse, vel pretio, vel gratia, vel metu, vel similitate.

b s

CON

Contra argu-
menta.

CONTRA argumenta, & signa, & ceteras suspicio-
nes dicemus hoc modo, si demonstrabimus, nullam rem esse,
quæ non suspicionibus quibus possit criminari, deinde, inam-
quamque suspicionem extenuabimus, & dabimus operam,
ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium
quempiam convenire, indignum facinus esse sine testibus,
coniecturam, & suspicionem firamenti satis habere.

A rumotibus.

A RUMOTIBUS dicemus, si negabimus teme-
res famam nasci solere quin subsit aliquid, & dicemus cau-
sam non fuisse, quare quispiam consingeret, & comminesce-
retur. Et præterea si ceteri falsi soleant esse, argumentabitur
hunc esse verum.

Contra ru-
mores.

CONTRA RUMORES dicemus primum, si doce-
bimus multos esse falsos rumores, & exemplis utemur, de
quibus falsa fama fuerit, & aut inimicos nostros, aut ho-
mines natura maleuolos, & maledicos confinxisse dicemus,
& aliquam aut fictam fabulam in aduersarios afferemus,
quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem
proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque ta-
men ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quibus
homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem profer-
re, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor
vehementer probabilis esse videbitur, argumentando fa-
ma fidem poterimus abrogare. Quod & difficillima tra-
ctatum est constitutio coniecturalis, & in veris causis sapissi-
me tractanda est: eo diligentius omnes eius partes perscru-
tati sumus, ut ne paruula quidem titubatione, aut offen-
sione impediremur, si ad hanc rationem præceptio-
nis assiduitatem exercitationis accommoda-
remus. Nunc ad legitimæ constitu-
tionis partem transgrediamur.

Constit

Constitutionis legitimæ partes.

PRIMUM Voluntas scriptoris cum scripto dissidere vide-
bitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secundum
narrationem. Primum scriptoris collaudatione.
Deinde scripti recitatione. Deinde percontatione, scirentne
aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamento, aut in
stipulatione, aut qualibet scripto, quod ad eam rem pertineat?
Deinde collatione quid scriptum sit, quid aduersarij se fecisse
dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id quod dili-
genter perscriptum sit, an id quod acutè sit excogitatum? De-
inde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scri-
pto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quære-
tur, quid ei obfuerit, si id voluisset scribere, ut non potuerit
perscribere. Deinde à nobis sententia reperietur, & causa
proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit, & de-
monstrabitur scriptum esse, illud dilucide, breuiter, commode,
perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur: quæ
res cum ab aduersarijs sententia redderetur, et Voluntas af-
ferretur, à scripto potius indicata sint. Deinde ostendetur
quàm periculosum sit à scripto recedere. Locus communis est
contra eum, qui quum fateatur se contra id quod legibus san-
ctum est, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti
querat defensionem. A sententia sic dicemus. Primum lan-
dabimus scriptoris commoditatem atque breuitatem, quod tan-
tum scripserit, quod necesse fuerit: illud quod sine scripto intel-
ligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde di-
cemus calumniatoris esse officium, verba & literas sequi,
negligere voluntatem. Deinde id quod scriptum sit, aut non
posse fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono
& a quo posse fieri, quæ omnia voluisse scriptorem quàm
rectissime fieri, nemo dubitet: at ea quæ à nobis facta sint
iustissime

injustissime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à voluntate & contrascriptum indicatorum enumeratione utemur. Deinde legum, et stipulationum breuiter exceptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas, & expositio. Locut communi contra eum, qui scriptum recitet, & voluntatem scriptoris non interpretetur.

Si duæ leges
contrariæ.

Cum duæ leges inter se discrepant, videndum est, primum, num quæ abrogatio, aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera inbeat, altera vetet, an ita ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogebatur, cum altera lex permetteret, plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi abrogatum, vel derogatum sit, id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cum hæc erunt considerata, statim nostræ legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde, contraria legis enodabimus voluntatem, et eam trahemus ad nostræ causæ commodum. Deinde de iuridicali absoluta sumemus rationem iuris, & quærimus partem iuris, utrum cum ea faciat, de qua parte posterius dixeremus.

Si ambiguit.

Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas, aut plureis sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quo modo scriptum esset, si id, quod aduersarij interpretantur scriptum fieri voluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur et fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natu-

ra, bono, & equo fieri posse, quod aduersarij interpretantur è contrario, nec esse ambiguum scriptum, cum intelligatur utra sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc causam tractandum, vehementer pertinere cognitionem amphibologiarum eam, quæ à Dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti, tum odiosi, tum obscuro inter pretes sunt, & dum caute, expeditè loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita, dum memunt in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones, rectissimis rationibus cum voles, refellemus. In presentia hæc intercedere non alienum fuit, ut huius infantia garrulam disciplinam contemneremus.

Cum definitione utemur, primum afferemus De definitio breuem vocabuli definitionem, hoc modo, maiestatem is minuit, qui ea tollit ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat, quæ sunt ea, quæ capiunt suffragia populi, & magistratus consilia. Nempe igitur tu, & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cum pontes disturbasti. Item ex contrario, maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affici, sed prohibui detrimento. erarium enim conseruavi. libidini malorum restiti. maiestatem omnem interire non passus sum. Primum igitur vocabuli sententia breuiter, et ad utilitatem accommodatam causæ describetur. Deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungitur. Deinde, contraria descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridicali absoluta, de qua iam loquimur.

De transla-
tione.

Quæritur in translationibus, primum, num alius eius rei actionem, petitionem, aut executionem habeat, quem non oporteat, num alio modo, alio tempore, alio loco, num alia lege, num alio querente, aut agente, hæc legibus, et moribus æquo, et bono reperientur, de quibus dicitur in iuridicali absoluta.

De causa ra-
tionali.

In causa rationali primum queretur, eequid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum, aut indicatum sit. Deinde, Vtrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde, Vtrum consilio de ea re scriptum non sit, quod noluerit canere, an quod satis tantum putarit propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitima constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicalem reuertamur.

De iuridicali absoluta.

Absoluta iuridicali constitutione utemur, cum ipsam rem quam nos fecisse cõfitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumptione extraneæ defensionis. In ea cõuenit quæri, iurène factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius cõstet, cognouerimus. Cõstat igitur ex his partibus, natura, lege, consuetudine, indicato, æquo et bono, pacto.

Natura.

Natura, ius est, quod cognationis, aut pietatis causa obseruatur, quo iure parentes à liberis, et à parentibus liberi coluntur.

Lex.

Lex, ius est id, quod populi iussu sancitum est, quod genus, ut in ius eas, cum doceri.

Consuetudo.

Consuetudo, ius est, id quod sine lege æquè ac si legitimum sit, usitatum est, quod genus, ut id, quod argentarii obituleri expensum, à socio eius rectè repetere possit.

Indicatum.

Indicatum, est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici,

aut

aut Prætori, aut Consuli, aut Tribuno plebis placitum sit, et sit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut indicauerit. Quod genus M. Drusus Prætor Urbanus, quod cum hæredem mandati ageretur, iudicium reddidit. Sextus Iulius non reddidit. Item, Caius Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat. Publius Mutius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit. Ergo quis possunt res simili de causa dissimiliter iudicate proferri, cum id visum fuerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus.

Ex æquo et bono ius constat, quod ad veritatem, et iustitiam communem videtur pertinere: quod genus, ut maior annis lx. et cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo nonnum ius constitui conuenit ex tempore, et hominis dignitate.

Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerint, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo. Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio, aut in foro ante meridiem causam conijcio. Sunt item pacta quæ sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, sique in absoluta iuridicali faciendum videtur.

Cum ex comparatione queritur, Vtrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quæri conuenit, Vtrum fuerit vitiosius ex contentione, hoc est, Vtrum venustius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsumne oportuerit indicare Vtrum fuerit vitiosius, an aliorum fuerit statuendi potestas: deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde queretur, potueritne vitari, ne in

De compara-
tione.

eum

eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. His locis ita tractatis, accusator victur loco communi in eum, qui inutile vili proposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui equum censeant rem perniciosam vili praeponi, victur loco communi per questionem, et simul quaeret ab accusatoribus et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent si in eo loco fuissent, et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

Translatio. TRANSLATIO criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur, in qua primum querendum est, iurēne in alium crimen transferatur. deinde spectandum est, an aequè magnum sit illud peccatū, quod in alium transferatur, atq. illud, quod reus suscepisse fateatur. deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccavit. deinde, oportueritne iudiciū ante fieri. deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non venerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere, et ab aduersarijs pereunelabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciāt, ut de indemnatis supplicium sumant, quod eos idem fecisse dicat, quid si ipse accusator idem facere voluisset. Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transfertur, rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuisse vtile rem in iudicium venire.

Concessio. CONCESSIO est, per quam nobis ignosci postulamus. ea diuiditur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est cum consilio a nobis factum negamus. ea diuiditur in necessitatem, fortunam, imprudentiam. De his primum pariter ostem

ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum videtur. Primum, considerandum est, utrum per culpam rectum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo fecerit. deinde querendum est, ex quo modo vis illa vitari potuerit, ac levari. deinde is, qui in necessitudinem causam cōseret, expetitusne sit, quid contra facere, aut exagitare posset. deinde, num quae suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significant id consilio factum esse, quod necessario accidisse dicitur. deinde, si maxime necessitudo quae epiam fuerit, conueniatne, eam satis idoneam putari.

SI AUTEM imprudentia reus se peccasse dicit, primum queretur utrum potuerit scire, an nō potuerit. deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. deinde, utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam fugisse rationem dicit, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. Quare non imprudentia se defendet sed culpa contaminabitur. deinde, coniecturali constitutione quaeretur, utrum scierit an ignorauerit, et considerabitur, satisne imprudentia praesidij debeat esse, cum factum esse constat.

CUM IN fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci dicit reo oportere, eadem omnia videntur consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt. Etenim haec tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis, accusatoris, contra eum, qui cum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices moretur, defensoris, de humanitate, misericordia, voluntatem in omnibus rebus spectari conuenire, et quae consilio facta non sint, in his fraudem esse non oportere.

DEPRECATIONE utemur, cum fatebimur nos peccasse. Deprecatio.

casae, neque id imprudenter, aut fortuito, aut necessario fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex his locis, si plura, aut maiora officia, quam maleficia videbuntur constare, si qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit, si qua spes erit, siui futurum, si sine supplicio discesserit, si ipse ille supplex, mansuetus, & misericors in potestatibus ostendatur fuisse, si ea, quae precavit, non odio, non crudelitate, sed officio, et recto studio commotus fecit, si tali de causa alijs quog. ignotum sit, si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus, si nulla aut à nostris civibus, aut ab aliqua ciuitate vituperatio ex ea re suscipietur.

Loci commu-
nes.

LOCI COMMUNES, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. Huius loci omnibus ex contrario videtur is, qui contradicit, cum amplificatione, & enumeratione omnium peccatorum. Hae causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed quod potest vel ad senatum, vel ad consilium venire, non visa est supersedenda.

Remotio cri-
minis.

CUM à nobis crimen remouere volumus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem confertur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit is, in quem causa confertur, & cequonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obfisti. Si maxime ita sit, num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductum fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controuersiam, & quaeretur, num consulto factum sit: si causa in rem quandam confertur, & haec eadem fore, et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

Argumentationum ornatus.

Argumenta-
tionis.

Q VONIAM satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in in quoque genere causa iudicialis uti conueniret,

ueniret, consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est inuenire, quid sit causa adiumentis, difficillimum vero est, inuentum expolire, et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus, et auditor cum totius causa, tum vniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit.

ERGO absolutissima & perfectissima argumentatio, Argumentum. per est ea, quae in quinq. partibus est distributa, propositionem, rationem, confirmationem, exornationem, complexionem. perfecta partis.

PROPOSITIO est, per quam ostendimus summam Propositionis. quid sit, quod probare volumus.

RATIO est causa, quae demonstrat id Verum esse quod Ratio. intendimus, breui subiectione.

RATIONIS confirmatio, est ea, quae pluribus argumen- Rationis con- tis corroborat breuiter expositam rationem. firmatio.

EXORNATIO est, quae vimur rei honestanda, & Exornatio. collaueptande causa confirmata argumentatione.

COMPLEXIO est, quae concludit breuiter colligens par- Complexio. tes argumentationis.

Hisce igitur quinq. partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Phrysi fuisse, quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi, se incolumem non futurum, sperabat illius morte, se salutem sibi comparare consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria ini-

inico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium vergebatur, & consuetudo peccandi, malefici suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecunie spes, si cum plures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compedium fraude maxima commutauerunt, cui mirum videbitur, istum à malefici propter acerrimam formidinem non temperasset? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitarum persequentissimum, iniuria laceratum, ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit, cui tandem hoc mirum videbitur? Nam, cum seras bestias videamus alacres, et erectas vadere, ut alteri bestia noceant, non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum, praesertim cum in bestiis nullam neque bonam, neque malam rationem videamus, in isto plurimas, & pessimas rationes semper fuisse intelligimus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Ulysses accesserit ad maleficium, & si inimicitarum acerrimam rationem, & periculi metum intercesse demonstrari non est dubium, quin confiteatur causam malefici fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat, sed ea non semper necesse est. Tum enim complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur, tum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res videtur esse. Sin & brevis est argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum exornatio

& complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita. Breuissima est tripartita. Mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione quadripartita.

GENERA duo sunt vitiosarum argumentationum, Argumentationes vitiosæ. Vnum, quod ab aduersario reprehendi potest, idque pertinet ad causam. Alium, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sunt, quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atque vitari sine reprehensione si exempla subiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem vitiositatem asseret, nam & vitare in argumentatione vitium admonet, & ab alijs non vitatum commode reprehendere docet.

Quoniam igitur ostendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in vnaquaque parte argumentationis quæ vitia euitanda sunt, consideremus, ut & ipsi ab his vitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac preceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus.

EXPOSITIO vitiosa est, cum ab aliqua aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum: ut si quis hoc modo exponat. Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quam officio paupertatem tueri. Signis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet querere, qualis ratio, aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem cum ostendimus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo.

Expositio vitiosa.

Nemo potest uno affectu, neque prateriens in amorem incidere. nam, cum non nemo deuenit in amorem uno affectu, et cum ille neminem dixerit, omnino nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri aut posse fieri intelligatur.

Item vitiosa expositio est, cum omnis res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam praterimus, hoc modo. Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a pradonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te quem ille heredem testamento ex parte faciebat, pradones illo loco nunquam sunt visi, inimicum nullum habebat, relinquitur, si neque a pradonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione reprehensione vitetur, si quos prater eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus, velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a pradonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occisum esse, dicimus potuisse vel a familia, vel a coharedibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latorem locum defendendi relinquerimus. Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione, ut si, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duae res sunt indices, quae omnes ad maleficium impellunt, luxuries, et auaritia. Quid amor inquit quispiam, quid ambitio, quid religio, quid metus mortis, quid imperij cupiditas, quid denique alia permulta? Item.

Falsa enumeratio.

Falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo. tres res sunt, quae omnes homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo. Satis fuerat dixisse metum, et cupiditatem, quoniam aegritudinem cum utraque coniunctam esse necesse est.

Item

Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo. Omnium malorum stultitia est mater, quae parit immensas cupiditates, immensa porro cupiditates infinita, et immoderate sunt, haec pariunt auaritiam, auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit, igitur auaritia inducit aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. hic id quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium, et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vinam, ne in nemore Pelioscuribus
Cesa cecidissent abiegnae ad terram trabes,
Neue inde naui inchoanda exordium
Caepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quae vellet Argiui delecti viri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis imperio regis Peliae per dolum:
Nam nunquam herae errans mea, domo efferrer pedem
Medea, animo agra, amore suo saucia.
Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod esset satis, curasset poeta.

Vinam, ne herae errans mea, domo efferrer pedem
Medea, animo agra, amore suo saucia.
Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supercedendum est. non enim reprehensione eget, si cui alia complures, sed sua sponte vitiosa est.

VITIOSA ratio est, quae ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem.

Ratio vitiosa

INFIRMA ratio est, quae non necessario ostendit ita esse: quemadmodum expositum est, velut apud Plautum.

Infirma

Amicum castigare ob meritam noxiam,
immane est facinus, verum in atate vile,

6 4

Et

Et conducibile.

Hac expositio est, Videamus qua ratio afferatur.

- Nam ego amicum hodie meum

Non castigabo pro commissa noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit,

Vile quod sit, ratiocinatur.

Vana.

VANA ratio est, qua ex falsa causa constat, hoc modo.

Amor fugiendus non est, nam ex eo verissima nascitur amicitia. Aut hoc modo. Philosophia, vitanda est. affert enim se cordiam, atque desolam. Nam hae rationes, nisi falsa essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur.

Item infirma ratio est, qua non necessariam causam affert expositionis, Velut Pacuvius. Fortunam insanam esse, & eam, & brutam perhibent philosophi,

Saxoque insulare gl'ioso predicant volubili.

Ideo quod saxum impulit, eo cadere fortunam autumant. Cacam, ob eam rem iterant, quia nihil cernat, quod sese applicet. Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit. Brutam, quia dignum, atque indignum nequeat intermiscere.

Sunt autem alij philosophi qui contra fortunam negent Miseriam esse illam sed temeritate omnia regi, id magis verisimile aiunt, quod usus re ipsa experiundo edocet. Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est. Naufragio res contigit.

Nempe ergo haud fortuna obtrahit. Nam hic Pacuvius infirma ratione vitatur, cum ait, Verius esse temeritate, quam fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus factus esset.

Item infirma ratio est, qua videtur pro ratione afferri sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo.

Magno

Magno malo est omnibus avaritia, idcirco quod homines magis, & multis incommodis conflantur, propter immensam pecunia cupiditatem. Nam hic alij verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, qua minus idoneam, quam res postulat, causam subijcit expositioni, hoc modo. Vtilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consueverunt. Item Vile est amicos veros habere. habes enim, quibus cum iocari possis. Nam huiusmodi in rationibus non in universali, neque absoluta sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, qua vel alij expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem affert rationem, quare cata, eandem quare bruta fortuna dicatur.

In confirmatione rationis multa et vitanda in nostra, & observanda in adversariorum ratione sunt vitia, propter eaque diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobatur argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo.

Iniuria abs te afficior indigna pater,
Nam si improbum Threspontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam inuitum cogni lingueres?

Quae ex modo concluduntur, aut ex contrario conuertuntur, aut ex simplici parte reprehenduntur. Ex contrario, hoc modo.

Nulla te indigna nata afficio iniuria,
Si probus est, bene locavi, sin est improbus,
Dimortia te liberabo incommodis.
Ex simplici parte reprehenduntur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo.

6

5

Nam

Nam si improbum Threpsontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erravi, post cognoni, & fugio cognitum.
Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est, acutior illa su-
perior facilius hac posterior ad excogitandum.

Item vitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plu-
ra significat, abutimur pro certo vnius rei signo, hoc mo-
do. Necessè est, quoniam pallet, agrotasse, aut necessè est pe-
perisse, quoniam suslinet puerum infantem. Nam hæc sua
sponte certa signa non habent, si non cetera quæque similia
concurrant, quod si concurrerint, nonnihil huiusmodi si-
gna adaugent suspicionem. Item vitiosum est, cum vel in
alium, vel in eum ipsum, qui dicit id, quod in aduersarium
dicitur potest conuenire, hoc modo. Miseri sunt qui vxores
ducunt, at tu duxisti alteram. Item vitiosum est id, quod
vulgarem habet defensionem, hoc modo. Iracundia indu-
ctus peccauit, aut adolescentia, aut amore. huiusmodi
enim deprecationes si probabuntur, impune maxima pecca-
ta dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur,
quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in contro-
uersia est, hoc modo.

Ego tu, diis, quibus est potestas, motus superum, atq; inferum,
Pacem inter sese conciliant, conserunt concordiam.

Nam ita pro suo iure, hoc exemplo vsu Threpsontem En-
nius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demon-
strasset. Item vitiosum est, quod iam quasi sero, atq; æto ne-
gotio dici videtur, hoc modo. In mentem mihi si venisset
Quirites, non commississem, ut hunc in locum res veniret,
nam hoc, aut hoc fecissem, sed me tum hæc ratio fugit. Item
vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen
aliqua leui tegitur defensione, hoc modo.

Cum

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus,
Summo periculo sola ut restituiam, paro.

Item vitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest
accipi. id est, huiusmodi, ut si quis potens, ac factiosus in con-
tione dixerit, satius est vii regibus, quam malis legibus: nam
hoc, tamen si rei arguenda causa potest sine malitia dici, ta-
men propter potentiam eius, qui dicit non dicitur sine atro-
ci suspitione. Item vitiosum est, falsis, aut vulgaribus defi-
nitionibus vii. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam
nullam esse, nisi quæ expulsiuone, aut conuitio constet.

Vulgares sunt, quæ nihilominus in aliam rem transferri pos-
sunt, ut si quis dicat, quadruplator ut breuiter describam
capitalis est. est enim improbus, & pestifer ciuis. nam nihi-
lo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarij, aut pro-
ditoris attulit definitionem. Item vitiosum est, pro argumento
assumere, quod in disquisitione positum est. ut si quis quem fur-
ti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fratri-
dulentum, ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit.

Item vitiosum est, controuersiam, controuersia dissolu-
re, hoc modo. Non conuenit Censores, istum vobis satisfac-
re, ex eo, quod ait, se non potuisse adesse, ita ut iuratus fue-
rat, quod si ad exercitum non venisset, idne tribuno mili-
tatum dierecisset? Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita, aut
iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita,
exempli loco profertur.

Item vitiosum est, cum id, de quo summa controuersia
est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinqui-
tur: hoc modo.

Apertè satur dictio, si intelligas.

Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,

Inbet,

Iubet, potiri si studeamus Pergamo,
Quæ ego profiteor, esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicari,
Vel quod propinquus, vel quod Virtute æmulus.

Item Vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire: &
contra ea, quæ ante dixerit, dicere, hoc modo.

Qua causa accusam hunc, nequeo exponendo evolvere.
Nam, si Veretur, quid eum accusam: qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusam, qui id parui auditum existimet?
Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non
accusaret.

Quid quod postea ait.

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item Vitiosum est, quod dicitur contra iudicis Volunta-
tem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student,
aut homines, quos illi charos habent, laedantur, aut aliquo hu-
iusmodi Vitio laeditur auditoris Voluntas.

Item Vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollici-
tus sit in expositione.

Item Verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re
controuersia sit, inque huiusmodi Vitio considerandum est, ne
aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur,
aut tota causa mutata, in aliam causam derinetur. Vti apud
Pacuum Zethus cum Amphione, quorum controuersia,
cum de musica inducta sit, disputando in sapientia rationem,
& Virtutis Utilitatem consumitur.

Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio
contineat, aliud defensoris ratio purget, quod sæpe consulto
multi ab reos faciunt angustijs causa coacti. Vti si quis accu-
setur ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus sepe nu-
meris

mero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter
in aduersariorum oratione obserauerimus, sæpe deprehen-
demus, & in eiusmodi deprehensione ostendemus eos de ca-
re, quid dicant, non habere.

Item Vitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quod-
piam Vituperare, propter eorum Vitia qui in eo studio sunt,
Veluti qui & heticam Vituperant propter alicuius orato-
ris Vituperandam Vitam.

Item Vitiosum est ex eo, quod perperam factum esse con-
flet, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo. Mor-
tuum deformatum, tumore præditum, corpore decoloratum
constat fuisse. Ergo Veneno necatus est. deinde, si sit Vsq;ue-
adeo in eo occupatus, ut multis faciunt, Venenum datum, Vi-
tio non mediocri conficietur. non enim factum ne sit, qua-ri-
tur sed à quo factum sit.

Item Vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem ef-
ferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius dispu-
tare, ut si computaretur, Vtrum satius sit populum frumen-
tum accipere, an non accipere: quæ commoda sunt in altera
re curet enumerare, quæ in altera re incommoda sint, velut
depressa prætereant, aut ea, quæ minima sunt dicat.

Item Vitiosum est, in rebus comparandis necesse putari al-
teram rem Vituperari, cum alteram laudari: quod genus, si
queratur, Vtrum maior honor habendus sit, Albensibus, an
Regentinis, quod reip. & populo Rom. profuerunt & is, qui
dicat alteris alteros laudet. Non enim necesse est, si alteros præ-
ponas, alteros Vituperare. fieri enim potest, ut cum alteros
magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne
cupide pugnassee contra Veritatem puteris. Item Vitiosum est,
de nomine, & vocabulo eius rei controuersiam struere, quam
rem consuetudo optime potest iudicare, velut Sulpitium, qui
inter

intercesserat: ne exules quibus causam dicere non licuisset, reducerentur. Idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominam commutationem. nam non exules, sed vi cinctos reducere aiebat, proinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo Rom. aut proinde quasi non omnes, quibus aqua, & igni interdictum est, exules appellerentur.

Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit, nos tamen intelligamus vitiosum esse ita intendere controuersiam propter nominum mutationem.

Exornatio vitiosa.

QUONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis rebus, & ceteris, quæ pertinent ad exag gerandam, & collocupletandam argumentationem, quæ sint his rebus vitia consideremus.

Simile vit.

SIMILE vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut si bypsiobisti, qui affert.

Exemplum.

EXEMPLUM vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur, aut si improbum, ut non sit imitandum, aut maius, aut minus quam res postulabit.

Res indicata.

RES IUDICATA vitiose proferitur, si aut dissimili de re proferatur, aut de ea re, de qua controuersia non est, aut si improba, aut eiusmodi, ut aut plures, aut magis idoneæ res indicata, ab aduersarijs proferri possint. Item vitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari & planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. Item vitiosum est, id augere quod conuenit doceri, hoc modo, ut si quis quem arguat hominem occidisse, & ante, quam satis idoneas argumentationes attulerit

augeat

augeat peccatum, & dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. Non enim virum indignum sit, an non, sed factum ne sit, quæritur.

COMPLEXIO vitiosa est, quæ non, ut quicque primum dictum est, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit, ut intelligatur quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

Complexio vitiosa.

CONCLUSIONES, quæ apud Græcos ἐκ τῶν λόγων nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.

Cōclusiones.

ENUMERATIO, est per quam colligimus et commemoramus, quibus de rebus verba fecerimus, breuiter, ut renouetur non redintegretur oratio: & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memorie mandauerit, ad id quod ipse meminerit, reducat. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio videbitur esse artificij significandi, aut ingenij venditandi, vel memoria ostentanda causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. Deinde ordine breuiter exponenda sunt res quæ tractata erunt in confirmatione & confutatione.

Enumeratio.

AMPLIFICATIO, est res quæ per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissime sumuntur ad augendi criminis causa. Primus locus sumitur ab autoritate, cum commemoramus quanta cura ea res fuerit Dijs immortalibus,

aut

aut maioribus nostris, Regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, Senatui. Item maxime quo modo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illa res de quibus criminamur ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est: an ad superiores, quod genus his sunt, a quibus autoritatis locus communis sumitur: an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunatum positas: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur, quid sit euenturum si omnibus idem concedatur: et ea re neglecta, ostendimus quid periculorum aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicii remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae incommoda mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Qui in loco non incommodum erit vi ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut lenienda, aut corrigenda nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendimus ex consulto factum, et dicimus voluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentia iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendimus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus non vulgare sed singulare esse malificium, spurcum, nefarium, iniustatum, quo maturum et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicimus maius esse malefici-
fium

ficiam stuprare ingenuam, quam sacrum ladere: quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponimus acriter, et criminosae, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur rerum consequentium enumeratione.

MISERICORDIA commouebitur auditoris animus, si Variam fortunarum commutationem dicemus si ostendimus in quibus commodis fuimus, quibusque in incommodis fuimus comparatione. Si quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus et ostendimus. Si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijcimus. Si quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendimus, illorum nos sollicitudine et miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, quae in alios vis sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendimus. Si nostrum fatum aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum sortem, patientem incommodorum ostendimus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arefcit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas praecipiones, quoad videbitur, in tertium librum transcribemus. Haec si ut conquisitae conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industria fructus ex tua scientia capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis, tuamque praecipione latabe re: tu scientior eris praecceptorum artificio, nos alacriores ad reliqua persolendum. Verum hac futura satis scio: te enim non ignored nos deinceps ad cetera praeccepta transeamus, ut, quod libetissima facimus, tua voluntati rectissima more geramus.

RHETORICORVM
AD C. HERENNIVM,

LIBER III.

AD OMNEM iudicalem causam quem-
admodum conveniret inuentionem rerum
accommodari, satis abundanter, ut arbi-
tror, superioribus libris demonstratum est.
Nunc earum rationem rerum inueniend-
arum, quae pertinebant ad causas deliberatiuas & demon-
stratiuas, in hunc librum transulimus, ut omnis inuenien-
di praeceptio tibi quamprimum persolueretur. Reliquae qua-
tuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro di-
cemus, dispositione, pronuntiatione, & memoria. De elocu-
tione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro con-
scribere malimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter
absolutum mittemus, nequid tibi rhetoricae artis deesse possit.
Interea prima quaeque & nobiscum, cum uoles, & inter-
dum sine nobis legendo consequere, ne quid impedire, quin ad
hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac
ut attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

De genere deliberatiuo.

DELIBERATIONES partim sunt huiusmodi, ut
queratur Vtrum potius faciendum sit: partim huius-
modi, ut quid potissimum faciendum, consideretur. Vtrum potius,
hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid
potissimum, hoc pacto: Vt si Annibal consulat, cum ex Italia
Carthaginem accersitur, an in Italia remaneat, an domum
redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam.
Item deliberationes partim ipsae propter se consultanda sunt,
ut si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non:
partim

partim propter aliquam extraneam causam veniunt in de-
liberationem et consultationem: ut si deliberet Senatus, bello
Italico soluat ne legibus Scipione, ut cum liceat ante tempus
C. fieri partim & propter se sunt deliberanda, & ma-
gis propter extraneam causam veniunt in consultatio-
nem, ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det,
an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, o-
mnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extra-
nea causa consociet deliberationem, in his ea ipsa erit causa ad-
augenda aut deprimenda. Omnem rationem eorum qui sen-
tentiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut
omnis eo totius orationis ratio conferatur.

UTILITAS in duas partes in civili consultatione diui-
ditur, tutam & honestam: tutam est, quae conficit instantis
aut consequentis periculi uitiationem qualibet ratione. Haec
distribuitur in vim & dolum: quorum aut alterum separa-
tim, aut utrunque sumemus coniunclim.

Vis discernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, Vis.
auocationes hominum, & alias huiusmodi res.

DOLVS consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimu-
lationes, maturaciones, mentitiones, et ceteras res, de quibus
magis idoneo tempore loquimur, si quando de re militari, aut
de administratione reipub. scribere velimus. Honestas res di-
uiditur in rectam & laudabile.

RECTVM est, quod cum virtute & officio sit. Id diui-
ditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam.

PRVDENTIA, est calliditas, quae ratione quadam po-
test delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item
prudentia, scientia cuiusdam artificij. Item appellatur pru-
dentia, multarum rerum memoria & usus complurium
negotiorum.

- Iustitia.** **IUSTITIA**, est aequitas, ius unicuique tribuens pro dignitate cuiusque.
- Fortitudo.** **FORTITUDO** est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpassio.
- Modestia.** **MODESTIA**, est in animo continens moderatio cupiditatum.
- Prudentia partes.** **PRUDENTIAE** partibus utemur in dicendo, si commoda cum commodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortemur. Aut si qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere. & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cuius rei gesta aut praesentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id quod velimus exemplo allato persuadere possumus.
- Iustitiae partes.** **IUSTITIAE** partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus iustici male meritos oportere: si fidem magnopere censuimus conservandam: si leges & mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire: si quod ius in parentes, deos, patriam naturam comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitalia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec similitate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus ius aequabile statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitia siquam rem in concione, aut in concilio faciendam censuimus, iustam esse ostendemus: contrariis iniustam.

Ita fiet ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum sumus parati.

Fortitudinis partes. Si fortitudinis retinenda causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas viris, fortibus viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item a nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortem turpitudine haberi, nullo dolore cogi ut ab officio recedatur, nullius pro rei veritate metuere inimicitias, quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis & iis rebus quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem.

Modestiae partes. **MODESTIAE** partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similibusque rerum vituperabimus. Si namque rem certo naturae termino definiemus. Si denique quod cuiusque satis sit ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis amplificandae, si suadebimus: attenuandae, si ab his cohortabimur, ut haec attenuentur quae supra demonstravi. Nam nemo erit qui censeat a virtute recedendum: verum aut res huiusmodi non dicatur esse, ut virtutem possumus egregiam experiri, aut in contrariis posui rebus, quam in his virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is qui contradicit iustitiam vocavit, nos demonstrabimus ignaviam esse & inertiam ac pravam liberalitatem. Quam prudentiam appellavit, ineptam & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicit esse, eam nos inertiam & dissolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominavit, eam nos gladiatoriam & inconsideratam appellabimus temeritatem.

LAUDABILE est, quod conficit honestam & presentem & sequentem commemorationem. Hoc nos eo à recto separauimus, non quod hæc quatuor partes quæ subijciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant, sed quoniam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus, aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut aliquibus sociis, aut omnibus ciuibz, exteris nationibus, posterisque nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio causæ. Exordium licebit vel à principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atq; honestam: si utrunque poterimus ostendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: si alterum demonstraturus erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in vim, & consilium. Nam quod in docendo rei dilucidanda causa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, & consutatione utemur locis, quos antè ostendimus, nostris confirmandis, contrariis consutandis. Argumentationis artificiosa tractanda ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione

sultatione alteri ab iuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum qui à pænis circumfusi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliore esse incolumitate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocavit: nec deos quidem esse auxilio q̄, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui iuta rei præponet rationem honestam, his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam, vel dolorem, si is timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse, considerare quæ sit turpitudine consecutura. At non immortalitatem, neque eternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute, vel viro ad mortem proficisci esse præclarum. Fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere. Eum tute vivere, qui honeste uiuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus causa transcamus.

De genere demonstratiuo.

QUONIAM hæc causa diuiditur in laudem & vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda.

LAUS igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quæ casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: ut genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloria, ciuitates, amicitia, & quæ huiusmodi

modi sunt, & ea quæ his sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ naturæ corpori attribuitur commoda aut incommoda, ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostrâ constant: ut prudentia, insipientia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & consutatio nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut ab nostrâ, aut ab eum de quo loquimur, aut ab eorum qui audient persona, aut ab re. Ab nostrâ, si laudabimus, dicemus, aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat, aut studio, quod eiusmodi virtutis sit ut omnes commemorare debeant vellet: aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere qualis noster animus sit.

Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati sumus: aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus vitiam malitiam atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione.

Ab eius persona, de quo loquimur, si laudabimus, dicemus. Vereri nos dicemus, ut illius facta verbis consequi non possimus, omnes homines illius virtutes predicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antecere. Si vituperabimus, ea quæ videbimus contraria, paucis verbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo ante supra, exempli causa, demonstratum est.

Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa paucæ esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille qui laudatus fuerit sperare non facile possit, quibus velimus huius facta probaturus. Contraria vituperatio quoniam norint, paucæ de nequitia eius nos esse dicturos.

dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, ut malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sunt, qui audiant, atque ille qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer improbaturos.

Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimum laudemus: Vereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs contraria sumuntur à vituperatione. Principio tractato, tum ab re, tum ab aliqua harum, quas ante commemoravimus rationum, narratio non erit illa, quæ necessario consequatur: sed si qua incidit, cum aliquod factum eius, de quo loquimur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hæc utemur: Prima exponemus quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi. Deinde ut quæque, quoniam tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut quid, quamque tute, cautè, egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia. Deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare.

ORDINEM hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse præsidium. In vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, bene & honestè, in bonis disciplinis per omnem pueritiam: in vituperatione, è contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude: si sit dignitas, atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum æterni detrimento atque dedecori: si vires atque velocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs

Vita de-
mon-
strandæ ordo.

d s dice

dicemus comparata: si valeudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatum. In vituperatione, si erunt has corporis commoda, male his sum dicemus, quæ casu & natura tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, præter formam omnia ipsius culpa & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ virtutes aut quæ vitia fuerint, considerabimus: diuitia an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloria, quæ amicitia, quæ inimicitia, & quid fortiter in inimicitia gerendu fecerit, cuius causa suscepit inimicitias: quæ fide, benevolentia, officio gesserit amicitias. In diuitiis qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendus animus. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ, ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus. Si vituperemus, è contrario, aliud iniuste, aliud ignaue, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis & vituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut vituperationem transferre, propterea quod sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessaria dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ videbuntur legere oportebit.

CONCLUSIONIBUS breuibus nemur, enumeratione ad exitum causæ, in ipsa causâ crebras & breues amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandum est. Nec enim id, quod potest accideret, ut faciendum sit aliquando

aliquando, non oportet velle quàm accommodatissime posse facere. Et si separatim hæc causæ minus sæpe tractantur, at in iudicialibus & in deliberatiuis causis sæpe magnæ partes versantur laudis, aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere causæ nonnihil industria conferendum putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atque ad omne causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

De Dispositione.

QUONIAM dispositio est per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuntietur, videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, vnum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus: hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quem admodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus: id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est: vna per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur. Ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione:

ratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obfusca videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principis sententiam reverti licebit. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo a quo animo principium possit audire, a narratione cum inciperimus, ad principis sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. Huiusmodi commutationibus et translationibus pariter saepe vii necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiosae commutare cogit. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conveniunt habere, firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare, mediocres et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quae si separatim ac singula dicantur, infirmae sunt, cum ceteris coniunctae, firmas et probabiles fiunt, interponi et in medio collocari oportet. Nam et re narrata, statim expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoria mandatur, vile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

De pronuntiatione.

Pronuntiationem multi maxime oratori vilem dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. Nos quid

quidnum de quinque rebus plurimum prodest, non facile dixerimus: nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmaverimus. Nam commoda inventiones, et concinna verborum elocutiones, et partium causae artificiosae dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes vix posse putarunt de voce et vultu, gestu dilucide scribi, cum haec res ad sensus nostros pertinerent) et quia magnopere ea pari a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tota res consideranda. Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum.

Figura vocis.

FIGURA Vocis, est quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem, Vocis maxime comparat natura. Nonnihil hanc auget, sed maxime cura conservat. Firmitudinem Vocis maxime natura comparat: nonnihil adauget, et maxime conservat exercitatio declamationis. Mollitudinem Vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro commodo possumus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine Vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non insci sunt eius artificij, ratio curandae Vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de mollitudine Vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur.

FIRMITUDO igitur quam maxime poterimus in dicendo Firmitudinem Vocis conservare, si quam maxime sedata et depressa cis.

Voce principia dicemus. Nam laeduntur arteria, si antequam leni voce permulsa sunt, acri clamore compleantur etiam interuallis longioribus, uti conueniet. (Recreatur enim nox spiritum, & arteria reticendo acquiescunt.) Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet. (Commuationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus.) Et acutas vocis exclamaciones vitare debemus. illos enim sit, & vulnerantur arteria acuta atque attenuata nimis acclamatione: & si quis splendor est vocis, consumitur clamore vniuersus. Et vno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteria complentur, & vox quae varie tractata est, reducit in quendam sonum equabilem atque constantem. Sepe rerum natura gratia quaedam inire debetur, velut accidit in hac re.

NAM quae diximus ad vocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostra voci profit, idem voluptate auditoris probetur.

VTILE est ad firmitudinem vocis sedata vox in principio. Quid insanius, quam clamor in exordio causae? Internalla vocem confirmant, eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt.

CONSERVAT vocem continui clamoris remissio. Et auditorem quidem varietas maximè delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem & fauces vulnerat, eadem laedit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, et ad muliebre pectus vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remissio est vocis. quid? Haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusionem causae?

QVO

QUONIAM igitur res eadem vocis firmitudini, et pronuntiationis suauitati prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine quae visa sunt, et de suauitate, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.

MOLLITUDO igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoricam praecptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est.

EAM DIVIDIMUS in sermonem, contentionem, amplificationem.

SERMO, est oratio remissa, & similitima quotidiana lectioni.

CONTENTIO est oratio acris, & ad confirmandum

& confirmandum accommodata. Amplificatio, est oratio quae aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, locutionem. Dignitas, est oratio cum aliqua grauitate, & vocis remissione.

Demonstratio est, quae docet remissa voce quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio, est rerum gestarum aut perinde ut gestarum expositio. Locutio, est oratio quae ex aliqua re risum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem & distributionem.

Continuatio, est orationis enuntianda acceleratio clamorosa.

Distributio, est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibz internallis, acri vociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquesitionem. Cohortatio, est quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquesio, est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes diuisa est, & haec partes ipsae in octo partes alias distributae, harum octo partium, quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum

strandum videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima & depressissima voce uti conveniet, ita tamen ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam trans-eamus. Cum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis & divisionibus uti oportet, ut ipsa pronuntiatione eas res quas demonstrabimus, inserere atque interfecare videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicimus: at aliud, otiose retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, mæste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si qua admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animadvertemus, ut omnium personarum sensus atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leniter tremebunda voce cum parva significatione risus, sine ulla suspitione nimiae cachinnationis, leniter oportebit à sermone serio torquere ad liberalem iocum vocem.

Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volabilem orationis vociferatio consequi possit.

In distributione vocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere oportet, & quantum spatij per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatij consumere iubemur.

In Amplificationibus, cum cohortatione utemur vo-

ce at

ce attenuatissima, clamore leni, sono equabili, commutationibus crebris, maxima celeritate.

In Conquestione utemur voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

MOTVS, est corporis gestus, & vultus moderatio quædam, quæ pronuntianti convenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem & acrimoniam esse. In gestu nec venustatem conspicuam, nec turpitudinem esse: ne ut aut histriones, aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda.

Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, leni dextera motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à cernicibus demitemur.

Nam hoc est à natura datum, ut quam proximè tum vultum admoneamus ad auditores, si quam rem docere eos, & vehementer instigare velimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, vultu quandam debemus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara suppositione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tardior & consideratio gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur

Motus corporeis.

c

amplifi

amplificatione per conquestionem, semineo plangore, & carpitus ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, maesto, & conturbato vultu, uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere verbis, & imitari scriptura conatus sim. Voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset: nisi si id fieri non posset, hoc quod feci, fore inutile putabam; propterea quod hic admonere volumus, quid oporteret reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur: nunc ad thesaurum inuentorum, atque omnium partium rhetorice custodiens memoriam transcamus.

De Memoria.

MEMORIA Vtrum habeat quiddam artificij, an minus à natura profisciscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet in hoc re multum valere artem & præceptionem, ita ea de re loquimur. Placet enim nobis esse artificium memoriam: quare placet, alias ostendimus: in presenti cuiusmodi sit ea aperiemus. Sunt igitur duæ memorie: una naturalis, altera artificiosa.

Naturalis. NATURALIS est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata.

Artificiosa. ARTIFICIOSA est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenio bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, simili sit huic artificiosa. Porro hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hoc

hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. Quare & illis qui natura memores sunt, vitis hæc erit institutio quod tute paulo post poteris intelligere. Quod si illi freri ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare hi qui minus ingenij habent, adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa Memoria loquimur.

CONSTAT igitur artificiosa Memoria ex locis et imaginibus. Artificiosa. **Locus.**

LOCOS appellamus eos, qui breuiter, perfecte, insigniter, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile natura li memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulû, fornicem, et alia quæ huic similia sunt.

IMAGINES, sunt forma quædam, & nota, & simulacra eius rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leones, aquila, quorum memoriam si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto repetere, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.

QUÆMADMODUM igitur qui literas sciunt, possunt id quod dictum est scribere, & recitare quod scripserunt: ita qui *μνημονικὰ* didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare.

LOCENIM ceræ aut chartæ similes sunt imagines, literæ: dispositio et collocatio imaginum scripturæ: pronuntiatio, lectio.

OPORTET igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo secus quotus quoque loco libebit, vel à superiore, vel ab inferiore, vel à media parte imagines sequi,

ea quæ mandata locis erunt, edere et proferre possumus. Nam ut si in ordine stantes notos quamplures viderimus, nihil nostra intersit, utrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quamlibet partem quoto quoque loco liberbit, imaginibus commoniti dicere possumus id quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos quos assumpserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis hæere possint. Nam imagines, sicut litteræ, delentur, ubi nihil illis vimur: loci tanquam cæra remanere debent.

ET ne forte in numero locorum falli possumus, quintum queng locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo: deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.

ITEM commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas: solitudo conseruat integras simulachorum figuras. Præterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distinctè interlucere possint: nam si quis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos haberi oportet. Nam & præter modum ampliagæ imagines reddunt, & nimis angustæ sæpe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut ne obæccentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, sere paulo plus, aut minus pedum tricentum. Nam ut aspectus

ita cogitatio minus valet, siue nimis procul amoueris, siue vehementer propè admoueris id quod oportet videri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura explorauerit, quanuis multos & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit.

COGITATIO enim quanuis regimem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

QUORIAM ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent: una rerum, alia verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summam ipsorum negotiorum imagines comparamus.

PEREORVM similitudines constituuntur, cum vniuscuiusque nominis & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: ut si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum, & hereditatis causa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conficios esse.

SI HOC primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lælo cubantem faciemus ipsum illum, de quo agitur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, & eum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas,

medico testiculos aruetinos tenentem. Hoc modo & testium,
et hereditatis, et veneno necati memoria habere poterimus.

ITEM deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus,
& quotiescunque rem meminisse volumus, si formarum
dispositione, & imaginum diligenti notatione utemur,
facile ea quae volumus, memoria consequemur.

CUM Verborum similitudines imaginibus exprimere
volumus, plus negotij suscipimus, & magis ingenium no-
strum exercubimus. Id nos hoc modo facere oportebit: tam do-
mitionem reges. Arida parant.

IN loco constituere oportet manus ad caelum tollentem
Domitium, cum à regibus Martij loris cadatur. Hoc erit,
tam domitionem Reges.

IN altero loco Aesopum & Cimbrum subornare ipsi-
geniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Arida
parant. hoc modo omnia verba erunt expressa.

SED HAE C imaginum conformatio tum valet, si
naturalem memoriam excitauerimus hac notatione, ut
versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter
eum versum, deinde cum imaginibus verba exprima-
mus. hoc modo natura suppedietur doctrina: nam utra-
que altera separata minus erit firma, ita tamen ut mul-
to plus in doctrina atque arte praesidio sit. Quod docere non
grauaremur, ne metueremus, ne cum ab instituto nostro
recessissemus, minus commode seruaretur hac dilucida bre-
uitas praeceptionis.

NUC, quoniam solet accidere, ut imagines partim
firmas, & ad monendum idoneas sint, partim imbecilles &
infirmae, quae vix memoriam possint excitare: quae de causa
vtrunque fiat, considerandum est, ut cognita causa, quas re-
temus, & quas sequamur imagines, scire possimus.

DOCET

DOCET igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam
si quas res in vita videmus paruas, visitatas, quotidianas,
eas meminisse non solemus: propterea quod nulla nisi noua,
aut admirabili re commouetur animus: at si quid videmus
aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, ma-
gnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus.

ITEM QUAE quas res ante ora videmus, aut audimus,
obliviscimur plerumque: quae acciderunt in pueritia, memi-
nimus optime sepe: nec hoc alia de causa potest accidere, nisi
quod visitatae res facile e memoria elabuntur, insignes & no-
uae manent diutius.

SOLIS exortus, cursus, occasus nemo admiratur: pro-
pterea quod quotidie sunt: at eclipses solis mirantur, quia ra-
ro accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quam lunae,
quoniam haec crebriores sunt.

DOCET ergo se natura vulgari, & visitata re non
excitari, nouitate vero & insigni quodam negotio com-
moueri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat,
inueniet: quod ostendit sequatur.

NIHIL est enim quod aut natura extremum inuenierit,
aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profe-
cta sunt, & exitus disciplina comparantur.

IMAGINES igitur nos in eo genere constituere oportebit:
quod genus manere in memoria diutissime potest: id accidet, si
quam maxime notas similitudines constituemus: si non mi-
tas, nec vagas, sed aliquid natum agentes imagines ponemus:
si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis
attribuimus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ve-
ste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deor-
nabimus, ut si cruentam aut caeno oblitam, aut rubrica de-
libutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ri-
diculas

diculas res aliquas imaginibus attribuamus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam quas res veras facile meminimus, easdem scilicet, et diligenter notatas meminisse non est difficile.

Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renouandarum causa celeriter animo percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, ut qui eas ediscere vellet, paratas haberent, nequid in quaerendo consumerent operæ quorum rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit?

DEINDE cur volumus ab industria quenquam remonere, ut nequid ipse quærat, cum nos illi omnia parata quæ sitaque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur. Nam ut sepe formam siquam similem cuiuspiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alijs videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut quæ nobis diligenter nota sint, ea parum videantur insignes alijs. Quare sibi quæque suo commodo conuenit imagines comparare.

POSTREMO præceptoris est docere, quemadmodum queri, quibusque conueniat, aut vnum aliquod aut alterum, non omnia quæ eius generis erunt, exempli causa subicere, quo res possit esse dilucidior. Ut cum de præmijs quaerendus disputamus, rationem damus quaerendi, non mille præmiiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

NUNC ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem,

Verborum memoria.

cilem, aut parum utilem arbitreris, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utiliores sint, et plus habeant facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus.

NAM putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in mnemonicis minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur.

QUAM plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad præcepta accommodatos, curare debes. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet.

NON ERIM sicut in cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua.

NUNQUAM est enim, quin aliquid memoria tradere velimus, et tum maxime cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus, tu primas quasque partes in animo frequenta, et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

R H E T O R I C O R V M
A D C. H E R E N N I V M

L I B E R I I I I.

Q U O N I A M in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis Vti, nostris exemplis Vsi sumus, & id fecimus prater consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilij demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quod in superioribus libris nihil, neq. ante rem, neque prater rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id quod reliquum est artis, ita Vti instituiamus, persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius quid illi dicant, cognoueris.

Exempla unde petenda.

COMPLURIBVS de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint quo pacto oporteat ornare elocutionem, inuisumq. generi aut oratore aut Poëta probato sumptu ponere exemplum. Et primum se id molestia comotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quædam, non satis habere praecepere de artificio, sed ipsos etiam Videri Velle artificiose gignere exempla, hoc est, inquit, ostentare se, non artem ostendere. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere Videamur. Etenim cum possumus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa rilinguere, & ad sua deuenire.

P R A E T E R A exempla testimoniorum locum obinent. Id enim quod admonuerit, et leuiter fecerit præcepto, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si-

qui

quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & suppositus testimonio abutatur? Vt enim testimonium, sic exemplum rei confirmandæ causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi à probatissimo sumi, ne quod aliud confirmare debeat: egeat ipsum confirmationis.

E T E N I M necesse est, aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent: aut negent optima esse exempla, quæ à probatissimis oratoribus, aut poetis sumpta sunt. si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt. siquos sibi præponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare, non possunt dicere quare sibi illos anteponant.

Q U I D igitur ipsa autoritas antiquorum? Nam cum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates: & acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Græci aut Cræsi consequi facultatem.

P O S T R E M O hoc ipsum est summum artificium res varias & dispares in tot poematibus & orationibus sparsas, & vage disiectas, ita diligenter eligere: ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subicere possit.

H O C si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc vero sine summo artificio non potest fieri.

Q U I S est enim qui non, cum summe teneat artem, possit ea quæ iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare & separare? Ceteri, cum legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetæ, neq. intelligunt quare commoti probent: quod scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit, id, quod eos maxime delectet.

A T is qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, et omnia in arte maxime scribenda, redigit in singulas rationes

rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse, & alienis exemplis vii. Hec illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quam Veritate disputationis. Illud enim Veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ij, qui & inuectores huius artificij fuerunt, et vetustate iam satis omnibus probati sunt.

Quod si illorum auctoritate remota, res omnes Volent cum re comparare, intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur quod ab eis modestia dicitur, Videamusne nimium inutiliter & pueriliter proferatur.

Nam si tacere, & nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympicum venerit cursum, & steterit, ut mittatur, impudentissq; illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs quomodo Ladas aut Boius cum Sicyonys cursitarint. Sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium Rhetoricae artis prodire non audeant.

Non ausim dicere, sed tamen Vereor, ne qua in re laudem modestia Venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi Vis, aliquis inquit? artem tuam scribis, gignis nobis novas praeceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis: Vide ne facias impudenter, qui tuo nomini Velis ex aliorum laboribus libare laudem.

Nam si eorum Volumina prehenderint antiqui oratores, & poetae, & suum quisque de libris suis tulerint, nihil istis quod suum Velint relinquatur. At exempla, quoniam

testimo

testimoniorum similia sunt, item conuenit ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi causa, sed demonstrandi.

Non enim cum dicimus esse exornationem, quae, Verbi causa, constet ex similiter desinentibus verbis, & ponimus hoc exemplum a Crasso, quod possumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum.

Hoc igitur interest inter exemplum & testimonium. Exemplum, & testimonium differunt. Exemplo demonstratur id quod dicimus cuiusmodi sit. Testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Praeterea oportet testimonium cum re conuenire: aliter enim rem non potest confirmare: at id quod illi faciunt, cum re non conuenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerumque qui artem nesciunt.

Tum quis est, qui possit id quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciunt, quam polliceri videntur. nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquit, eligere de multis. Quid dicitis difficile? Vtrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini, nisi etiam si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud, artificium egregium dicitis, videte ne insueti rerum maiorum Videamini, si vos parua res, sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit quae ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Na ut si de tra

de tragædijs Ennij Velis sententias eligere, aut de Pacuianis periodos; sed quia planè rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis mediocriter literatus. Item si cum ex orationibus, aut poematibus, elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras; propterea quod isto signo videmus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quod si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facile intelligere poterit: qui eligit facile, non continuo ipse commode scribit. Et si est maxime artificiosum, alio tempore videntur ea facultate, non tum cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo vim artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc quæ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo omnes, ideo quod alienis videntur, peccare: tum etiam magis delinquere, quod à multis exempla sumant: sed de eo quod postea diximus, ante videamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, vincerem vnius oportere. Primum quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Licet enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poetam, vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interst magni eius qui discere vult, vtrum vnum omnia, an omnia neminem sed aliud aliud puer consequi posse. Si enim putabit posse omnia pene vnum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit, ipsi enim contentus erit.

erit: nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia pones vnum reperire non poterit. At latis igitur exemplis à Catone, à Gracchis, à Lelio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisque, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit cum qui discet, ab omnibus putare omnia, ab vno paucis vix potuisse sumi. Quare si vnius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solum habere se posse dissidet. ergo inutile est ei, qui discere vult, putare non vnum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab vno exempla sumpsisset. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse vnum potuisse in omnibus elocutionis partibus emittere, quoniam neque sua protulerunt, neque vnius alicuius aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus & poetis exempla sumperunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male vtiatur hoc aduimento, quod vnus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbant artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab vno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primum omnium, quod ab artis scriptore offertur exemplum, de eius artificij debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam vendens, dicat, sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi que ostendam. Si merces ipsi qui vendunt, aliunde exemplum quaerant aliud merces: aut si accensas se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugnon habuant, quod ostendant. Si Triptolemus, cum omnibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet,

Vellet, ipse à vicinis cum testā ambulans, carbunculos cor-
rogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri omnium
dicendi præceptores non videntur sibi ridiculi facere, cum id
quod alijs pollicentur, ab alijs quarunt. Si qui se fontes maxi-
mos penitus absconditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quā
maxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irridea-
tur? Isti cum non modo dominos se fontium, sed seipsos fontes
esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia, non putant
fore ridiculum, si cum id polliceantur alijs, ardeant ipsi sici-
tate. Chares à Lyippo statuas facere non isto modo didicit, ut
Lyippus caput ostenderet Mironis, brachia Praxitelis, per-
elus Polycleti: sed omnia corā magistrum facientem vider-
bat, cæterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti
credunt eos qui hæc velint discere, alia ratione doceri possi
commodius. Præterea nec possunt quidem ea, quæ sumuntur
ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quā pro-
pria: propterea quod in dicendo leniter unusquisque locus ple-
runque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo expressè
conscrippta ponere oportet exempla, ut in artis formam con-
uenire possint: & post in dicendo, ne possit ars eminere, &
ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam
ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est vti. Pos-
tremo hæc quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod no-
mina rerum Græca quæ conuertimus, ea remota sunt à con-
suetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum re-
rum nomina non poterant esse vsitata. Ergo hæc asperiora
primo videntur necesse est, idque fiet rei, non nostra difficul-
tate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliēda
si posuissimus, factum esset ut quod commodius esset in hoc li-
bro, id nostrum non esset: quod asperius et inusitatum, id pro-
prie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem
fugimus.

fugimus. His de causis, cum artis inuentionem Græcorum
probassimus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc
tempus postulat, ut ad elocutionis præcepta transeamus. Bi-
partita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dice-
mus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio de-
beat esse. Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

Tres dicendi figura.

SUNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus,
in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur: Vnam
grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatā vocamus.

GRAVIS est, quæ constat ex verborum grauium ma-
gna & ornata constructione.

MEDIOCRIS est, quæ constat ex humiliori, neque ta-
men ex infima, & peruiulgatissima verborum dignitate.

ATENUATA est, quæ demissa est usque ad vsitatissi-
mam puri sermonis consuetudinem. In graui consumetur ora-
tio figura, si quæ cuiusque rei poterunt ornatissima verba repe-
riri, siue propria, siue translata, ad vnamquamque rem as-
commodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificac-
tione & commiseratione tractantur, eligentur, et si exorna-
tiones sententiarum, aut verborum quæ gravitatem habe-
bunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figu-
ra erit hoc exemplum: Nam quis est vestrum iudex, qui sa-
tis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere ho-
stibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere
comparari? quod huic maleficio dignum supplicium potest in-
ueniri? In ijs qui visassent ingenuam, matrem familias con-
suprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necassent, ma-
xima supplicia maiores nostri consumpservunt: huic truculen-
tissimo ac nefario facinori singularem pœnam non relinqui-
runt? Atque in alijs maleficijs ad singulos aut ad paucos ex
f alieno

ex alieno peccato iniuria peruenit huius sceleris qui sunt as-
fines, vno consilio vniuersis ciuibz atrocissimas calamitates
machinantur. O ferocis animos? o crudeles cogitationes? o de-
relictos ab humanitate homines? Quid agere ausi sunt, aut
cogitare potuerunt? Quis pacto hostes reuulsis maiorum sepul-
chris, deicellis mœnibus, onantes irruerent in ciuitatem
quomodo deum spoliatis templis, optimatibus trucidatis, alios
arrepitis in seruitutem, matribz familiâs, & ingenius sub
hostilem libidinem subiectis, vrbis acerbissimo concidat in-
cendio conflagratur? quise non putant id quod voluerint ad
exitum perduxisse, nisi sanctissima patria miserandum scelerati
viderint cinerem? Nequeo verbis consequi iudices, in-
dignitatem reï sed negligentius id fero, quia vos mei non in-
digeis. Vester enim vos animus amantissimus reipub. facile
edocet: ut cum qui fortunas omnium voluerit proderet, præ-
cipitem perturbetis ex ea ciuitate, quam iste spurcissimorum
hostium dominatu nefario voluerit obruere. In mediocri
gura versabitur oratio, si hæc, ut antè dixi, aliquantulum
demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus. Quibus-
cum bellum gerimus iudices videtis, cum socijs, qui
pro nobis pugnare, & imperium nostrum nobiscum simul
virtute & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, &
opes suas, & copiam necessariorum norunt, tum verò nullo
lominus propter propinquitatem, & omnium rerum societa-
tem, quid in omnibus rebus Po. Rom. posset scire & assimi-
re poterant. Hi cum deliberassent nobiscum bellum gerere
quæso quæ res erat, quæ freti bellum suscipere conarentur
cum multis maximam sociorum partem in officio manere in-
telligerent, cum sibi non multitudine militum, non idoneos im-
peratores, non pecuniam publicam præsto esse viderent, non
deniq. vllam rem quæ res pertinet ad bellum administrare

dum. Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum cer-
tamen in vno prælio positum putarent, tamen omnibus rebus
instructiores ac paratiores venirent, nedum illud imperium
orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim
vi, partim voluntate consenserunt, cum aut armis, aut libe-
ralitate à Po. Rom. superati essent, ad se transferre tantillis
viribus conarentur. Quæret aliquis, Quid Fregellani non
sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conaren-
tur, quo illi, quemadmodum descessent, videbāt. Nam rerum
imperiti, qui vniuscuiusque rei de rebus antè gestis exempla
petere non possunt, si per imprudentiam facile deducuntur in
fraudem. At si qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex alio-
rum euentus suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re
inducti, nulla spe freti arma suslulerunt? Quis hoc credat
tantam amentiam quenquam tenuisse, ut imperium Pop.
Rom. tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse
necesse est: quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenua-
to figura genere, quod ad infimum & quotidianum sermo-
nem demissum est, hoc erit exemplum. Nā, ut forte hic in bal-
neas venit, cœpit, postquam persusus est, defricari. Deinde,
ubi visum est ut in alueum descenderet, ecce ibi iste de trans-
uerso, Hæus inquit adolescens, pueri tui modo me pulsauerunt,
satisfacies oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consue-
tudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem & alia
dicere cœpit. Hic vix tandem inquit, sine me considera-
re. Tum verò iste cœpit voce clamare ista, quæ facile cuius
rubores eicere posset: ita petulans es, atque acer, ut ne ad so-
larium quidem idoneus, ut mihi videtur sed penes scenam,
et in eiusmodi locis exercitatus sis? Conturbatus est adolescens.
Nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas ver-
sarentur, imperito eiusmodi conuictorū. Vbi enim iste vidisset

scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine fama detrimento facere possent. Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

Vitia abuten-
tium figuris
dicendi.

EST autem cavendum, ne, dum hac genera consue-
mur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gra-
ui figura, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda
est: quae recte videbitur appellari si sufflata nominabitur.
Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur, saepe
ita grauis oratio saepe imperitis videtur ea quae turgēt et in-
flata est, cum aut novis, aut praevis verbis, aut duriter aliunde
de translatis, aut grauioribus quam res postulat, aliquid di-
citur, hoc modo: Nam qui per duellionibus venditat patriam,
non satis supplicij dederit, si praecepta in Neptunias depulsi
erit lacunas. Porritus igitur istum, qui montes belli sabrifica-
tus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum de-
clinassent, et ab eo quod profecti sunt, aberraverunt, et
specie gravitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tur-
morem. Qui in mediocri genus orationis profecti sunt, et
peruenire eo non potuerunt, errantes perueniunt ad consue-
tissimum genus eius generis, quod appellamus fluctuans et dissi-
lutum: eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et il-
luc, nec potest confirmare, nec viriliter sese expedit. id est
huiusmodi: Socij nostri cum belligerare nobiscum vellent,
profecto ratiocinati essent etiam atque etiam quid possent fac-
cere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hinc
adiutores multos, et malos homines, et audaces. Solent
enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.
Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: dissi-
luit enim totus, neque quicquam comprehendens persequi
est.

Etis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissi-
ma verborum attenuazione commode versari, veniunt ad
aridum et exangue genus orationis, quod non alienum est
exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ad balneas ac-
cessit, ad hunc postea dixit, hic tunc servus me pulsavit. Post-
ea dixit hic illi, considerabo. Post ille conuiuium fecit, et
magis magisque praesentibus multis clamaui. Frivulus hic
quidem iam, et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est
id, quod habet attenuata figura, puris verbis et electis, com-
positam orationem. Omne genus orationis, et graue, et
mediocre, et attenuatum dignitate afficiunt exornationes,
de quibus post loquemur: quae si rara disponentur, distinctam
sicuti coloribus si crebra collocabuntur, oblitam reddunt ora-
tionem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gra-
uem mediocre, mediocre exiciat attenuata. Deinde idem-
tidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

De ornamentis.

QUONIAM quibus in generibus elocutio versari de-
beat, dictum est, videamus nunc quas res debeat ha-
bere elocutio commoda et perfecta. Quae maxi-
me admodum oratori accommodata est, tres in se debet ha-
bere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantiā est,
quae facit ut unumquodque pure et aperte dici videatur.
Haec distribuitur in Latinitatem et explanationem. Latini-
tas est, quae sermonem purum conseruat ab omni vitio re-
motum. Vitia in sermone quo minus is Latinus sit, duo pos-
sunt esse, Solæcismus et Barbarismus. Solæcismus est cum
verbis pluribus consequens verbum superiori non accom-
modatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose
effertur. Haec qua ratione vitare possumus in arte gramma-
tica dilucide discemus.

EXPLANATIO est, quæ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, & sita verbis, & proprijs. & sita sunt ea, quæ versantur in sermonis et consuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei verba sunt, aut esse possunt, quæ de loquimur. Compositio, est verborum constructio, quæ facit omnes partes orationis aequaliter perpolitæ. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras & calium concursiones, quæ vastam atque hiantem orationem reddunt, & hoc est: Baccæ & enee amœnissima impendebant. Et si vitabimus eiusdem literæ nimiam assiduitatem, cui vitio versum hic erit exemplo. nam hic nihil prohibet in vitis, alienis exemplis uti, O Tite Tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdem poetæ: Quicquam quisquam cuiquam quod conueniet, neget. Et si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus, ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, rationi ratio non est, fidem habere. Et si non vitemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lachrymantes, obtestantes. Et si verborum transiectionem vitabimus, nisi quæ erit concinna, quæ de re posterius loquimur: quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in prioribus libris: has res ad te scriptas Luci misimus Aeli. Item, sugere oportet longam verborum continuationem, quæ et auditoris aures, & oratoris spiritum ledit. His vitis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

DIGNITAS est quæ reddit ornatum orationem varietate distinguens. Hac & in verborum & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpositione. Sententiarum exornatio est, quæ non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

REPETITIO est, cum continenter ab uno atq; eodem verbo

Verbo in rebus similibus, et diuersis principia sumuntur, hoc modo: Vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit honor. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspice, re, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere, audes quicquam ab istis petere, audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non insurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es? Hac exornatio, cum multum venustatis habet, tum grauitatis & acrimonia plurimum. Quare videtur esse adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem.

CONVERSI O est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Pop. Rom. iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Item ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, Caius Lelius homo nouus erat, ingenuus erat, doctus erat, bonus viris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cum istos, ut absoluant te, rogas, ut pierent rogas, ut exilimatione negligant, rogas, ut leges Po. Ro. tui libidini largiatur, rogas.

COMPLEXIO est, quæ utrang complectitur exornationem, & hanc, & quam ante exposuimus, ut & repetatur idem primum verbum sepius, & crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt qui fœdera saepe ruperunt Carthaginenses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt Carthaginenses. Qui sunt, qui Italiam deformauerunt Carthaginenses. Qui sunt qui sibi postulante

ignoscit? Carthaginienses. Videte ergo quid conveniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem Populus Romanus damnarit, quem omnium exilimatio damnarit, cum vos sententiæ vestræ absolvetis?

Traductio.

TRADUCTIO est, quæ facit ut eum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinnare orationem reddat, hoc pacto. Quis nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petisset, at erat inimicus: ergo inimicum sic videsci voluit, ut ipse sibi reperiret inimicum. Item, Divitias sine dinitum esse, tu verò virtutem præfer divitijs. Nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idonea tibi videbuntur divitiæ, quæ virtutis prædisque sint. Ex eodem genere exornationis eum idem verbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cui eam rem tam studiose curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur nequid in sit amari. Item, Veniam ad vos, si mihi Senatus det veniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia verborum sit, ut ad idem verbum redeatur sæpius: sed inest festiuitas quadam, quæ facilius auribus dignificari, quam verbis demonstrari potest.

Contentio.

CONTENTIO est, cum ex contrarijs verbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuarius, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in ferventissima friges. Tacito cum opus est, clamare: cum loqui convenit, obmutescis. Ades, abesse vis: abesse, reuerti cupis. In pace bellum queritis, in bello pacem desideras. In concione de virtute loqueris, in

in prælio per ignaviam tubæ sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, et ornati et græves poterimus esse.

EXCLAMATIO est, quæ conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor, Africane, cuius mortui quoque, nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiosa Fregella, quam facile scelere vestro contabuiſti: ut cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquæ maneat. Item, Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis, tantæne ex iniquitate iudiciorum vestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco utimur, et raro, et cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volumus indignationem animum auditoris adducemus.

INTERROGATIO non omnis gravis est, neque concinna: sed hæc quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt causæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cum igitur hæc omnia faceres, diceret, administrares, Num animos sociorum ab re publica remouebas et alienabas, an non? et Virumne aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

RATIOCINATIO est, per quam nos ipsi à nobis rationem poscimus quare quidque dicamus, et crebro nosmet à nobis petimus vniuscuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi, Maiores nostri, si quam vnius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicant, eam veneficæ quoque damnatam existimabant.

Quid ita? quia necesse est, eam qua suum corpus addiderit turpissima cupiditati, timere permultos. Quos istos? Virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est ut quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam: quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid venefici damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor, & intemperans libido commovere potuit: cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in viris idemne hæc observabant? minime. Quid ita? quia viros ad unumquodque maleficium singula cupiditates impellunt: Mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item, Bene maiores nostri hoc comparauerunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit desino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendunt, eos hostes putare: qui viri sunt, eos homines indicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcat quia talem stultitiam contemnere, non inuari consuevit. Hæc exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, & animum auditoris reddit attentum, tum venustate sermonis, tum rationum expectatione.

Sententia. SENTENTIA, est oratio sumpta de vita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est primum virtutem reuereri, qui semper secunda fortuna

fortuna sit usus. Item, Liber est is existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens æque est is qui non satis habet, & is cui nihil satis potest esse. Item, Optima viuendi ratio est eligenda: eam incundam consuetudo reddet. huiusmodi sententia simplices non sunt improbandæ, propterea quod habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene viuendi rationes in virtute sunt collocandæ, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta sunt fortune dominationi. Item, Qui fortune alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis causa, nihil superest quare possint in amicitia retineri. Sunt item sententiæ quæ duplices efferruntur, hoc modo sine ratione: Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortune se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersos reformidant. Cum ratione, hoc pacto: Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studiis, at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in ætate maturissima velint comparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non viuendi præceptores esse videamur: cum ita interponentur, multum afferent ornamentum. Nam necesse est animo eam comprobet tacitus auditor, cum ad causam videat accommodari rem certam ex vita & moribus sumptam Contrarium idem ferre est, quod contentio.

Contrarium. CONTRARIUM est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter & facile confirmat, hoc pacto. Nam qui suis rationi

rationibus inimicus fuerit semper, cum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Et item, Nam quem in amicitia perfidiosum esse cognoveris, cum quare putes inimicitias cum si de habere posset? Et qui privatus intolerabili superbia fuerit, cum commodum & sui cognoscentem videre in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conventu amicorum verum dixerit nunquam, cum sibi in cōcionibus credis à mendacio temperaturum? Item, Quas ex collibus deicimus, cum is in campo metuumus dimicare? Qui cum plures erāt, paucis nobis exaquari nō poterant: hi postquā pauciores sunt, metuumus ne sint superiores? Hoc exornationis genus brevibus et continuatis verbis perfectum esse debet, & cum commodū est auditu propter brevem & absolutam conclusionem, tum verò vehementer id quod opus est oratori, comprobatur contraria re, et ex eo quod dubium non est, expedit illud quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.

MEMBRUM orationis appellatur res, breviter absoluta sine totius sententia demonstratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo, Et inimico proderas: id est, unum quod appellatur membrum: deinde hoc excipitur oportet ab altero, & amicum ladebas. Ex duobus membris huius hæc exornatio potest constare: sed commodissima & absolutissima est quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, et amicum ladebas, & tibi ipsi non consulibas. Item, Nec reipublica consulisti, nec amicus profuisti, nec inimicus restitisti.

Articulus. ARTICULVS dicitur, cum singula verba intervallo distinguuntur casu oratione, hoc modo: Acrimonia, voce, Vultu adversarios perterruisti. Item, Inimicos invidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris vehementiam hoc interest: quod illud tardius

& rarius venit, hoc crebrius & celerius pervenit. Itaque in illo genere ex remotione brachij & contortione dextrae gladius ad corpus asferri, in hoc autem crebro & celeri vulnere corpus confauciari videtur.

CONTINUATIO, est densa & continens frequentatio Continuatō. Verborum cum absolute sententiarum. Ea utitur commodissime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione.

In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmitus in virtute, quā in casu presidium collocavit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocavit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortuna, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus asserat verbis. Sed & alias quoque nonnunquam non alienum est, tamen si necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

COMPAR appellatur quod habet in se membra orationis Compar. nis, de quibus ante diximus, quæ constant ex pari serē numero syllabarum. Hoc non de enumeratione nostra fiet: nam id quidem puerile est, sed tantum asserit usus & exercitatio facultatis ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In praelio mortem pater optebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graviss casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparavit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non planè par sit numerus syllabarum, & tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterū brevius: aut si cum

si cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabæ erunt: ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur & exæquet.

Similiter cadens.

SIMILITER cadens, exornatio dicitur, cum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quæ similiter iisdem casibus effertur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum: & tamen cum ita vivit, neminem præ se ducit hominem.

Similiter desinens.

SIMILITER desinens est, cum tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Prius invidiose, delinquis stuidiose, loqueris odiose. Item, audacter terribas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt: & ea re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere samam. Hic & ea verba quæ casus habent, ad casus similes: & illa quæ non habent, ad similes exitus veniunt.

Annominatio.

ANNOMINATIO est, cum ad idem verbum acceditur commutatione unius literæ, aut literarum, aut syllabæ, aut syllabarum: aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis & variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic qui se magnifice iactat atq; ostentat, venit à te ante, quam Romam venit. Ex contrario: Hic quos homines alea vincit, eos ferro statim vincit. Productione eiusdem literæ, hoc modo: Hunc animum dulcedo ducit ad animum. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo:

Hic

Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis literis, hoc pacto: hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones tanquam leones vitasset, vita se tradi disset. Transferendis literis, sic: Videte Iudices, Virum homini gnauo, an vano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne videar adulator. commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem velis diligere. Hæc sunt annominationes, quæ in literarum commutatione, breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem alia, quæ non habent tam propinquam in verbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus unum est huiusmodi, Quid Veniam, qui sum, quare Veniam, quem insimilem, cui prosum, quem postulem, breui cognoscebis. Nam hic est in quibusdam verbis quadam similitudo non tam affeclanda, quam illa superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino v. c. circumspecti putentur. Hæc annominatio accedit magis ad similitudinem, quam illa superior, sed minus, quam illa superiores: propterea quod non solum addita, sed uno tempore dempta quoque litera sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Unius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animum ad virtutes à pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude & gloria vulgatae sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Alexandro si vita data longior esset, oceanum Macedonum gloria transuulset. Variè hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo:

dos

do facient annominationem: Tiberium Gracchum rem-
Nex. publi. administrantem indigna prohibuit. N E X diu-
tius in ea commorari. C. Graccho similiter occiso oblata est,
qua Republi. Virum amantissimum subito de sinu ciuita-
tis eripuit. Saturnium fide captum malorum perfidia per-
fecit. Vita priuauit. Tuus o Druse sanguis domesticos pa-
rietes, & Vultum parentis aspersit. Sulpitio, cui paulo an-
te omnia concedebant, cum breui spatio non modo viuere,
sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima
exornationum, quorum vnum in similiter cadentibus, alte-
rum in similiter desinentibus verbis, tertium in annomina-
tionibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate
dicemus: propterea quod non hæc videntur reperiri posse sine
elaboratione & consumptione operæ. Eiusmodi autem studia
ad delectationem, quam ad veritatem videntur accommo-
datoria. Quare fides & gravitas, & seueritas oratoria mi-
nuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non mo-
do tollitur autoritas dicendi sed offenditur quoque in eiusmodi
oratione auditor, propterea quod est in his lepos, & festi-
uitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare quæ sunt am-
pla & pulchra, diu placere possunt: quæ lepidæ & concinna,
cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo-
modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbi-
mur elocutione delectari: ita si raro has interferemus exor-
nationes, & in causa tota variè dispergemus, commode lu-
minibus distinctis illustrabimus orationem.

Subiectio. SUBIECTIO est cum interrogamus aduersarios, aut
querimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit:
deinde subicimus id quod dici oportet, aut quod non oportet,
aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis è contra-
rio, hoc modo. Quare igitur vnde iste tam pecuniosus sit sa-
etus?

etus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona ve-
nierunt. Hereditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam
à necessarijs omnibus exheredatus est. Præmium aliquod ex
lite aut iudicio cepit? non modo id non scit sed etiam insuper
ipse grandi sponione victus est. Ergo si his rationibus locuple-
tatus non est, sicut omnes videtis: aut isti domi nascitur au-
rum, aut vnde licitum non est, pecunias accepit. Item, Sæpe
iudices animaduerti, multos aliqua ex honesta re, quam ne
inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere, quo-
rum nihil potest aduersarius facere. Nam vtrum ad patris
eius virtutem confugiat? at cum vos iurati capite damna-
stis. An ad suam reuertetur antiquam vitam alicubi honeste
tractatam? nam hic quidem ante oculos vestros quomodo
vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, qui-
bus vos conueniat commoueri? at hi quidem nulli sunt. Ami-
cos proferet? at nemo est qui sibi non putet turpe, istius ami-
cum nominari. Item, Credo inimicum quem nocentem puta-
bas, in iudicium adduxistis? non: nam indemnatum necastis.
Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas qui-
dem iudicasti. Cum ipse te veteris amicitia commonefaceret,
commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti.
Quid? cum tibi pueri ad pedes voluarentur, misericordia
motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque pro-
hibuisti. Multum inest acrimonia & grauitatis in hac ex-
ornatione, propterea quod cum quasitum est quid oporteat,
subicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut augea-
tur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad nostram quo-
que personam referamus subiectionem, sic. Nam quid me fa-
cere conueniret, cum à tanta Gallorum multitudine circum-
sederet? an dimicarem? at cum parua manu tum prodire-
mus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in
castris?

castris? at neque subsidium, quod expectarem, habebamus, neque erat quo vitam produceremus. Castra relinquerent at obsidebamus. Vitam militum negligerem? at ea videbat eos accepisse conditione, ut quoad possem, incolumes patriae & parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam quod factum sit faciendum fuisse.

Gradatio. GRADATIO est, in qua non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius consecutum est, hoc modo. Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis & quodlibet, licet: & quod licet, possunt: & quod possunt, audent: & quod audent, faciunt: & quod faciunt, vobis molestum non est. Item, Non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere coepi: neque facere coepi, & non perfeci: neque perfeci, & non probavi. Item, Africano industria virtutem, Virtus gloriam, gloria amulos comparavit. Item, Imperium Graeciae fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatae superaverunt Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporum superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio. DEFINITIO est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter & absolute, hoc modo: Maiestas Respublicae est, in qua continetur dignitas & amplitudo civitatis. Item, Iniuria sunt quae aut pulsatione corpus, aut conuictio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Item, Non est ista diligentia, sed avaritia: ideo quod diligentia est accitata conservatio suorum, avaritia iniuriarum appetitio alienorum.

rum. Item, Non ista fortitudo, sed temeritas: propterea quod fortitudo est contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perperione gladiatoria periculorum susceptio. Haec igitur commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim & potestatem ita dilucide proponit, & breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur, neque lucidius potuisse dici putetur.

TRANSITIO vocatur quae cum ostendit breviter quod dictum sit, proponit item brevi quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Profitu haec aliquantum exornatio ad duas res: nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem.

CORRECTIO est, quae tollit id quod dictum est, & pro eo id quod magis idoneum videtur, reponit hoc pacto: Quod si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo, hoc facile perficeret posset. Item, Nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt, eam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis, quam boni dederit? Virtutis comes invidia, quae bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris? Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbis elata tantummodo dicta videtur, ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea sit pronuntiatione. Non igitur satis esset, dicit aliquis, ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum & electissimum verbum devenire? Est cum non est satis, si commutatio verbi id erit demonstratura, cuiusmodi rem esse, ut cum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris: cum ad electius verbum accedas, insignior rem rem facias. Quod si continuo venisses ad id verbum, nec

Occupatio. nec rei, nec Verbi gratia animaduersa esset. **OCCUPATIO** est, cum dicimus nos praeferre, aut non scire, aut nolle dicere, id quod tunc maxime dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantia addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consilio relinquo. Et illud praeterea, quod rei militaris te infrequentem tradidisti. Deinde quod iniuriarum satisfecisti. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socij pecunias accepisse: non sum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinae omnes tuas omitto. Haec vtilis est exornatio, si aut rem quam non pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi: ut vtilius sit occulte fecisse suspicionem, quam huiusmodi intendisse orationem quae redarguatur.

DISIVNCTIO est, cum eorum de quibus dicimus, aut vtrumque, aut vnumquodque certo concluditur verbo. sic: Pop. Ro. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthiam disiecit, Fregellas euerit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliata sunt, nihil Carthaginensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas praesidium tulit, nihil Fregellans morum & sermonis societas opitulata est. Item, forma dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate extinguitur. Haec vtrumque, & in superiore exemplum vnamquam rem certo verbo concludi videmus.

CONIUNCTIO est, cum interpositione Verbi et superiores orationis partes comprehenduntur, & inferiores, hoc modo: Forma dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate

ADIVNCTIO est, cum Verbum, quo res comprehenditur, non interponimus sed aut primum aut postremum collocamus.

locamus. Primum hoc pacto: Deflorescit forma dignitas, aut morbo, aut vetustate. Postremum sic: Aut morbo, aut vetustate forma dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est appposita: quare rarius vtemur ea, ne satietatem pariat. Ad breuitatem coniunctio, quare saepius adhibenda est. Haec tres exornationes de simplici genere manant.

CONDUPPLICATIO est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem vnius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum venire proditor patriae, proditor inquam patriae venire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio Verbi, & vulnus maius efficit in contraria causa, quasi aliquod telum saepius perueniat in eandem partem corporis.

INTERPRETATIO est, quae non iterans idem redintegrat, Verbum, sed id commutat quod positum est, alio verbo quod idem valeat, hoc modo: Remp. radicibus eueritisti, ciuitatem funditus deieicisti. Item, Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti. Necessarium est eius, qui audit, animum commoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione Verborum.

COMMUTATIO est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiitione ita offeruntur, ut à priori posterior, contraria priori proficiatur, hoc modo: Esse oportet ut viuas, non vivere ut edas. At, Ea re poemata non facio, quia cuiusmodi volo, non possum: cuiusmodi possum, nolo. Item, Quae de illo dicuntur, dici non possunt, quae dici possunt, non dicuntur. Item, Si poema loquens pictura est: pictura, tacitum poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: non tamen quia taces, ea re stultus es.

es. Non potest dici quin commode fiat, cum contraria sententia translatione, verba quoque conuertantur. Plura subiicimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inueniri, dilucidum esset, ut cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur.

Permissio.

PERMISSIO est, cum ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius voluntati, sic: Quoniam omnibus rebus creptis solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa quæ mihi de multis sola relicta sunt, vobis & vestra condono potestati. Vos me, quo pacto velui videtur, vramini atq; abutimini, licebit impune in me quicquid libet statuite: dicite, atq; obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoq; nonnunquam tractandum est, tamen ad misericordiam commouendam vehementissime est accommodatum.

Dubitatio.

DUBITATIO est, cum quærere videtur orator, verum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: Obsuit eo tempore plurimum reipub. coss. siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue virumq;. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium quæro, quidnam te digno moribus tuis appellem nomine?

Expeditio.

EXPEDITIO est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cetera tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necessè est cum constet istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse. Vacuum cum ego adessem, possidere non potuisti: tuum usu fecisse etiam non potes: emptio nulla profertur: hereditate tibi me vno mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum inuabit coniecturales argumentationes sed non erit tanquam in plerisque, ut cum

velimus,

velimus, ea possimus vi. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem.

DISSOLVTIO est, quæ coniunctionibus verborum è Dissolutio: medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: Gere morem pareri, pare cognati, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da seruos in questionem, stude verum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & vehementissimum est, & ad breuitatem accommodatum.

PRAECISIO est, cum dictis quibusdam, reliquum quod Praecisio: ceptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum praecertatio non est, ideo quod Popu. Rom. me: nolo dicere, ne cui forte arrogans videar: te autem saepe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne cum te digna dixerò, me indignum quidpiam dixisse videar. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserita explanatio facta est.

CONCLUSIO est, quæ breui argumentatione ex ijs Conclusion: quæ ante dicta sunt, aut facta, conficit id quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danaus datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philocteta sagittis, hæc autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capisuit Troiam.

Exornationes verborum.

REMANENT etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vagè dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in vno genere posita sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur, atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus

NOMINATIO est prima, quæ nos admonet, ut cui rei Nominatio:

§ 4

nomen

nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet ideo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis hoc modo, ut maiores rudere, & vagiri, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerunt. Significandae rei causa, sic: Postquam iste in rempub. fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro vitandum est, ne noui verbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur & raro, non modo non offendet nititate, sed exornabit etiam orationem.

Pronominatio.

PRONOMINATIO est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis cum loquatur de Gracchis: At non Africani nepotes, inquit, istiusmodi fuerunt. Item, si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, Iulices, quemadmodum me Plagiosippus iste traxerit. Hoc pacto non inornate poterimus, & in laudando, & in ledendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen quod pro certo nomine collocamus.

Denominatio.

DENOMINATIO est, quae à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, quae possit intelligi res, quae non suo vocabulo sit appellata. Id aut ab inuicem conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, cum Capitolinum nominet. Aut ab inuicem, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellat. Aut ab instrumento dominum, ut si quis Macedonas appellat, hoc modo: Non tam cito Sarissae Graecia potita sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facile ex Italia materia transalpina depulsa est. Aut id quod sit ab eo qui facit, ut si quis cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud te facere necessario coegit. Aut si quod facit, ab eo quod sit: ut cum desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit. & fignus pigrum, quia pignos facit. Ab

eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Arms Italia non potest vinci, nec Graecia disciplinis, nam hic pro Graecis & Italici, quae continent, notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: ut si quis aurum vel argentum, aut ebur nominet, quum diuitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo dinisio, quam in querendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

CIRCUTIO, est oratio rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis providentia Carthagini opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quadam esset habita, Scipio potius & Carthago simpliciter appellari.

TRANSGRESSIO est, quae verborum perturbat ordinem peruersione aut transiitione. Peruersione sic: Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra. Transiitione hoc modo: Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene viuendi casus facultates. Huiusmodi transiitio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba sicut à poetis in quendam extruere numerum, ut perfecte & perpolitissime possint esse absoluta.

SUPERLATIO, est oratio superans veritatem alicuius augendi minuenae causa. Haec sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quod si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu atq. occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à praesentia superlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequabatur. A praesentia hoc modo: Cuius ore sermo mellis dulcior profuclat.

Intellectio. INTELLECTIO est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur, Non illa te nuptiales tibi eius matrimonij commouebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum, vno signo tibiurum intelligitur. De toto pars, Vi si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat, Ostentae mihi diuitias, et locuple tes copias iactas. Ab vno plura intelliguntur, hoc modo: Porro fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille trasalpinus, in Italia quoque idem nunc nemo togatus, sanxit. A pluribus vnum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat, itaque anhelans ex mris pulmonibus prae cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et togati, et hic vnu pectus et vnus pulmo intelligitur. et erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.

Abusio. ABUSIO est, quae verba simili et propinquo, pro certo et proprio abutitur, hoc modo: Vires hominum breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna: aut Vi paucosermone. Nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.

Translatio. TRANSLATIO est, cum verbum in quandam rem transferretur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri. Ea videntur rei ante oculos ponenda causa, sic: Hic Italiam tumultus expergescit terrore subito. Breuitatis causa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem extinxit. Obsecrationis vitanda causa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi causa, sic: Nullius mœror, et calamitas istius explere inimicitias, et necessariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi causa, sic: Magnose prae dicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficilissimis

aspirant. Ornandi causa, sic: Aliquando reip. rationes, quae malitia nocentum exaruerunt, virtute optimatum reuere sunt. Translationem dicunt prudentem esse oportere, Vi cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimile transcurrere.

PERMUTATIO, est oratio aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes vna aut plures frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: Nam cum canes fungatur officiis luporum, cuiam praesidio pecuaria credemus? Per argumentum trahatur, cum a persona aut a loco, aut a re aliqua similitudo, augendi aut minuendi causa ducitur: Vi si quis Drusum, Gracchum, Numitorem oblectum dicat. Ex contrario ducitur sic, Vi si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, parum et diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur: et illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus Vi. Per similitudinem sic: Quid ait hic Rex atque Agamemnon noscer, siue Vi crudelitas est, patius Aeneas? Ex contrario, si quem impium: qui patrem verberauerit, Aeneam vocemus, intemperantem et adulterum, Hippolytum nominemus. Haec sunt serè, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet Vi deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Exornationes sententiarum.

DISTRIBVTIO est, cum in plures res aut personas Distributio. certas negotia quaedam dissipantur, hoc modo: Qui vestrum iudices negotia Senatus diligit, hunc oderit necessum est: petulantissime enim semper iste oppugnavit Senatuum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuita

civitate, is oportet istum maximas penas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo macula atq. dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt statuere exemplum, quantæ pænæ in civitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item, Senatus officium est, consilio civitatem tuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi Senatus voluntatem. Populi officium est, res optimas & homines idoneos maxime suis sententiis eligere, & probare. Accusatoris officium est, inferre crimina: defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæstoris est, unumquemque horum in officio suo continere. Quare L. Cassi, si testem præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura præsequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exortatio copiosa. Comprehendit enim brevis multa, & suum cuique tribuens, officium separat, & res dividit plures.

Licentia.

LICENTIA est, cum apud eos quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligunt, cum in aliquo errato vere reprehendi posse videantur, hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus vestra rationes deserantur, quod causam vestram nemo suscipiat, quod se nemo vestri defensorum profiteatur, id tribuite vestra culpa, atq. definite istud mirari. Quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores, studia eorum vobis ante oculos proponite. Deinde exitus omnium considerate, tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentia vestra, siue ignavia potius, illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestri suffragijs

suffragijs in amplissimum locum pervenisse. Item, Nam quid sunt iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis, aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimæ res erant crimini data? non omnes hæc testibus comprobata? non contra tenueris, & nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo cætu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. Dum eam vitæ vituperationem, quæ longe à vobis erat absutura, eam inuenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas & privatas & publicas calamitates accepistis: cum etiam matres impendere videantur, sedetis & oscitami, luce noctem, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq. incommodi nuntiatur, & cum, cuius opera vobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac Reipub. perniciem retinetis quod potestis, in civitate. Eiusmodi licentia si nimium videatur acrimonia habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuo aliquid huiusmodi licet inferre. Hic ego virtutem vestram quæro, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro, ut quod erat commotum licentia, id laude mitigetur. Ut altera res ab iracundia & molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hæc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit, maxime facit, ut & illi qui audient, à culpa absint, & nos qui dicimus amici eorum, & veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentia in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari: aut id quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere quomodo accipiant: sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: Nimium Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimium creditis unicuique existimatis unumquemque

eniti, ut perficiat quæ vobis pollicitus sit: erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini: stultitia vestra est, quia, quod erat in vestra potestate, ab alijs petere, quam ipsi sumere maluistis. Posterioris licentia hoc erit exemplum: desini cum isto, Iudices, fuit amicitia sed ista tamen amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, vos me privastis. quid ita? quia ut vobis essem probatus, cum, qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentia nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude: & assimilatione, de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

Diminutio. DIMINUTIO est, cum aliquid esse in nobis, aut ijs, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium, quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, diminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure Iudices dico, me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, ut optime tenerem, tametsi vere dixisset, tam arrogans visus esset: nunc & ad invidiam vitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Vtrum igitur avaritia causa, aut egestatis accessus ad maleficium? Avaritia? at largissimus fui in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ contraria avaritia est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum quos defendimus, egregijs commodis proferendis observabimus. Nam eiusmodi res & invidiam contrahunt in vita, & odium in oratione si inconsideratè tractes. Quare, quemadmodum in ratione vi-

uendi fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

Descriptio. DESCRIPTIO nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: Quod si istum Iudices, vestris sententijs liberaveritis, statim sicut è cauea leo missus, aut aliqua teterrima belua soluta ex catenis volitabit, et vagabitur in foro, acuens dentes multos in cuiusq; fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depulans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare Iudices excite cum de civitate, liberate omnes formidine, vobisq; ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmetipsos, mihi credite, seram & truculentam bestiam Iudices immiseritis. Item, Nam si de hoc Iudices, gravem sententiam tuleritis, vno iudicio simul multos ingulaveritis, grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vitam manere, non habebit: filij parvi privati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti insultabunt in horum miseria, & superbia re simul, & verbis inuehantur. Item, Nam neminem vestrum fugit, Quirites, capta vrbe, quæ miseria consequi soleant: arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur: ceteri qui possunt per ætatem & vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem: qui non possunt, vita privantur: vno deniq; atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio, & quos natura aut voluntas, necessitudine aut benevolentia coniunxerit, distrahantur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu ingulantur, partim ante pedes consti-

constuprantur. nemo Iudices est, qui possit satis rem consequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoueri, cum res consequentes comprehensa vniuersa perspicua breuiter exprimuntur oratione.

Diuisio. **DIVISIO** EST, quæ rem semouens à re, utranque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obijciam? si probus es, non meruisti; si improbus, non commoueri. Item: Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministi, obtundam; si oblitus es, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim? Item, Duæ res sunt quæ possunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atq. auaritia: te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq. egentem nunc videmus: qui potest igitur ostendere causam maleficij non fuisse? Inter hæc diuisionem, & illam quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interisti: illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus subijciens rationes, exornat orationem.

FREQUENTATIO est, cum res in tota causa dispersa coguntur vnum in locum, quod grauior, aut acrior, aut crimi-
niosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste vitiosus quid est Iudices, cur velitis eum liberare? sua pudicitia proditor est, insidiator alienæ, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, insectus in cognatos, in superiores contumax, in aequos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq. in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dicta,

dicta, minuta et infirma erant, vnum in locum coacta, rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur Iudices, nolite ea quæ dixi separatim spectare, sed omnia colligite, & conferte in vnum. Si & commodum ad istum ex illius morte veniebat, & vita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit: neque alius quisquam æque commode, neque iste commodioribus alijs rationibus facere potuit: neq. præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium: neq. factum quod opus non fuerit, & cum locus idoneus maxime quasitus, tum occasio agrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium consiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultiandi & perficiendi maleficij spe: & præterea ante quam occisus homo esset, iste visus est in eo loco, in quo est occisus facta, solus. Paulo post in ipso loco maleficij, vox illius qui occidebatur, audita est: deinde post occisionem, istum multa nocte domum redysse constat, postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum. Hæc partim testimonijs, partim quaestionibus et argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, necesse est esse verum: Festum Iudices est, his in vnum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspensionem maleficij. Nam vnum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causæ ferme semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam.

EXPOLITIO est, cum in eodem loco manemus, et aliud Expolitio. atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane

plane dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum res semel dicta, iterum aut sepius alijs verbis, quae idem valeant, eadem res proferretur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Cum augetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonus erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunae Reipub. fugiendum putabit, et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quantum in magnam descendat vitae dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus, eadem verbis commutando, pronuntiatione quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum, quare non eget exemplis. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam transiciamus, aut ad sermocinationem, aut ad excusationem.

SERMOCINATIO, est de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem quod satis sit attingemus, in qua constituetur alicuius personae oratio ad commodata ad dignitatem, hoc modo, ut quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus. Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit saepe ipse secutus loquitur. Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriae: vita quae fato debetur, salutis patriae potissimum solvatur. Auit haec me, tute, atque honeste produxit. Ad hanc aetatem, munijit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis persolui possit, unde haec accepta sunt? Quia haec loquitur personae

cum sapiens, saepe ego in periculis Reipub. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad excusationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenuis cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustijs inuidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, et sapientissimum iudicet? qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro Reip. fortunae, quantum magnum atque atrox periculum studiose suscipiat, et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum, idemque hoc certo scio verbis omnibus usu venire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter sermocinatione, et excusatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus viemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subicere. Deinde duplicem, vel sine rationibus, vel cum rationibus pronuntiares sententiam. Deinde asserre contrarium. De quibus omnibus diximus in verborum exornationibus. Deinde simile exemplum, de quo suo loco plura dicemus. Deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat in hoc libro docimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: sed ab eiusdem sententia non recedamus exemplo, ut scire possis quam facile praeceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Reipub. periculum vitabit, ideo quod saepe fit, ut cum pro Reipub. perire noluerit necessario cum Reipub. pereat.

Et quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro Repub. subeundum est, stulte faciunt. Nam neq. effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum & eum quem debent honorem reipub. reddant, & pro multis perire malint, quàm cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam quàm à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere patriæ, cum roget non dare: & cum posis cum summa virtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam viuere: & cum pro amicis & parentibus & ceteris necessarijs adire periculum velis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctissimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen venire. Itaque vi contemnendus est, qui in nauigando se quàm nauim male uale incolebat: ita vituperandus, qui in reipubl. discrimine sue, plus quàm communi saluti consulit. Nunc enim fratres multi incolumes euaserunt, ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes immisisse medios: amisit vitam, at non perdidit: re enim vilissima & parua maximam redemit: dedit vitam, accepit patriam: amisit animam, potius est gloria, quæ cum summa laude prodita vetustate quotidie magis enitescit. Quod si pro Republi. debere accedere ad periculum, & ratione demonstratum est, et exemplo comprobatum, insipientes uult existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum vitant. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus. Ut plura dicremus, quod non modo cum causam dicimus, adiunat, & exornat orationem sed multo maxime per

e am

tam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitiois, in dicendo, uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo.

COMMORATIO est cum in loco firmissimo, quo tota Cōmoratio, causa continetur, manetur diutius, & eodem sapius reditur. hac vi maxime conuenit, & id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplum satis idoneum subiici non potuit, propterea quod hic locus non est à tota causa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis, per fusus est per totum corpus orationis.

CONTENTIO est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi: Inimicus te placabilem, amicus inexorabilem præbet. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reipub. calamitate lætatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat, hic sententia contraria ex comparatione referantur oportet.

SIMILITUDO est oratio traducens ad rem quampiam aliquam ex re dispari simile. Ea sumitur, aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad quamquamque sumenda causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi.

ORNANDI causa sumitur per contrarium, sic: Non enim quemadmodum in palestra qui tedas cadentes accipit, celerior est in cursu continuus, quàm ille qui tradit ita melior Imperator nouus, qui accipit exercitum, quàm ille qui

h a

dece

decedit: propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur nimis bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere solere, sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi dignitas quadam comparetur. Dicitum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem, ut paulo ante, cum de cursoribus differebamus.

Per negatio.
nem.

PER NEGATIONEM dicitur probandi causa, hoc modo: Neque equus indomitus, quantumvis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, & aptus, quae desiderantur ab equo: neque homo indoctus, quantumvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire. Hoc probabilius factum est, quod magis est verisimile, non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse: ergo sumptum est probandi causa. Dicitum est autem per negationem: id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. Apertius dicendi causa similitudo dicitur per brevitatem: hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi non ita convenit exerceri, ut quoad necesse sit, pervenire possis: sed ut productus studio, & viribus ultra facile procurras. Nam hoc simile est, ut aperte intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos qui verbi causa post mortem amici liberos cum custodiant: propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oportet, ut effertur usque ad finem: in amico tantum benevolentia studium, ut ultra quam amicus sentire possit, procurrat amicitia studio. Dicitum autem simile est per brevitatem. Non enim ita ut in ceteris rebus res ab re separata est, sed

utraq

utraque rei coniuncte & confuse pronuntiata. Ante oculis ponendi negotij causa, sumetur similitudo per collationem, sicut: ut citharædus, cum prodierit optime vestitus, palli inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus varij intertexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctam: ipse præterea forma & specie sit, & statura appposita ad dignitatem, si, cum magnam populi commoverit his rebus expectationem, repente silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quod melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & contemptus ejicitur: ita si quis in excelsis loco, & in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortune munere, & natura commodis omnibus abundabit, si virtutis et artium, quæ virtutis magistra sunt, egabit: quod magis ceteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò vehementius derisus, & contemptus ex omni conventu bonorum ejicitur. Hoc simile exornatione utriusque rei, & alterius insensitia artium, alterius stultitia simili ratione collata sub aspectu omnium rem subiecit. Dicitum autem est per collationem, propterea quod proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similibus observare oportebit diligenter, ut cum rem asseramus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata: id est huiusmodi: ita ut hirundines æstivo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: ita falsi amici sereno viæ tempore præsto sunt, simulatque hyemem fortune viderint, devolant omnes. Sed inventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas & inanimatas, mutas & loquentes: seras & mansuetas, terrestres, & celestes, et mar-

b 4 riti

ri imas, artificio, casu natura comparatas, vsitatas, atq; in-
usitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his ali-
quam venari similitudinem, qua aut ornare, aut docere,
aut apertorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non
enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum ad quod
conferetur similitudinem habeat oportet.

Exemplum.

EXEMPLUM, est alienius facti, aut dicti prateriti
cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur isdem de
causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius
rei nisi dignitatis causa sumitur. Apertorem, cum id quod
sit obscurius, magis dilucidum reddit. Probabiliorem, cum
magis verisimilem facit. Ante oculos ponit, cum exprimit
omnia perspicue, ut res dicta prope manu tentari possit.
Uniuscuiusque generis singula subiicissimus exempla, nisi
exemplum quod genus esset in expolitione demonstrassemus,
& causas sumendi in similitudine aperuissimus: quare vo-
luimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque re in-
tellecta, plura conscribere.

Imago.

IMAGO, est forma cum forma cum quadam similitudi-
ne collatio. Hæc sumitur aut laudis, aut vituperationis cau-
sa. Laudis causa, sic: ibant in prælium corpore iuveni validissi-
mi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in o-
dium, aut in inuidiam, aut in contemtionem adducat. Ut
in odium: hoc modo: iste quotidie per forum medium, tan-
quam inhatu draco serpit, aspectu rabido, circumspiciens huc
& illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus affla-
re, quem ore attingere, dentibus inscicare, lingua aspergere
possit. Ut in inuidiam adducat hoc modo: iste qui diuitias suas
iactat, sicut Callus in Phrygia, aut Ariolus quispiam de pris-
tis, & oneratus auro clamat, & deierat. Ut in contem-
tionem adducat, sic: iste, qui tanquam cochlea abscondens,
retentat

retentat sese tacitus, quò sit tutus, comedatur cum domo sua
& aufertur.

EFFICATIO est, cum exprimitur & effingitur Verbis Efficio.
corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum,
hoc modo: Hunc dico Iudices rubrum, breuem, incuruum, ca-
num, subcrispum, castum, cui sane magna est in mento cicat-
rix, siquo modo potest vobis in memoriam redire. Habet hæc
exornatio cum vilitatem, siquem velis ostendere, tum ve-
nustatem, si breuiter & dilucide facta est.

NOTATIO est, cum alicuius natura certis describitur si-
gnis, quas, sicuti nota quadam naturæ sunt attributa. Ut si ve-
lus non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere: Iste,
inquit, Iudices qui se dici diuitem putat esse præclarum, pri-
mum nunc videte, quo vultu vos intueatur, nonne vobis
videtur dicere, Darem, si mihi molesti non essetis? cum vero
sinistra mentum subleuat, existimat se gemmæ nitore, &
auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum
respicit hunc unum, quem ego noui, vos non arbitror non is-
se, alio nomine appellat, deinde alio atque alio. Hæus tu, in-
quit, veni Sannio, nequid isti Barbari perturbent, ut ignoti
qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem,
aut ut domi lecluli sternantur, aut ab amiculo rogetur. Ac-
thiops, qui ad balneas veniat, aut Asturconi locus ante
ostium suum detur, aut aliquid fragile falsæ choragium glo-
rie comparatur. Deinde exclamat, ut omnes audiant, & vide-
to ut diligenter enumeretur, si potest ante noctem. Puer, qui
iam bene hominis naturam nouit. Tu illo plures mittas opor-
tet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc te-
cum Libanum & Sissiam. Sane. Deinde casti veniunt hospi-
tes homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, recepe-
rant: ex ea re homo hercle sanè conturbatur, sed tamen a vitio
h s natu

natura non recedit. Bene, inquit, facitis, cum venitis: sed re-
 elino fecissetis, si ad me domum recta abissetis. Id fecissemus,
 inquit, illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile
 fuit: uel libet inuenire. Perum ille mecum sequuntur illi, ser-
 mo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Qua-
 rit in agris cuiusmodi frumenta sint: negat se, quia Villa in-
 censa sunt, accedere posse, nec adificare etiam nunc audere,
 tametsi in Tusculano quidem coepi insanire, & in eisdem
 fundamentis adificare. Dum hæc loquitur, venit in ades
 quidam, in quibus sodalitiū erat eodem die futurum, quo
 iste pro notitia domini adium ingreditur cum hospitibus. Hic
 inquit, habito: perspicit argentum quod erat expositum, visit
 triclinium stratum, probat, accedit seruulus, dicit homini clare
 domum iam venturum, si uelit exire. Itane inquit? Eamus
 hospites, si ater venit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: Vos
 huc decima veniote, hospites discedunt. Iste se rapim dom-
 um suam conuenit illi decima, quo iusserat, veniunt: que-
 runt huc, reperiunt domum cuius sit, in diuersorium derisi con-
 ferunt sese. & idem hominem postera die, narrant, exposu-
 rant, accusant: aut iste eos similitudine loci decipios, angipor-
 toto decerrasse, contra Valetudinem suam se ad multam no-
 elem expectasse. Sannioni pueri negotium dederat, ut Vasa
 Vestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis
 strenue & concinne comparat, iste hospites domum deducit.
 At si se ades maximas cuiusdam amico ad nuptias accommo-
 dasse, nuntiat interea puer argentū repeti (pertinuerat enim
 qui commodarat). Apagete, inquit, ades commodauit fami-
 liam dedi: argentum quoque. Vult tametsi hospites habeo, tamen
 Natur licet, nos Sannīs delectabimur. Quia ergo quæ deinde
 efficiat, narrem? cuiusmodi est hominis natura, ut quæ singulis
 diebus efficiat gloria atq; ostentatione, ea vix annuo sermone
 enarra

enarrare possum. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid
 consentaneum sit vniuscuiusque naturæ, vehementer habent
 magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam po-
 nunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exempli causa cœpera-
 mus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris,
 luxuriosi, furis, quadruplicis: denique, cuiusvis studium pro-
 trahi potest in medium tali notatione.

SERMOCINATIO est, cum alicui personæ sermo attri-
 buitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Sermocina-
tio.
 Cum militibus Urbis redundaret, et omnes timore oppressi do-
 mi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, te-
 nens iaculum: quinque adolescentes hominem simili ornatu
 subsequuntur, irrumpt in ades subito, deinde magna voce:
 Vbi est iste beatus, inquit, edim dominus? quin mihi præ-
 sto sit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutue-
 runt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius
 pedes abiectis sese. Parce, inquit, & per quæ tibi dulcis-
 sima sunt in Vita, misere nostri, noli extinguere extin-
 ctos. Fer mansuete fortunam, nos quoque fuimus beati, no-
 scete esse hominem. At ille: Quin illum mihi datus, ac Vos
 auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntia-
 tur interea venisse istum, & clamore maximo mortem mi-
 nari. Quod simul ut audiuit, Hæc, inquit, Gorgia pedis-
 sequa puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad
 adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cum ecce iste
 præsto. Sedes, inquit, audax? non vox mea tibi Vitam ade-
 mit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo san-
 guine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plura
 victus essem, nunc video in iudicio mecum contendere non
 Vis, Vbi superari tui pisissimum est, superare pulcherrimum:
 interficere me Vis: occidar equidem sed Victus non peribo.
 At ille

At ille, in extremo vite tempore etiam sententiose loqueris, neque ei, quem vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, imo quidem iste rogat & supplicat: sed tu quaso commovere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare, dominus est, vicini hic te, vince tu nunc animum. Cur non desinis, inquit, vxor loqui, quæ me digna non sunt tace, & quæ curanda sunt, cura: tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere? iste mulierem repulit ab se lamentantem: illi nescio quid incipienti dicere quod dignum videatur: licet illius virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse vnicuique sermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere observare. Sunt item sermones consequentes hoc genere: Nam quid putamus illos delicturos, si hoc indicaveritis? nonne hac omnes videntur oratione? deinde subijcere sermonem.

Cōformatio.

CONFORMATIO EST, cum aliqua, quæ non ad personam confingitur quasi ad sit, aut cum res muta, aut infirma sit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quadam, hoc pacto. Quod si nunc hæc urbs inuictissima vocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoris, nunc vestris seditionibus o ciues vexor: quam dolus malitiosa Carthago viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthi labefactare non potuit, eam patiimini nunc ab hominibus deterrimis proteri atque conculcari? Item, Quod si nunc ille brutus reuiviscat, & hic ante pedes vestros ad sit, non hac vteretur oratione? Ego reges cieci, vos tyrannos introduciis, ego libertatem, quæ non erat, peperit, vos patriam servare non vultis: ego capiti mei periculo patriam liberavi: vos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio.

matio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiseratione.

SIGNIFICATIO est, quæ plus in suspitione relinquit, Significatio. quàm possum est in oratione: ea sit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuperationem, cum plus dictum est quàm patitur veritas, augenda suspitionis causa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, quæ sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: Ut de eo si dicitur, qui multas hereditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationem, ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si nonerimus, & animadverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si salsamentarii filio dicat: Quo fecit tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic: Qui ista forma & etate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per similitudinem, cum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus esse, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum festivitatis habet interdum & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari.

BREVITAS, est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: Lemnum præteriens cepit, inde Tharfi

Tharsi praesidium reliquit, post urbem in Bithynia sustulit, inde pulsus in Hellepontum, statim potitur Abydo. Item, Modo Consul, quondam Tribunus, deinde primus erat civitatis. Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, et hostis est dictus, post Imperator, postremo Consul factus est. Habet paucis comprehensa brevis multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longa orationis: aut tempus non finit commorari.

Demonstratio.

DEMONSTRATIO est, cum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si quae ante et post, et in ipsa re facta erunt, comprehendimus, aut à rebus consequentibus, aut à circumstantiis non recedimus. hoc modo: Quid simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, Verentem ne ipse auctoritate Senatus commotus à sententia desisteret, iubet advocari concionem. Ille interea scelere et malis cogitationibus redudans, evolat ex templo Iouis, et sudans oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celivius cupit. Illi praefaciēbat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, et alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim illi impetum faciunt, ex alijs aliisque partibus convolant, atque è populo unus, Fuge inquit Tyberi, fuge. Non video respice inquam. Deinde vaga multitudo subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, et dubitanti Graccho quid esset, neque tamen locum in quo constiterat relinquenti, percussit tempus. Ille nulla voce delibans insitam virtutem, concidit tacitus: ille Viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praclarissimum fecisset, circumspectans, et hilaris sceleratam gratulantibus

tulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hac exornatio in amplificanda et commiseranda re plurimum prodest, et in huiusmodi narrationibus statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos.

OMNES rationes honestanda elocutionis studiose collegimus, in quibus Herenni si te diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem, et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris: ne nuda atque inornata inuentio vulgari sermone offeratur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus: res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio, et exercitatione: quod alij cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut si sibi difficiunt: aut si nesciunt quam vitam sequi debeant: quae à nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exerceamur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit. Et nobis non diffidimus, propterea quod et processimus: et alia meliora sunt: quae multo intentius petimus in vita, ut etiam si non perenerimus in dicendo, quod volumus, parva pars vitae perfectissima desideretur. Et viam quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeparationis. Demonstratum est enim quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteat. Dictum est, quo pacto eas disponere conveniat. Traditum est, quae ratione esset pronuntiandum. Praeceptum est, quae via meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si sequamur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, ganiter et venuste pronuntiabimus, firmiter et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eliquemur. Ergo in arte rhetorica nihil

nihil est amplius. Hac omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligentia consequemur & exercitatione.

M. TVL. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER I.

Copia dicendi.

SAEPE & multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus & civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studium. Nam & cum nostra reipub. detrimenta considero, & maximarum civitatum veteres animo colligo calamitates, non minimam video per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorum. Cuius autem res ab nostra memoria, propter vetustatem, remotas ex literarum monumentis repetere institui, multas urbes constitutas, plurima bella restituta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis omisso rectissimis atque honestissimis studiis rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, & inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur: qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his pugnare possit, & mihi vir et suis & publicis rationibus utilissimus, atq. amicissimus civis fore videtur.

Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura

Sapientia si-
ne eloquentia.

natura profecta considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectam. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more vagabantur, & sibi victu serino vitam propagabant: nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divina religio, non humani officij ratio colebatur, nemo legitimas videbat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non inaequabile quid vilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscitiam, caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendum viribus corporis, abutebatur perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus videbat vir & sapiens, cognovit quae materia esset, & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & praecipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines, in agris, & in castris sylvestribus abditos, ratione quadam compulit in unum locum, & congregavit, & eos in unamquamque rem inducens vtilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subito converteret, et ad diversas vitae rationes traderet. Age vero, viribus constitutus, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, et alijs parere sua voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea quae ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione cum viribus plurimum posset, ad id noluisset sine vi descendere:

Ut inter quos posset excellere, cum ipsi se pateretur equari, et sua voluntate à incunctissima consuetudine recederet, quae praesertim iam natura vim obtineret propter vetustitatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur: et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero commoditas quaedam prava virtutis imitatrix, sine actione officij dicendi copiam consecuta est: tum ingenio freta milititia pervertere urbes, et vitas hominum labefacere assuevit, atque huius quoque exordium mali, quoniam principum boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi videtur quodam tempore, neque in publicis rebus insantes et insipientes homines soliti esse versari, nec vero ad privatas causas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum à summis viris maxima res administrarentur, arbitrar alios fuisse non inealidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversijs cum saepe à mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, et necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quassibus necessarijs cogeretur. Itaque cum in dicendo saepe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat et multitudine, et suo iudicio dignus, qui Rempublici gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula Republicae temerarij atque audaces homines accesserant: maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum dolus atque invidia suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditione, et tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quiescentem. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta

honestae per otium concessae, brata ab optimis enituisse: hoc vero à plerisque eorum desertum aboleuisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, et studiosius ad augendum. Nam quò insignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum Republicae detrimento, eo studio sum et illis resistendum fuit, et Republicae consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lelium, neque huiusmodi (ut vere dicam) discipulum Africanum, neque Graecos Aphricani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, et summa virtute amplificata autoritas, et quae his rebus ornamentum, et Republicae praesidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice pervertere abutuntur, sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, et communi omnium perniciem plurimam possint, cum praesertim hoc unum sit, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat hoc iura, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita incunda fiat. Nam hinc ad Rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia: hinc ad ipsos qui eam adepti sunt laus, honor, dignitas confluit: hinc amicus quoque eorum certissimè ac tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime beatis praestare, quòd loqui possunt. Quare praeclearum mihi quidam videtur adeptus is, qui quare homines beatis praesent, ea in re hominibus ipsis antecollat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre quare dicantur, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratorijs dicamus, videtur dicendum de genere

genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius vniuersusque animus ipsam rationem, ac viam artis considerare poterit.

De iure ciuili, & partibus eius.

De iure ciuili.

CIVILIS quadam ratio est, quae multis & magnis ex rebus constat. Eius quadam magna & ampla pars est artificiosa eloquentia, quam Rhetoricam vocant. Nam neque cum his sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere, & ab his, qui eam putant omnem Rhetoricam & artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam ciuili scientiae partem esse dicamus.

OFFICIUM autem eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium tamen & finem hoc interest, quod in officio quid fieri, in fine quid officio conveniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum: finem, curatione sanare. Item oratoris quid officium, & quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id quod facere debet, officium esse dicemus: illud cuius causa facere debet, finem appellabimus.

MATERIAM artis eam dicimus, in qua omnis ars & ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur, ut si medicina materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his & omnis medicina versetur: item quibus in rebus versatur ars & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetorica nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nam Gorgias Leoninus antiquissimus fere rhetor, & omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. Hic infinitam & immensam huic artificio materiam subie-

tere videtur. Aristoteles autem qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putauit, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, aut vituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiae dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio, habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars & facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur, qui oratoris materiam in causam, & in questionem diuidat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes quas ante diximus, supponimus, iudicalem, deliberatiuam, demonstratiuam. Questionem autem eam appellat, quae habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: ut, Quid sit bonum praeter honestatem. Verine sint sensus. Quo sit mundi forma. Quae sit solis magnitudo. Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribere, magna amentia videtur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia, falsum quoddam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse: nunc vero ea vi est in homine

Ut si multo Rhetoricam citius quis ademerit, quam Philosophiam concesserit. Neque eo dico quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur. (Nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingens & diligenter delectas res collocasse, & nonnihil ipse quoque noni protulisse.) Verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere, quod cum minime potuisse, omnes videntur. Quare materia quidem nobis Rhetorica videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus.

Partes orationis.

PARTES autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum verarum, aut versimilium, quæ causam probabilem reddant. Dispositio, est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio est idoneorum verborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum ac verborum ad inuentionem perceptu. Pronuntiatio, est ex rerum & verborum dignitate, vocis & corporis moderatio. Nunc hæc rebus breuiter constitutus, eas rationes, quibus ostendere possumus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum verborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem, & præcepta tradenda pertinent. Eum autem qui artem Rhetoricam scribat, de duobus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur conuenire agendum de materia ac partibus: Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

De Inuentione.

De inuentione.

OMNIS res quæ habet in se positam in dictione, aut descriptione aliquam controuersiam, aut facti, aut nominis,

nis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio, est prima consuetudo causarum, ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti, non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbus est, constitutio definitiua nominatur. Cum vero qualis sit res quaeritur, quia & de vi & de genere negotii controuersia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur quem oportet, aut non eam eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pena oportet, translata dicitur constitutio: quia alio translationis & commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omni causa genus incidere necesse est. Nam in quam non incidit, in ea nihil esse poterit controuersia. Quare eam nec causam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia, in omnia tempora potest distribui. Nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiacem Phœbus. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga Populum Rom. Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perueniturum. Nominis controuersia est, cum de facto contenti, et quaeritur id quo factum est, quo nomine appelletur. Quis in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quod de re ipsa non conueniat, non quod de facto non constet, sed quod id quod factum sit, aliud alij videatur esse, & idcirco aliis aliis nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbus, & breuiter describenda. Ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid

quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum & quid factum sit conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat. & tamen quantum, & cuiusmodi, & omnino quale sit queritur, hoc modo: iustum an iniustum, uile an inutile, et omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, queritur, sine ulla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iudiciale, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur: Verum breui, ne si aut taciti praterierimus, sine causa non secuti cum putemur: aut si diutius in hoc consiterimur, moram atque

Non esse quod impedimentum reliquis preceptis intulisse videatur. Si detur partes liberatio, & demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causa putari. Eadem enim res alij genus esse, alij pars potest, eadem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem & demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum causa genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. Nullum dicere causa esse genus, cum causas esse multas doceat, & in eas precepta det, amentia est. Num autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio & demonstratio, neque ipsa similes inter se sint, & ab iudicali genere plurimum dissideant, & suum quaque finem habeat, quod referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur & demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causa putari. Male igitur eas generales constitutionis partes esse dixit. Quod si generis causa partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causa partes putabuntur. Pars autem causa constitutio est omnis.

Non

Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur: sed demonstratio & deliberatio generis causa partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera. Multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius, qualibet, intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa & pars eius intentionis depulsio est, deliberatio, & demonstratio, neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi intentionis esse depulsionem.

Placet igitur oportet, non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem incommodo urgetur, siue constitutionem primam causa accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam cum eadem in omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua causa potest simul ex eadem parte eodem in genere & definitiua esse & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul & suam habere, & alterius in se vim continere: ideo quod unaquaque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. A deliberatiua causa simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, et translatiuam solet habere constitutionem, et unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu enenire. Gen

nera igitur, ut ante diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis.

Constitutio
generalis.

Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iudiciale & negotiale. Iudiciale est, in qua æqui et recti natura, aut præmissi aut poenæ ratio queritur. Negotiale est, in qua quid iuris ex eiuſi more, et æquitate sit consideratur: cui diligentia præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iudiciale quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam & assumptivam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, et iniuriæ quæstionem. Assumptiva est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad reutationem foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed ut ignoretur postulat. Hæc in duas partes dividitur, purgationem & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consilio peccasse reus se confitetur, & tamen ut ignoretur, postulat: quod genus petrarè potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen quod infertur, ab se & à sua culpa, ut & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferatur. Causa transferatur, cum aliena dicatur. Ut, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisset, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quod ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuriæ lacerat. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod si fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum.

Constitutio

translativa. Ista quarta constitutio, quam translativam nominamus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicquam

aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, queritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quod non si sint ea veteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduertierint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc intentam multum reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quam inuidia atque obreclatione quædam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus, exempla autem cuiusque generis tunc commodius exposaturi videmur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum causa statim poterit accommodari.

CONSTITUTIONE cause reperia, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo, Corinthi bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus, in qua plura queruntur, hoc pacto: Utrum Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit queritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quàm maxima contra Annibalem copia sint. Deinde considerandum est, an in ratione, an in scripto sit controuersia.

Nam scripti controuersia est ea, quæ ex descriptionis genere nascitur. Eius autem genera quæ sunt separata à constitutionibus, sunt, Controuersia scripti.

nibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videtur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges aut plures discrepare, tum id quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri: tum Vis Verbi quasi in diffinitiva constitutione, in qua posita sit, quari. Quare primum genus de scripto & sententia, secundum ex contrariis legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinativum, quintum diffinitivum nominamus. Ratio est autem, cum omni quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit. At tunc considerato genere causae, & cognita constitutione, cum simplex ne, an coniuncta sit intellexeris, & scripti an rationis habeat controuersiam videris, deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae indicatio, quod firmamentum causae sit, quae omnia à constitutione proficiantur oportet.

Quaestio. **Q**UAESTIO est ea, quae ex constitutione causarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti, iure feci. Causarum autem haec est constitutio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: Iure ne fecerit. Ratio est ea, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controuersiae relinquitur, hoc modo: Ut docendi causa in facili & peruiulgato exemplo consideramus: Orestes si accusatur matricidii, nisi hoc dicat, iure feci: illa enim patrem meum occiderat, non habet defensionem, quae sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. Ergo eius causa ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Inaenatio est, quae ex informatione & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit, aduersarius, abs te filio matrem nec-

cari oportuit: potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controuersia, quam indicationem appellamus. Ea est huiusmodi, Regumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset.

FIRMAMENTUM, est firmissima argumentatio de-
firmamentū
fensoris, & aptissima ad indicationem: ut si velit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in ipsum, in sorores, in regnum, in samam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum indicationes reperiuntur in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci indicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem & indicationem, ut factum est, factum non est factumne sit. Quot autem in causa constitutiones aut eorum partes trunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, indicationes firmamenta reperi. His omnibus in causa reperitis, tunc denique singula partes totius causae consideranda sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum videtur: ideo quod illa quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere & coherere cum causa, ex eis ducas oportet quae post dicenda sunt. Quare cum indicatio, & ea quae ad indicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperia, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinanda sunt ceterae partes orationis. Haec partes sex esse omnino nobis videntur: Partes oratio
exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, nis.
conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in ratione exordii praecepta dabimus.

Exordium.

Exordium.

EXORDIUM, est oratio animi auditoris idonee componens ad reliquam dictionem: quod eveniet si cum benevolens, attentus, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, cum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere.

Causarum genera.

GENERA causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est cui statim sine oratione nostra auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps, in quo aut indicatio dubia est, aut causa & honestatis & turpitudinis particeps, ut benevolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi adintores sunt, aut difficultioribus ad cognoscendum negotio causa implicita est. Quare cum tam diversa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium & insinuationem.

PRINCIPIUM est oratio perspicue & protinus perspicua auditori benevolens, aut docilem, aut attentum.

Insinuat.

INSINUATIO est oratio quadam dissimulatione et circumfusione obscure subiens auditoris animum. In admirabili genere causa, si non omnino infestis auditoribus erunt, principium benevolentiam comparare licet: si erunt vehementer ab alienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab aversis si perspicue pax et benevolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causa, contemptum tollenda causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causae, si dubiam indicationem habuit, ab ipsa indicatione exordendum est.

fin autem

fin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causa genus, vel praeterire principium poterit: et si commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis: vel si uti principio placebit, benevolentiae partibus. Vendum est, ut id quod est augetur. In obscuro causa genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordium conficere oporteat dictum est, reliquum est ut ostendatur, quibus quaque res rationibus confici possit.

BENEVOLENTIA quatuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversarii, ab iudicum persona, à causa. Ab nostra, si de nostris factis & officiis sine arrogantia dicimus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniquas diluimus: si quae incommoda acciderint, aut quae insistent difficultates, proferemus: si prece et obsecratione humili ac supplici nemur. Ab adversarii autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in contemptum adducemus. In odium ducentur, si quid eorum spurce superbe, crudeliter, malitiose factum proferatur. In invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecunia proferentur, atque eorum usu arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis videantur, quam causae suae considerare. In contemptum ducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferatur. Ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: et si de his quam honesta exsimulatio, quantumque coram iudicis et autoritatis expectatio sit, ostendatur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversarii causam per contemptum deprimemus.

memus.

memus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam Respub. pertinere: & si pollicemur nos brevis nostram causam demonstraturos, atque exponemus indicationem, aut indicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte & breuiter summam causam exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. Nam & cum docilem Velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causâ quædam turpitudine, aut si ab ijs, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, desisti sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causâ turpitudine contrahet offensionem, aut pro eo in quo offenditur, alium hominem qui diligitur, interponi oportet: aut pro re in qua offenditur, aliam rem quæ probatur, aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur, & dissimulare id te defensorum, quod existimeris defensorum. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea quæ indignantur aduersarij, sibi quoque indigna videri. Deinde, cum lenieris cum qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturum, neque hoc, neque illud,

illud, ut neq. aperte lædas eos qui diliguntur, et tamen id obsecrare faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum voluntatem, & aliquorum iudicium simili de re, aut autoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in presentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem videbitur auditoribus fecisse, idque ei qui intelligit quibus rebus fides fiat, facile erit cognita, oportet aut de eo quod aduersarij sibi firmisimum putarint, & maxime ij qui audierint, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum quem aduersarij perturbatum putant oratione, videt animo firmisimo contradicere paratum, plerumque se potius temere offensisse, quam illum sine causâ considerare arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à causâ, te breuius quam paratus fueris esse dicturum commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod genus, strepitum, acclamationem, aut iam parata, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irrisiionem: aut si rei dignitas adimet tocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est inijcere. Nam ut cibi satiety & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio & insinuatione dicenda videbantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddam breuiter et communiter de utroq. præcipiendum videtur. Exordium, sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino

omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem, continere in se, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat. Splendoris & festiuitatis, & concinnitudinis minimè, propterea quod ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosa diligentia nascitur, quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.

Exordiorum
yitia.

PITIA Verò hæc sunt certissima exordiorum, quæ summo pere vitare oportebit, vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut conuenire videatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc quàm in contrariam partem causæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis aut sententijs ultra quàm satis est producit. Separatum, quod non ex ipsa causâ ductum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quàm causæ genus postulat. Ne si quis docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causæ desideret: aut si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causæ de exordijs præcepta trahuntur: hoc est, quod cum qui audit, neq. beneuolus, neq. attentus, neq. docilem efficit: aut quo profecto nihil peius est, ut contrà sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

De narratione.

Narratio.

NARRATIO est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Primum genus est, in quo ipsa causæ, & omnis ratio controuersie continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminatationis, aut similitudinis, aut delectationis non aliena ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causâ interponitur. Tertium

Tertium genus est remotum à civilibus causis, quod delectationis causâ non inuiti cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime versatur. Ea quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulâ, historiam, argumentum.

PAVLA, est in qua nec vera, nec verisimiles res continentur. cuiusmodi est: Angues ingentes alites iuncti iugo.

HISTORIA, est gesta res, ab ætatis nostræ memoria remota: quod genus, Appianus indixit Carthaginiensibus bellâ.

ARGUMENTVM, est ficta res: quæ tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium. Nā is postquā excessit ex ephæbis sofia.

Illa autem narratio, quæ versatur in personis: eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones & animi perspicere possint, hoc modo:

Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis Mitio?

Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?

Festiu nimo indulges, nimium imptus es.

Nimium ipse durus es, præter æquum & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortuna, commutatione, inperato incommodo, subita latitia, iucundo exitu rerum. Verum hæc ex his quæ postea de elocutione præcipiuntur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam tres habere res, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit.

BREVIS erit, si vnde necesse est, inde initium sumetur, et Narratio brevis non ab ultimo repetetur, et si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes nam dicentur, non sæpe satis est quod factum sit.

k 2 sit

sit dicere, non ut enarres quemadmodum sit factum: & si non longius quam quod scitu opus est, in narrando procedatur: & si nullam in rem aliam transibitur, & si ita dicitur, ut nonnunquam ex eo quod dictum sit, id quod dictum non sit, intelligatur: & si non modo id quod obest, verum etiam id quod nec obest, nec adiuvat, prateribitur, & si semel unumquodque dicitur, & si non ab eo in quo proxime destitutum erit, deinceps incipitur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi sint: cum deinde operam ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quam necesse sit. Nam plerisque breuiter dicere videtur, qui ita dicit: Accessi ad aedes: puerum euocavi: respondit, Quasiui dominum, domi negavit esse. Hic tamen si tot res breuiter non potuit dicere, tamen quia satis fuit dixisse, domi negavit esse, sit verum multitudinem longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessariorum, quam verborum multitudine superfluum est.

Narratio aperta.

APERTA autem narratio poterit esse, si ut quodque primum gestum erit, ita primum exponatur, et rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbat, nequid cōtortē dicatur, nequam in aliam rem transeat, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prateratur: & omnino quae praecepta de breuitate sunt, hoc quoque in genere sunt consuetuanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque, dilucidius videndum est, quo de genere dicendum est in praeceptis elocutionis.

Narratio probabilis.

PROBABILIS erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate, si personarum dignitas

tes seruabuntur, si causae factorum extabunt, si fuisse facultates faciendi videbuntur, si tempus idoneum, si spatii satis, si locus opportunus ad eandem rem, quae de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res & ad eorum qui agent, naturam, & ad vulgum morem, & ad eorum qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit, illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut cum obest narratio, aut cum nihil prodest, tunc interponatur: aut non loco, aut non quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & causam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam, & ad vnamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersariis re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab iis qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione superfluum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus: nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, aut id quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria quae praeferri poterunt, praeteruendo, quae illius erunt leniter attingendo sua diligenter, & enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur. Deinceps ad partitionem transeamus.

De Partitione.

RECITE habita in causa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes dua sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, & constituendam pertinet controuersiam. Una pars est, quæ quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendat: hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio; conuenit mihi cum aduersarijs. Item contrà, interfectum esse à Chytemnestra Agamemnonem conuenit. Nam hic uterque & deposuit quod conueniebat, & tamen suæ causæ comodo consuluit. deinde, quid controuersia sit, ponendum est in indicationis expositione: quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet, breuitatem, absolutionem, paucitatem.

Breuitas. BREUITAS est, cum nisi necessarium nullum assumitur Verbum. Hæc in hoc genere idcirco uilis est, quod rebus ipsis, & partibus causæ, non verbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est.

Absolutio. ABSOLUTIO est, per quam omnia, quæ incidunt in causam genera, de quibus dicendum est, amplectimur. In qua partitione uidentum est, ne aut aliquod genus uile re-

linquatur, aut sero extra partitionem, id quod uitiiosissimum, ac turpissimum est inferatur.

PAUCITAS in partitione seruatur, si genera ipsa re- Paucitas. rum ponuntur, neq; permiste cum partibus implicentur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res aliq; genus, aliq; pars est. Nam homo animalis pars est. Thebani aut Troiani generis. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiā aduersariorum omnia incommoda ad Rempu. peruenisse, si non intellexit in partitione exposito genere, parte se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libi. linum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam, diuersam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod, si quod in genus plures incident partes, id cum in prima partitione caute erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum Verum erit explicandum in causa diuisione post partitionem. Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatem, ne aut plura quàm satis est, demonstratuos nos dicamus, hoc modo. Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, et uoluisse, & fecisse: nam fecisse ostendere satis est. Aut cum in causa partitio nulla sit, et cum simplex quiddam agatur, tamen uitamur distributione, si q; peritro potest accidere. Ac sunt alia quoq; præcepta partitionum, quæ ad hanc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ versantur in Philosophia, ex quibus hæc ipsa transulimus, quæ conuenire uidebatur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni diuisione

meminisse oportebit, ut & prima quæq; pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur. & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut nequid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commode senex in Andria, quæ cognoscere libertum velit. Eo pacto & gnati vitam, & consilium meum cognosceret, & quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephēbis Sofia,
Liberius viuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium,
Et nunc id operando.

Deinde quid Sofiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit: Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quamq; partem primam accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, & ad singulas partes accedere, & omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

De confirmatione.

Confirmatio. CONFIRMATIO est, per quam argumentando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certæ sunt præcepta, quæ in singula causarum genera diuidentur. Peruntamen non incommodum videtur, quendam sylvam, atque materiam vniuersam antè permistam, & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere quemadmodum vniquodque genus causæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractu, confirmari oporteat. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex

eo quod negotijs est attributum. At personis has res attributas putamus, nomē naturam, vultum fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod vnicuique personæ datur, quo suo quæque proprio, & certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim diuino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus, & in sexu consideratur, virile an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Ætate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patient, an contrā. Et omnino quæ à natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In vultu considerare oportet, apud quem, et quo more, & cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos viuendi præceptores, quibus amicus natus, quo in negotio, quasi, arificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administrat, quæ consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate: si cum potestate, iniure an iniuria, felix, clarus: an contra, quales liberos habeat. Aut si de non viuo quaeretur, etiam quali morte sit affectus, aut considerandum. Habitum autem hunc appellamus, animi,

mi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut virtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quantum scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partiam. Affectio, est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut latitudo, cupiditas, metus, modestia, moribus, debilitas, & alia quae genere in eodem reperiuntur. Studium autem est animi assidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiae, poëtriae, geometriae, literarum. Consilium, est aliquid faciendi aut non faciendi vere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerantur: quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, quae sit versus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

Attributa negotij.

NEGOTIIS autem quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adinventa negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea quae semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotij, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patria productio. Deinde causa eius summa, per quam, & quamobrem, & cuius rei causa factum sit, queritur. Deinde ante rem gestam, quae facta sunt continentur usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat, de his quae negotijs attributa sunt, queritur locus, tempus, modus, occasio, facultas.

Locus. LOCUS consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate

tunitate quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas queritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celsitudine, natura ipsius loci, & vicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus facit an prophanus, publicus an privatus, alienus an ipseus, de quo agitur, locus sit, an fuerit.

TEMPUS autem est id, quo nunc vivimus (nam ipsum Tempus quidem generaliter definire difficile est) pars quadam aeternitatis cum alicuius annui, mensuris, diurni, nocturnive spatij certa significatione. In hoc & quae praeterierunt considerantur, & eorum ipsorum, quae propter vetustatem obsoleverunt, ut incredibilia videantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quae iamdudum gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis extent: & quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint: & item quae insint in praesentia, & quae maxime fiant, & quae consequantur. In quibus potest considerari, quid opus, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspicuendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet committi cum tempore negotium, & videre poteritne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus, & anni, & mensis, & diei, & noctis, & vigiliae, & hora, & in aliqua parte alicuius horum.

OCCASIO autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem vivimus, idem esse intelligitur: verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur: in occasione ad spatium temporis faciendi quae

quedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, sit aliud quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludii, dies festus, bellum. Commune quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut metus, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa privatim solet alicui accidere, ut nuptia, sacrificium, funus, conuiuium, somnus.

Modus.

MODVS autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quaritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentia autem ratio quaritur ex iis, quæ clam, palam, ut, persuasionem fecerit. Imprudentia autem in purificationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas; et in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem, & cetera quæ in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius sit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

Adiunctum negotio.

ADIUNCTVM autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio quo de agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æque magnum, ex vi, & ex numero, & ex figura negotii, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie comparabile; comparabile autem ex conferenda atque assimilanda natura indicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitæ morti. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ

quæ subest generi, ut amor, auaritia. Euentus, est alicuius exiit negotii, in quo quari solet, quid ex quaque re euenierit, eueniat, euenturumque sit. Quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quæ ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio.

In hac hæc res quaruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentiones: qui denique autoritatis eius & inuentionis comprobatores atque æmuli. Deinde eoque ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire vulgò soleat, an insolenter ac raro. Postea homines id sua autoritate comprobare, an offendi in his consueverint, & cetera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex iis rebus, quæ sunt posita in partibus honestatis aut vitutis, consequantur, de quibus in deliberatio genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res ea, quas commemorauimus sunt attributa.

OMNIS autem argumentatio, quæ ex iis locis quos commemorauimus, sumitur, aut probabilis, aut necessaria debet esse. Etenim ut breuiter describamus, argumentatio videtur esse inuentum ex aliquo genere rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexiorem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem.

COM

COMPLEXIO est, in qua utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur vterusque probus, cur accusas?

ENUMERATIO est, in qua pluribus rebus expostitur, & ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitia fuerunt, nec metus illius, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. relinquitur igitur ut ab hoc non sit occisus.

SIMPLEX autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem ipso tempore trans mare fui: relinquitur, ut id quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessaria conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

PROBABILE autem est id, quod serè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hac quandam similitudinem, siue id falsum est, siue verum. Verum in eo genere quod serè solet fieri, probabile huiusmodi est: si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit insurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: impius apud inferos poenas esse preparatus. Eos qui philosophia dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrariis, & paribus, & in his rebus, quae sub eandem cadunt ratione maxime spectatur. In contrariis

hoc modo: Nam si is qui imprudenter leserunt, ignosci conuenit, is qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet.

Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis non potest esse. In his rebus quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Haec tamen vera sunt hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus. Tum verisimilia, hoc modo: Si multus erat in calcibus pulvis, ex itinere eum venire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut indicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quidam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, et tamen indiget testimoniis, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, pulvis, & quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmetur, hoc modo: Nemo est qui non liberos suos incolumes & beatos esse cupiat. Indicatum est, res assensione, aut autoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus indicant. Commune est, quod omnes vulgo probant, & secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicium misceatur. Approbatum est, quod homines cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt autoritate, velut Gracchi patris sacrum, quem Populus Romanus ob id sacrum quod insciente collega in censura nihil gessit, post censuram Consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt

sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporū aut naturarū similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum, est quod rem autoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscuntur. Ac sors quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quā rei natura ferebat, demonstratus est. Quem admodum autem quaque constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto versetur, tractari debeat, & qua in quasque argumentationes conueniant, sigillatim in secundo libro de vnoquoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confuse & permixtim dispersimus: post descripte & electe in genus quodque causa, quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summē necessarium, & ab artis scriptoribus maximē neglectum. Quare & de ea praeceptione nobis, & in hoc loco dicendum visum est, ut ad inuentionem argumenti, absolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non rei solum magna utilitas est sed praeicipiendi quoque summa difficultas.

Inductio.

Inductio.

Oratio igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio, est oratio, quae rebus non dubijs captat assensionem eius quicum instituta est: quibus assensionibus facit ut illi dubia quadam res, propter similitudinem earum rerum quibus assensus probetur

probetur: Velut apud Socraticum, Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis vxore, & cum ipso Xenophonte Aspasia locutam. Dic mihi, quaso, Xenophontis vxor, si vicina tua melius habeat aurum, quā tu habes, utrum illius an tuum malum? Illius, inquit. Quod si vestem & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quā tu habes, tuumne an illius malum? Illius vero respondit. Age, inquit, si virū illa meliorem habeat, quā tu habes, utrumne tuum, an illius malum? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quaso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus meliorem equum habeat, quā tuus est, tuumne equum malum, an illius? Illius, inquit. Quod si fundum meliorem habeat, quā tu habes, utrum tandem fundum habere malum? Illum inquit, meliorem scilicet. Quod si vxorem meliorem habeat, quā tu habes, utrum illius malum? Atque hic: Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque vestrum inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam quid uterque cogitet. Nam & tu mulier optimum virum malum habere, & tu Xenophon vxorem habere lectissimam maximē vis. Quare nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitur esse, multo maximē requiretis, & tu ut maritus sis quā optima mulieris, et hac quā optimo viro nupta sit. Hic cum rebus non dubijs esset assensum factum est propter similitudinem, ut etiam illud quod dubium videbatur, si quis separatim quaereret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse asserre ad persuadendum volebat, sed ex eo quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille

ex

ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere precipiendum nobis videtur. Primum, ut illud quod inducimus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportet. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile yz rebus sit, quas res, quasi non dubias ante induxerimus. Nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id cuius causa illud concessum voluerimus. Deinde non intelligat, quod spectant ille primæ inductiones, & ad quem sint exitum perueniunt. Nam qui videt, si ei rei quæ primo rogetur, recte assensit, illam quoque rem quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male respondendo linguis procedere rogationem non finit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo quod concessit, ad id quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit concludere oportet argumentationem. Ita sit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pari constat ex similitudine una, pluribusque. Altera ex eo quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibita sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat confessionem, aut quod ex ea conficitur, ostendit. Sed quia non satis videbitur aliquid dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplum subiecerimus, videtur huiusmodi quoque utendum exemplis, non quod præceptio differat, aut aliter hoc in

sermone, atque in dicendo sit utendum: sed ut eorum voluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quæ apud Græcos est peragata, quod Epaminondas Thebanorum imperator, ei qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione vi per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam si quis reipublicæ causa exercitum non tradiderit, patiemini non opinor. Quod si nosmetipsi, quod à vestra religione & sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intelligentiam, non potest ita videri iudicet. Quod si literis corrigi neque ab illo, neque à vobis scriptoris voluntas potest, videte ne multo indignius sit id re & iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum videtur. Nunc deinceps rationationis vim & naturam consideremus.

RATIOCINATIO, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se vi & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt: cum idem vis dicendum sequerentur, paulum in precipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque partes esse dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse

posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommo-
dum videtur cum Virorum ratione exponere. Nam &
breuis est, et non eiusmodi, ut alteri profus nihil dicere puten-
tur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

De quinque
partita distri-
butione.

Qui putant in quinque distribui partes oportere, autumant pri-
mum conuenire exponere summam argumentationis, ad
hunc modum: Melius accurantur quae consilio geruntur, quam
quae sine consilio administrantur. Hanc primam partem nu-
merant, eam deinceps rationibus varijs, & quam copiosissi-
mis verbis approbati putant oportere, hoc modo: Domus ea
quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & ap-
paratior, quam ea quae temere & nullo consilio administra-
tur. Exercitus is cui praepositus est sapiens, & callidus impe-
rator, omnibus partibus commodius regitur, quam is qui
stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem na-
uigij ratio est. Nam nauis optime cursum conficit ea, quae
scientissimo gubernatore vitur. Cum propositio sit hoc pacto
approbata, & duae partes transferint ratiocinationis, ter-
tia in parte autumant, quod ostendere velis, id ex vi propositio-
nis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum
melius, quam omnis mundus administratur. Huius assump-
tionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem,
hoc modo: Nam & signorum ortus & ebitus definitum
quendam ordinem seruant, & annuae commutationes non
modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt: Vi-
rum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommoda-
tae, & diurna nocturnaeque vicissitudines, nulla in re in-
quam mutata, quicquam nocuerunt. Quae signo sunt o-
minia, non mediocri quodam consilio naturam mundi ad-
ministrari. Quinto inducunt loco complexiorem eam: quae
aut id insert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc
modo:

modo: Consilio igitur mundus administratur. aut vnum in
locum cum conduxerit breuiter propositionem, & assump-
tionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc mo-
dum: Quod si melius geruntur ea, quae consilio quam quae
sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum
melius, quam omnis mundus administratur: consilio igitur
mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto
putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse
dicunt, non aliter putant tractari oportere argumentatio-
nem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim
neq; a propositione, neq; ab assumptione approbationes earum
separari oportere, neq; propositionem absolutam, neq; assump-
tionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata
non sit. Quare quas illi duas partes numerant, propositionem
& approbationem, sibi vnam partem videri propositionem,
quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis.
Item, quae ab illis assumptio, et assumptionis approbatio dici-
tur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita sit, ut ea-
dem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs
quinquepartita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad
vsum dicendi pertineat, quam ad rationem praecceptionis.
Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in
quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele &
Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quemadmo-
dum illud superius genus argumentandi, quod per inductio-
nem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerunt:
sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Ari-
stotele atq; Peripateticis & Theophrasto frequentatum. De-
inde a rhetoribus istis, qui elegantissimi atq; artificiosissimi pu-
tati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur,
dicendum videtur, ne temere secuti putemur: & breuiter
dicem

dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius quàm ratio precipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est *ut* propositio, & non oportet adiungere approbationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatim quiddam est à propositione approbatio. Quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id ad quod adiungitur, & à quo separatur. Est autem quadam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quadam in qua nihil valet absque approbatione, *ut* ostendimus: separata est igitur à propositione approbatio. Ostendimus autem id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, eò quod constare inter omnes necesse est, hanc vtile approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cades Roma facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cade non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die: hoc si non constet, indiget approbationis, qua inducta, complexio consequetur, igitur in cade interesse non potui. Est igitur quadam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quidem quadam quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, & ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatim esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est *ut* assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem in argu-

mentia

mentatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatim quiddam est extra assumptionem approbatio.

Est autem argumentatio quadam, in qua assumptio non indiget approbationis: quadam autem in qua nihil valet sine approbatione, *ut* ostendimus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendimus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicua omnibus veritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis: ea est huiusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophia convenit, hæc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: igitur dare operam philosophia convenit. Est ergo assumptio quadam, quæ approbationis non indiget. Nam quadam indigere perspicuum est: separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quàm tripartitam argumentationem. Atque ex his lūcliam perspicuum est, esse quadam argumentationem, in qua neq; propositio, neq; assumptio indigeat approbationis huiusmodi, *ut* certum quiddam & breve exempli causa ponamus: Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia petenda est, summo igitur opere stultitia vitanda est. Hi: & assumptio, & propositio perspicua est, quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbatum tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem, sed utranque suo loco positam, vim suam tanquam cer-

tam et propriam obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

Argumenta-
tio quinque-
partita.

QUINQUE sunt igitur partes eius argumentationis quae per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus exponitur, ex quo omnis vis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit. Assumptio, per quam id quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quae plurimas habet argumentationis partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita: Dein bipartita, quod in controuersia est. De unaquaque parte potest alicui videri posse argumentationem consistere. Eorum igitur quae consistunt, exempla ponemus: harum quae dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges iudices ad commodum Reipublicae referri oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in literis est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atque utilitatem reipublicae proponerent. Nunc enim ipsi quod obesset, scribere volebant, et si scripissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa saluas esse vult, sed Reipublicam, quod ex legibus omnes Reipublicae optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam Reipublicam seruimus, ex Reipublicae commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam ut ex medicina ni-

hil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius causa est instituta: sic a legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod Reipublicae conducatur proficisci, quoniam eius causa sunt comparata. Ergo in hoc quoque iudicio definite literas legis perscrutari, et legem ut equum est, ex utilitate reipublicae considerare, quod hic fecit: Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum Imperatorem, quam Victoria Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam clare atque exornato trophaeo charius atque antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis commissi scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi reipublicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipublicae salutis causa, id non ex reipublicae salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri conuenit, hic autem salutis reipublicae profuit, profectum non potest eodem facto, et communibus fortunis consuluisse, et legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur aut assumptio perspicua est, et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obiciere autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege, siquamini: quod enim certius legum scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quod si literae non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris voluntas cognosceretur: nec tamen Epaminonda permitteremus, nisi extra iudicium quidem esset, ut is nobis

sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cum prae lo lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod sua causa convenit scriptoris voluntatem interpretari. Quod si vos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini quid causa est, quin istum contra legem fuisse iudicetis. Assumptio autem approbatione praeterita, quadripartita sic fuit argumentatio. Qui saepenumero nos per fidem sefellunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginienses autem persepe iam nos sefellunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Viraque approbatione praeterita, tripartita fuit hoc pacto: Aut metumamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus, ut meture quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, Virgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexione rem non indigere. Nobis autem videtur & omnis ratiocinatio conclusoria esse: & illud vitium, quod illis displicet, magnopere vitandum est, ne quod perspicuum sit, in complexione inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complentur, ut in unum conincamus propositionem & assumptionem, hoc modo: Quod si lex omnia

utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae profuit: profecto non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus. Aut ut id quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, & inferas id quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluderis argumentationem, & perspicuam sugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conclusionibus, aut ex contrario complendi oportet: in brevibus id solum, quod conficitur, exponere: in his, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabant constare argumentationem, poterunt dicere, saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque assumptionis, vel eius approbationis, neque complexione indigere: sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam & argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio vocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione alia quoque, quae videbantur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositio

tionem. Quae si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum referret, nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur.

Varianda oratio.

VARIARE autem orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione, tum rationatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere, nec semper quinq. partibus abuti, neq. eadem ratione expolire partitiones sed tum ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere complexionis. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de his, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos prebe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorre ab usu oratorio videntur. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros attendisse non affirmamus sed perquisitis & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

De reprehensione.

De reprehensione.

REPREHENSIO est, per quam argumentando aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alienatur. Hac fonte inuentionis eodem videtur, quo videtur confirmatio, propterea quod quibus ex locis aliqua res

confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis quae ante praecpta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quaedam praecptio detur huius quoque partis exponemus modos reprehensionis, quos qui obseruabunt, facilius ea quae contra dicuntur, diluere aut infirmare poterunt.

OMNIS argumentatio reprehenditur, si aut ex his quae sumpta sunt, non conceditur aliquid vnum plurane: aut his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur: aut si contra firmam, alia aequae firma, aut firmior ponitur. Ex his quae sumuntur aliquid non conceditur, cum aut id quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi: aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicium improbat: aut quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio, aut una, aut ex utraque parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis ut ante ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est qui non pecuniam quam sapientiam malit: aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officij cupidior sit, quam pecuniae? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum dicat alicuius mediocri officij causa, se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto:

patlo: Qui pauperes sunt, us antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo eadem sacrum esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id quod raro fit, fieri omnino negatur: Ut Curius pro Fulvio: Nemo potest uno aspectu, neque prateriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex eisdem locis quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum verum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium qua de re agitur, Ut cruorem cadis. Deinde factum esse quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eum, de qua queritur, eius rei legem & consuetudinem.

Nam ea res sunt signo attributa, quas diligentius aspericiamus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius, quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem dici posse demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducitur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur in reprehendendo conveniet, simile id negare esse quod conferetur ei quicum conferetur, id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud quod per similitudinem asseretur, & quo in loco hoc genus cuius causa asseretur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docbimus aliud de eo quod comparabitur, & de eo quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, qua per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si indicatum aliquid inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum qui indicaverunt, similitudine

dine eius rei qua de agitur, ad eam rem, qua de indicatum est: commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum: & demonstrando difficultas & maius fuisse id indicatum quod asseratur, quam id quod infert. Ex contrariis locis, si res aut vera, aut verisimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id quod agitur, pertineat id quod indicatum sit. & videndum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, & de ipso qui indicavit, iudicium fieri videatur. Oportet autem animadvertere, ne cum aliter multa sint indicata, solitarium aliquod, aut rarum indicatum asseratur. Nam his rebus autoritas indicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, qua quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quae vero sicuti necessaria inducuntur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, non erunt eiusmodi, sic reprehenduntur. Primum complexio, qua utrum concesserit, debet tollere, si vera est, numquam reprehenditur: si falsa, duobus modis, aut conversione, aut alterius partis infirmatione. Conversione, hoc modo: Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus? Si inuerecundum animi ingenium possidet, Qui l eum accuses, qui id parvi auditu aestimet?

Hic siue vereri dixeris, siue non vereri, concludendum hoc puta, ut ne ges esse accusandum. Qui l conversione sic reprehenditur: Imo vero accusandus est. Nam si veretur accusa: non enim parvi auditu aestimabit: Si inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accusas: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehenditur: Verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato recedat.

ENUMERATIO vitiosa intelligitur, si aut prateritum Enumeratio quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum viciola, aliquid

aliquid annumeratum, quod aut contrā dici possit, aut causa non sit quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus. Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acciperis, aut domi tibi natus sit, aut si horum nihil est, surripueris necesse est, sed neq. emisisti, neq. hereditate venit, neq. domi natus est, neq. donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus cuius præda sectio non venerit: quo illato, infirmatur enumeratio, quoniam id sit inducendum, quod præteritum sit in enumeratione. Alio autem modo reprehenditur, si aut contrā aliquid dicitur: hoc est, si exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere. Ut si quis, cum dixerint aduersarii, aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id quod sequitur, non videatur necessario cum eo quod antecessit, coherere. Nam hoc quidem, si spiritum ducit, vinit: si dies est, lucet eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius coherere videatur. Hoc autem, si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigitur: sic conueniet reprehendi, ut demonstraretur non necessario cum priore posterius coherere. Hoc genus & cetera necessaria, et omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio maiorem quandam vim continet, & latius patet, quam hæc exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, & magna atque ardua cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad sum oratorum

torum contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex his quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Quum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur hoc modo: Si quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraque eum quis velit hac argumentatione vi: Si venisses ad exercitum, à Tribuni militaribus visus esses: non es autem visus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cum concessis propositionem & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim quam cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quò facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi vitio præditum posuimus exemplum: sed sepe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum meminere quod concessis, aut ambiguum aliquod pro certo concessis. Ambiguum si concessis ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare, demonstrare oportebit non ex eo quod ipse concessis, sed ex eo quod ille sumpserit, confici complexionem ad hunc modum: Si pecunia indigetis, pecuniam non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercatur enim nisi ita esset, operam non daretis, pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur, Cum dicbas, Si indigetis pecunia, pecuniam non habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecunia: illud accipiebam, vultis autem pecunia plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant quid concessis, & id-

circa id quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusionem infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas veniebat, verissime est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimi verbis, post assumunt, Ad illum autem hereditas veniebat: deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex his quae sumptis sunt, non conficitur. Quare observare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur.

Vitia argumentationis.

IPSVM autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostenditur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino tutum falsum erit, si commune, si vulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incertum, si aduersum.

Falsum. FALSVM est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat.

Commune. COMMUNE est, quod nihilo magis ab aduersariis, quam à nobis facit, hoc modo: Idcirco Iudices, quia Veram causam habebam, breui peroravi.

Vulgare. VULGARE est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si Veram causam non haberet, vobis se Iudices, non commississet.

Leue. LEVE est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si mentem venisset, non commississet: aut perspicue rem turpem leui tegere vult defensione: Cum te expetebant omnes, florentissimo In regno reliqui, nunc desertum ab omnibus Summo periculo sola ut restituam, paro.

Remotum. REMOTVM est, quod ultra quam satis est, petitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio

Tiberio Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos creasset, tantae seditiones natae non essent. Quare hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Ptinam ne in nemore Pelio securibus

Casa cecidisset abiecta ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quam res postulabat.

MALA definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est civis. Nam haec non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatores, quam alicuius improbi hominis vim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc patet: Sapiencia, est pecuniae acquirenda intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensa gloriae cupiditas, est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita.

CONTRouERSVM est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo: Ego tu, dei quibus est potestas motus superum atque inferum, Pacem inter sese conciliant, conscrunt concordiam.

PERSPICVVM est, de quo non est controuersia: Ut si quis, cum Orestem accusat, planum faciat ab eo matrem esse occisam.

NON CONCESSVM est, cum id quod agetur in controuersia est: Ut si quis, cum Ulysses accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo Virum fortissimum Atacem necatum.

TURPE est, quod aut eo loco in quo dicitur, aut eo homine qui dicat, aut eo tempore quo dicitur, aut his qui audiunt, aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem videtur.

OFFENSVM est, quod eorum qui audiunt, voluntatem

Definitio mala.

Controuersum.

Perspicuum.

Non concessum.

Turpe.

Offensum.

tem ladi: Ut si quis apud Equites Romanos cupidos indicandi Capionis legem iudiciariam laudet.

Contrarium. CONTRARIUM est, quod contra ea dicitur, quæ si qui audiunt, fecerunt, Ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem Urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm Urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset.

Inconstans. INCONSTANS est, quod ab eodem de eadem re, diuerse dicitur: Ut si quis cum dixerit, qui Virtutem habeat, cum nullius rei ad bene viuendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene viuere, aut se amico adesse propter beneuolentiam, sperare enim aliquid commodi ad se perueniturum.

Aduersum. ADVERSUM est, quod ipsi causæ aliqua ex parte opposit, Ut si quis hostium vim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit, aut si cum totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphiæ le auro viri vitam vendidit. Aut si non id quod accusabitur defendet: Ut si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, Ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui vituperata musica, sapientiam laudat. Aut res ex hominis vitio vituperabitur, Ut si quis doctrinam ex alicuius docti vitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem laudare, de felicitate eius, non de Virtute dicat. Aut si quis rem, cum re ita comparabit, Ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit: aut si alteram ita laudet, Ut alterius non faciat mentionem: Ut si quis cum aliqui deliberent, bellum geratur an non, pacem laudet omnino, non illud bel-

lum inutile esse demonstrat. Aut si, cum de certa re queretur, de communi instituitur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficiat. Aut si infirma: Ut Plantus, Amicum castigare ob meritam noxiam, Immane est facinus, verum in ætate utile, Et conducibile: nam ego amicum hodie meum Non castigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecunia cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia, plurima enim delectationes sunt in amicitia.

Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, æquæ firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè versatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum esse concedimus: sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut cum id quod illi defendant, vile esse fateamur: quod nos dicimus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimamus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus. Hermagoras digressionē deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressionē ille putat oportere quandam inserti orationem à causa atq; à indicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem: aut aduersarij vituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua consiciat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur licet. Nam augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta à nobis partim data sunt, partim suo loco dabitur. Nobis autem non placet hanc partem in numero reponi, quod de causa digredi,

nisi per locum communem displicet, quo de genere posterioris est dicendum. Laudes autem & vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. Nunc de conclusione dicamus.

De conclusione.

CONCLUSIO, est exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio est, per quam res disperse & diffuse dicta, unum in locum coguntur, & remittendi causa, unum sub aspectum subiunguntur. Hæc si sumper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificibus quodam tractari intelligitur. Sin variis fiet, & hanc sufficiens & satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciant propter facilitatem, singillatim unamquam rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod difficilior est, dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus unamquam partem confirmaris: tum ab ijs qui audiunt, querere quid sit quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita simul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere: & cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod asserbatur, quænam modum dilueris, ostendere. Ita per breuem comparisonem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehensione redintegritur. Atque hæc alij actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, & quo quidque loco dixeris

dixeris admoneas: tum vero personam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuire. Personam, hoc modo: nam si legiſcriptor exiſtat, & quærat à vobis quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc & hoc sit demonstratum. Atq; hic item ut in nostra persona licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret querere, alias hæc facere, per comparisonem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, nonne hæc apud vos quererentur: Quid amplius desideratis Iudices, cum vobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis ut licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur quod erit grauiſſimum, & unumquodque quam breuissime transcat, ut memoria, non oratio renouata videatur.

INDIGNATIO, est oratio, per quam conficitur ut in alium quem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensus concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis posuimus tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ personæ atq; negotijs attributa sunt, quævis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus.

PRIMVS locus sumitur ab autoritate, quam commemo- Loci indignationis.
ramus quanta cura res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis quorum autoritas grauiſſima debeat esse. Qui locus sumitur ex sortibus, ex oraculis, vaticinijs, ostentis, prodigijs,

responsus, similibus rebu. Item ex maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, Senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est: an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem querimus quidnam sit euenturum, si idem ceteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos annos eiusdem audaciae futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacris expectare quid statuatur, ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate commutatas corrigi posse: hanc esse rem, qua si sit semel iudicata, neq; alio commutari iudicio, neque vlla potestate corrigi possit.

Sextus locus est, per quem consilio & de industria factum demonstratur, & illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentia concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentiam, qua res ab legibus, ab aequabili iure remotissima sit. Octavus locus est, per quem demonstramus non vulgare, neq; facilitatum esse, ne ab audacissimis quide hominibus, id maleficium de quo agitur, atq; id a sceleris quog; hominibus, & a barbaris gentibus & immanibus bestijs remotum esse. Hae erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter

facta

facta dicentur: & deinceps si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos quibuscum vitam egeris, in eos apud quos educatus sis, in eos a quibus eruditus sis, in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos, in eos qui neque laedere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum qui violarit horum aliud, odium commovere poterit. Nonus locus est, per quem, cum alijs quae constant esse peccata, hoc quo de quaestio est, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque post negotium consecuta sunt, cum vniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem verbis quam maximè ante oculos eius apud quem dicitur, ponimus, ut id quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo minime oportuerit, & a quo, si alio faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui inquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est, cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est: per quem petimus ab ijs auditum, ut ad suas res nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de vxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoq; et hostibus ea quae nobis acciderint, indigna videri solet. Et indignatio quidem huius fere de locis gravissime sumetur.

CONQUESTIONIBVS autem huiusmodi re rebu Conquestio.

m s par

partem petere oportebit. Conquestio, est oratio auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem consicere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortuna tu in omnes, et hominum infirmitas ostenditur: qua ratione habita grauitur et sentientia, maxime demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit.

Loci conquestionis.

DEINDE primus locus est misericordiae, per quem quibus fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, et sint, et futuri sint demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filij, peritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, et humiles, et illiberales proferuntur, et indigne aetate, genere fortuna, pristino honore, beneficiis, quas passus perpeffusque sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singulatim incommoda ponuntur, ut videatur is, qui audit, videre: et re quod ipsa, quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem praeter spem in miseriis demonstratur esse, et cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miseras incidisse. Septimus, per quem ad ipsos qui audiunt, similem casum conuertimus, et petimus ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis charus debeat esse, nos cum videant recorderentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non assui, non vidi, non postremam eius vocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra

ra turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad multas et expertes animi res refertur: ut si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum qui audiunt, et aliquem dilexerunt, vehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disunctio deploratur ab aliquo: cum deducaris ab eo, qui cum libentissimo vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab is, a quibus minime conueniat, male tractemur, propinquis, amicis quibus benefecimus, quos adiutores fore putauerimus, aut a quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui chari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus, et tamen amplius et excelsum et patientem incommodorum esse, et futurum, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in qua grauitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quam humilitas et obsecratio. commotus autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit Rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius arefcit. Sed quoniam et satis, ut videmur, de omnibus partibus orationis diximus, et huius voluminis magnitudo longius processit, qua sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. T.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER II.

Zeus pictor.

CROTONIATAE quondam cum florent omnibus copiis, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colabant, egregijs picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeusi, qui tum longè ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is & ceteras tabulas complures pinxit (quarum nonnulla pars adhuc ad nostram memoriam propter sani religionem remansit) & ut excellentem mulieris formam pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helena se pingere simulacrum velle dixit. Quod Crotoniata, qui cum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs praeferre saepe accepissent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in sano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellerit. Nam Zeusi illico quasiuit ab eis quasnam Virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem duxerunt in palastram, atque ei pueros ostenderunt multos magna praeditos dignitate. (Etenim quondam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus & dignitatibus antefecerunt, atque honestissimas ex gymnico certamine Victorias domum cum maxima laude retulerunt.) Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere narraretur. Horum, inquit illi, sorores sunt apud nos Virgines. Quare qua sint illa dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi quæso, inquit, ex istis Virgini

ginibus formosissimas, dum pingo id quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo Veritas transferatur. Tunc Crotoniatae publico de consilio Virgines unum in locum conduxerunt, & pictori quas vellet eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poetae memoria tradiderunt, quod etiam essent iudicio probatae, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neque enim putavit omnia, quæ quæretet ad venustatem, uno in corpore se reperire posse, ideo quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura excoluit. Itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si vni cuncta concesserit, aliud alijs commodi aliquo adiuncto incommode muneratur. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes quocumque essent in genere, exprimenda nobis necessario viderentur. Sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere videbatur, excerptimus, et ex varijs ingenijs excellentissima quæque libauimus. Ex his enim qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime quisquæ dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia nobis visa est, aut à bene inuentis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quod si in ceteris quoque studijs à multis eligere homines commodissimum quodam, quam sese vni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in his perseverarent, aliquantò ex incertitia lenius laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quam illi,

illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, & ex eo numero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicumque fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis, usque ad hoc tempus expositis copijs quodcumque placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidem scriptores artis usque ab principe illo atque inventore Tysia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue scripsit, atque enodata diligenter exposuit, ac tantum inventoribus ipsis suavitatem & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat: sed omnes qui quod illi præcipiant velint intelligere, ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atque hic quidem ipse, & se ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut ceteros & se ipsum perse cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophia partibus opera plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerant tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque, alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, siquid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor. Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus.

Discipulorum autem, atque eorum qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familiaribus, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam Rhetoricam quoque artis sibi curam assumebat, altera verò omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata: unum quoddam est conflatum genus à posterioribus, qui ab utrisque ea quæ commodè dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul atque illos
super

superiores nos nobis omnes, quo ad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoque, nonnihil in commune contulimus. Quod si ea quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industria nostræ poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præterisse, aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile & libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari vniuscuiusque vicio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul querentes dubitantes unumquodque dicimus, ne dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse videamur: illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni vita studiosè, quo ad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis quæ præcipienda videntur esse, dicemus.

IGITUR primus liber exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat. Deinde partes orationis, et in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, dispersa autem de confirmatione, et de reprehensione: nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hæc tantum ipsa inuenta unamquamque in rem exponuntur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuictorum petatur. Quare hæc

hæc quæ nunc præcipiuntur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis causa necesse est in aliquo eorū, quæ antè exposita sunt, constitutionis genere vno pluribusue versetur. Hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quadam de omnibus præcipi possunt, separatim quoque alia sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus, aut vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quaeritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid vile. Nam ceteri militatis modo finem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: Veruntamen oratio quadam ex ipso fine & genere causæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere causarum & præceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus.

De coniecturali.

NUNC à coniecturali constitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum numerum ferentem est comitatus: cum hoc, ut ferè sit, in via sermonem contulit: ex quo factū est, ut illud iter familiarius facere vellet. Quare cum in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnum capere voluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post in-

uentum

uentum cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, videlicet qui numos haberet, animaduertisset, non. Et postquam illos arctius, ut sit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine numis erat, gladium propter appositum è vagina eduxit, & illum alterum occidit, numos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occiso erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum in clamauit semel & sapius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladium, & cetera quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è vagina eduxit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidisti: ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione & in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam conuenire. Et enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet.

Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, coniectura capienda est.

CAUSA distribuitur in impulsione et in ratiocinationem.

IMPULSIO est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia, & omnino omnia in quibus animus a videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio &

Causa.
Impulsio.

cura non potuerit: & id quod fecit, impetu quodam animi potius, quam cogitatione fecerit.

Ratiocinatio.

RATIOCINATIO autem, est diligens & considerata facienda aliquid, aut non facienda excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de causa vitasse, aut secutus esse animus videtur, ut si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloria, si pecunia, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendive commodi, aut contra reiiciendi, diminuendi, deuitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris vitandi incommodi praeteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostendatur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemque verbis & sententiis amplificare debet, & ostendere quantam vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsus aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsi animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquid commississe quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit quam maxime poterit, ut quoad eius fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur.

deatur. Si gloria causa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecunia, si amicitiae, si inimicitarum, & omnino quicquid erit quod causa fuisse dicet, id summe augere debet. Et hoc cum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est ac putatur, aut non is euentus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id quod bonum est, malum putant: aut contra quod malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellexit Elo, si quis negabit ullam esse pecuniam fratris, aut amici vita, aut denique officio suo antiquiorem aut suaviorem, non erit hic accusatori negandum. Nam in eum culpa & summum odium transferetur, qui id quod tam vere & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum quod sumi oportet ex his, quae ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque si qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut si quis dicatur alium occidisse ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspitione, demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione & spe ad maleficium profectus sit, considerare: & quo animo quid quisque faciat, non quo casu viatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini causam fuisse faciendi. Secundarium,

si

si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoque causa facienda videbitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cetera quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis vacuus & integer esse dicetur. Postremo quas ad defensionem rationes reo dabimus, is accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevis faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum videatur. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causa facienda & consideranda. defensor autem ex contrario: primum impulsione aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit, & parvulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ vis & natura eius sit affectionis, quæ impulsus aliquid reus commisisse dicetur, in quo & exempla & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam levisse quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quandam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationes autem suspensiones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis quam alijs, aut incommodum sibi maius quam commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitur dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter incommo-
vitatione

vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putavit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitiæ, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod verum, pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summæ fuisse amentia, dubia spe impulsus certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab alijs culpam dimovebit, defensoris locis victur: sic is locis, qui accusatori dati sunt, victur reus cum in alios ab se crimen volet transferre.

EX PERSONA autem coniectura capietur si ea res, Cōiectura ex
quæ personis attributa sunt, diligenter considerabuntur, quæ persona.
omnes in primo libro exposuimus. Nam & de nomine nunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, Cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vocabulo agitur: ut si dicamus idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario & repentino consilio sit: aut si de ea re hominibus Græcos imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Cecilius, aut Mutius vocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis, omnia enim hæc, vir an mulier, huius an illius civitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, quæ ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multe trahuntur suspensiones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus sit quaeritur, & quibuscumque vivat, quæ ratione vitæ, quo more domestico vivat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum servus

an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur: aut deniq; aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi, aut corporis absolute consistit: quo in genere est Virtus, scientia, & quae contraria sunt, res ipsa causa posita docebit ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicua foret praese gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod & ipsorum vis intelligitur, & quae res harum aliquam rem consequantur, faciles cogniti sunt. Studium autem, quoniam est assidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa.

Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est aliquid faciendi, non faciendū excogitata ratio.

Item facta, & casus, & orationes, quae sunt omnia (ut in confirmationis praeceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res ea sunt attributa, ex quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius qui insinuitur, in eam suspicionem adducatur, ut a tali culpa non videatur abhoruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, quare peccauerit, non intercesserit: sic causam peccati intercedere huc est, si animus nulli minus honesta rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debet, & ostendere, si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxi-

me si fieri poterit simili aliquo in genere eiusmodi causa aliqua commotum peccasse, aut in aequè magna re, & in maiore, aut in minore: ut si quis pecunia dicat induelum fecisse, possit demonstrare, aliquid in re, eius aliquid factum auarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, quae commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quicque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia induelum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem esse vitis doceas: & ex ea re non esse mirandum qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguit, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admissio demonstrari, locus inducitur ille per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam cum ante celasse, nunc manifestum teneri. Quare non oportere hanc rem ex superioris vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam. Aut si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Si vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito, & cur praetereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

DEFENSOR autem primum, si poterit, debet vitam Defensoris eius, qui insinuitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod

genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara & eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut vitæ re cum necesse non esset, officij causa, aut in repub. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmissimum, si eo ipso in genere quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: ut si cum avaritia causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecunia cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducitur indignatio, innecta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in vita fuerit à vitis remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere: aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore, quàm plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit: non ex ante acta vita, quæ neg. ad tempus fingi, neque vilo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta vita aliqua turpitudines erunt, aut saltem venisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum invidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione: aut imprudentia, necessitudini, aut persuasioni, a adolescentia, aut alicui non malitiose animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vita turpitudine, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius & moribus quari, sed de eo crimine, quo de arguatur.

quare

quare ante factis omisus, illud quod instet agi oportere.

EX FACTO autem ipso suspensiones ducentur, si totius Suspiciões ex administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: facto. atq; hæ suspensiones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atq; ex negotio proficiuntur. Ex negotio duci poterunt, si eas res quæ negotijs attributa sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera eorum omnia, partes generum pleræq; videri igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quesita videatur: quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertrahenda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributa sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas, quorum uniuscuiusq; vis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter demonstrabimus, quid quæq; in parte considerari oporteat. in loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius sit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodum res maiores, æquè magnæ, similisq; agi soleant diligenter considerabitur.

Q V O in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, Eventus videndus. Quid ex magna re soleat evenire, magnopere considerandum.

dum est, ut metus, latinitas, titubatio. Quarta autem pars erat ex iis quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio.

In ea quaruntur ea, quae gestum negotium consilium, aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus eaque consuetudo sit, eaque lex, eaque actio, eaque eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio, ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

Aliae suspicio
nes.

Sunt autem aliqua suspiciones, quae communiter, et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam ex fortuna, et ex natura, et ex vitio studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis plerumque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspitione iunguntur. Maxime enim queri oportet in hac constitutione, Primum potueritne aliquid fieri. Deinde ex quo ab alio potuerit. Deinde facultas de qua ante diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse. Item quod speculandi haberet. Deinde necessitudo, in qua non necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quaritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam qua fuerit, quod simul diuenterit, dehinc conuenerit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitatum tam a quo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Quaritur enim utrum videatur diligenter ratio facienda esse habita et excogitata, an ita temere, ut non verisimile sit quenuquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam saepe si pecunia adinventa, si adiutores desint, facultas fuisse

faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hac quae negotijs, et illa quae personis sunt attributa.

Hic neg. facile est, neg. necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quo modo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod causa posita, quid in quam conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea quae praecepta sunt comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utranque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter hac in utraque partem causa solent conuenire. Quare considerare haec quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij, et suam, et aduersarij narrationem saepe, et diligenter pertrahat, et quid quaeque pars suspicionis habebit, eliciens considerabit. Quare quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit: cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio: cur hoc post negotium: aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit: consilium oratio, aut cum re, aut ipsa secum: hoc huius rei sit signum, an illius, an huius et illius, et utrum potius: quid factum sit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit, tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: et cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabilis, pars necessario in genere versabitur.

bitur. Accedunt autem ad coniecturam saepe quaestiones, testimonia, rumores, quae contra omnia utraque simili via preceptorum torquere ad sua causa commodum debet. Nam & ex quaestione suspiciones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, & ex persona, & ex saelo duci oportebit. Quare nobis & videntur errare, qui hoc genus suspicionum artifices non putant indigere, & qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura praeicipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius qui in quaestione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris causa, & veritas ex iisdem attributionibus reperiretur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causa solum quae dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit. Pars autem est perueniatis, & aut in omnes eiusdem generis, aut plerasque causas accommodata.

HAE ergo argumenta quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certa rei quaedam continet amplificationem: ut si quis hoc velit ostendere, cum qui parietem necavit, maximo supplicio esse dignum: quo loco, nisi perorata, & probata causa, non est utendum. Aut dubia, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contra suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis auditoribus, & argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur

commun

commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius causa locus tractatus est, & auditoris animus aut renovatur ad ea quae restant, aut omnibus iam dictis excusatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis, et gravitatis plurimum confisili, & omnia quae in inventionem verborum & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis qui multa exercitatione magnam sibi & verborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate & graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturali constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, et non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quaestionibus credi oportere, & non oportere. Et itam ante actam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse qui in illa re peccavit, & hoc quoque admisisse, & non esse eiusdem. Maxime spectari causam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducuntur. Certius autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi & ceteri omnes loci communes, ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes: sed illa tenuius & acutius, & subtilius tractantur: hi autem gravius & ornatus, & cum verbis, tum etiam sententiis excellentibus: in illis enim finis est, ut id quod dicitur, verum esse

videa

Constitutio de
Maestitia

Videatur: in his tamen si hoc quoque, videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transgrediamur.

Cum est nominis controversia, quia *vis* vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exempla nobis posita sit haec causa: C. Flaminius is qui C. o. s. repub. male gessit bello Punico secundo, cum Trib. pleb. esset, invito Senatu, & omnino contra voluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferbat. Hunc pater suus concilium plebi habentem de templo deduxit: accersitur maiestatis. Intentio est, Maiestatem minuisse, quod Trib. pleb. de templo deduxisset. Depulsio est, Non minus maiestatem. Quaestio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In silium enim quam habebam potestatem, ea *vis* sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam tribunitiâ potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem.

Iudicatio est, Minuatur is maiestatem, qui in tribunitiâ potestatem patria potestate Natur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis forte arduetur nos non intelligere aliam quoque, incidere constitutionem in hac causam, eam nos partem solam sumimus, in qua praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatu, cuius omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones, & earum partes, & controversias, si qua forte in eas incident. Nam de omnibus perscribimus. Primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de *vis* queratur, brevis & aperta, & ex hominum opinione definitio hoc modo: Maiestatem minueret, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc si breuiter expositum pluribus verbis est, & ratio

rationibus confirmandum, & ita esse, ut describeris, ostendendum. Postea ad id, quod definitus factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo quod ostenderit esse: Verbi causa, Maiestatem minueret, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Postea infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo verbo *vis* soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendatur eius descriptionis approbatio, & si qua inconuenientia consecutura sint, eo concessa, ostendatur. Id autem ex honestatis & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et si cum definitione nostrâ aduersariorum definitionem conferemus, & nostram veram, honestam, vtilem esse demonstrabimus, illorum contra. Queremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Item si res plures erunt definiendae: ut si queratur, fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex priuato sacra surripuerit, erit videndum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi arrogare conetur, ut & faciat quod velit, & id quod fecerit, quo velit nomine appellet.

DEINDE defensoris primus locus est, item nominis brevis & aperta, & ex opinione hominum descriptio: hoc modo: Maiestatem minueret, est aliquid de repub. cum potestatem non habet, administrare. Deinde huius confirmatio

Defensoris
loci.

est similibus, & exemplis, & rationibus. Postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur aduersariorum definitionis reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur: & cetera post eadem prater communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non res solum conuicere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstranda, aut misericordia captanda, aut facti indignandi, aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causa genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum causa postulabit, utemur.

Translatio, & commutatio.

Cum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera queramus: sed quia ratio praceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multus de causis sit, ut rarius incidunt translationes. Nam & praetoris exceptionibus multa excluduntur actiones, et ita ius civile habemus constitutum, ut a causa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerumque versantur. Ibi enim & exceptiones postulantur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt, & tamen si quando incidunt, eiusmodi

eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis: confirmantur autem assumpta alia aliqua constitutione. Et in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus, & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet ut diu consistat, cum de nec parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea poena afficere cum, qua parricidae afficiuntur. Id autem si damnaretur, fieri necesse esset, quoniam & id causa subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum non oporteat: damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poena commutationem ex translatiua genere inducendo totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in causam nobis positum sit huiusmodi: cum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum: postulat is, qui cum agitur, a Praetore exceptione, extra quam in reum capitis praedictum fiat. Hic is, qui agit iudicium purum postulat: ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est, Excipiendum sit, an non. Ratio. Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius malefici de quo inter sicarios queritur, praedictum fieri. Infirmitas rationis, Eiusmodi sunt iniuria, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari. Indicatio, Atrocitas iniuriarum satisne causa sit, quare dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatur.

comparatum sit, praedictetur. Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque, quæri oportebit, a quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conveniat. Id ex partibus iuris de quibus post dicendum est, sumi oportebit, & ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, & Videre Vtrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur. Locis autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium, ac poenā, quia causæ diffidat. A translatione autem omnium fore perturbationem, si non ita res agatur, et in iudicium veniat, quo pacto oporteat hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poenā, alio crimine, alio tempore, atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur ea constitutiones, quæ partes non habent, a hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, et partes eius consideremus.

Constitutio generalis.

Negotialis constitutio.

NEGOTIALIS est, quæ in ipso negotio iuris civilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem fecit, pupillus autem ante mortuum est, quidam in suam tutelam veniret. De hereditate ea, quæ pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est, possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunie est, de qua is, cuius agnatus sumus, testatus non est. Depulsio est, imò nostra, qui

qui heredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, Prius sit. Ratio est, Pater enim & sibi, & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imò pater sibi scripsit, & secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præterquam, quod ipse fuit in testamento, ulla vestrum esse non potest. Iudicatio, Possintne quisquam de filij pupilli re testari. An heredes secundi ipsius patris familias, non filij quoque eius pupilli heredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admanere. Sunt causæ quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod sit, cum id, quod factum est, aut, quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus hæc ratio, Vnus enim pecunie plures dissimilibus de causis heredes esse non possunt: nec inquam factum est, ut eiusdem pecunie alius testamento, alius lege heres esset. Infirmatio autem hæc erit. Non est una pecunia, propterea, quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius heres non illo in tempore, in testamento quisquam scripsit erat, siquid pupillo accidisset: & de altera patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat. Iudicatio est, Vnane pecunia fuerit: ac, si hæc erit, si infirmatione posse, plures esse viros heredes pecunie dissimilibus de causis: de eo ipso iudicatio nascitur, Possintne eiusdem pecunie plures dissimilibus generibus esse heredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo rationes, et rationum infirmationes, et præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta videamus. Præterque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab

nam

natura ductum videtur. Quaedam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem venisse: post autem approbata quaedam aut à consuetudine, aut vero utilia visa, legibus esse firmata.

AC NATURAE quidem ius est, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quae in metu, & carimonia Deorum sit, appellat. Pietatem, quae erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat. Gratiam, quae in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum, & observantiam teneat. Vindicationem, per quam, vim & contumeliam defendendo, aut vilesendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis esse chari debent, & per quam peccata punimus. Observantiam, per quam aetate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reveremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, nequid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac natura quidem iura minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur, & à vulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda.

CONSUETUDINIS autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobavit. In ea autem iura sunt quaedam ipsa iam certa propter vetustatem. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quae Praetores edicere consueverunt. Quaedam autem genera iuris, iam certa consuetudine facta sunt. Quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum, est quod inter aliquos convenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri praestare dicatur.

dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quicquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci videbitur, quaeque attendere, atque elucere percontando unamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubia rei, alterum certa continet amplificationem, quid ipsa causa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci praescribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, praeter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat.

Nunc iuridicalis genus, & partes eius consideremus.

IURIDICALIS est, in qua, aequi & iniqui natura, et iuridicalis praemii, aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quae constitutio. unum alterum absolutam, alteram assumptivam nominamus.

ABSOLUTA est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite, & abscondite, sed patentius, & expeditius recte, & non recte quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent, & serè mos esset Graecis, cum inter se bellum gessissent, ut ij, qui vicissent, trophaeum aliquod in sinibus starent victoriae modo in praesentia declaranda causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, an. unum statuerunt trophaeum. Accusantur apud Amphichthonas: id est, apud commune Graeciae concilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quaestio est, Oportuitne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam virtutis perimimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere velle.

Vellemus. Infirmatio est, Atamen eternum inimicitarum monumentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summe virtutis celebranda causa Graij de Graijs eternum inimicitarum monumentum statuerint, recte, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subicimus, ut hic causa genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissimus, qua factasse videntur, Non enim iuste, neque pie bellum gessissimus, in relationem criminis dilaberemur, de qua post loquemur. Virunque autem causa genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumenda sunt, atque in causam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes, & ex causa ipsa siquid inerat indignationis, aut conquectionis, & exitus utilitate, & natura multos, & graues sumere licebit, & oportebit, si causa dignitas videbitur postulare. Nunc assumptiuam partem iudicialia consideremus.

Assumptiuam.

ASSUMPTIVA igitur tunc dicitur, cum ipsum ex factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur, eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, conclusio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est defenditur. Ea est huiusmodi. Quodam Imperator, cum ab hostibus circumfunderetur, ne effugere villo modo posset, de pactis est cum eis, ut arma, & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaque fecit: armis, & impedimentis amissis, praeter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio: quid sit ledere maiestatem, sed non hunc locum, de quo agimus consideremus. Intentio est, Non oportuit arma, et impedimenta relinquare. Depulsio est, Oportuit. Questio est, Oportueritne. Ratio est, Milites enim omnes perussent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non periissent: aut

altera

altera coniecturalis. Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes, Periissentne: & Ideone fecerit, aut hac comparatiua, cuius nunc indigemus. At enim satius fuit amittere milites, quam arma, & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pacationem venissent, virum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire. Hoc causa genus ex hoc locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem, atque precepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, si, qui accusabuntur, comparabuntur. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut si alia ratione, & aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio, ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maiestatis vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam maiestatis accersitur) definitione, & definitionis preceptis uti oportebit. Atque hac quidem plerumque in hoc genere incidunt, ut coniecturalis, & definitionis utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, eius generis precepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam plurimis constitutionibus aggrediat, id improbare. Ipsa autem comparatio separata a ceteris generibus controuersiarum, sic ex sua ut considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non vile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere vile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse

demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabitur non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum ea, quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere, & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, vilius, magis necessarium fuisse illud, quod vitaretur, quam illud, quod fecerit. Honesti autem, & vilius, & necessarii vi, & natura, in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam indicationem exponere tanquam causam deliberativam: & de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec indicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pacem venissent, Virum satius fuerit perire milites, an ad hanc pacem venire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in his ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparisonem pertinent, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accusatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur: quare tamen aliquam defensionem, facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullum factum inutile, neque turpe, neque item vile, neque honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur. Quod

locus

locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit. Et aliter locus per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur: ut ipsi se quoque idem facituros fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

RELATIO criminis est, cum reus id, quod arguitur, Relatio criminis. confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi. Horatius occisus tribus Curvatis, & duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantis identidem Curvatis cum gemitu, & lamentatione indignè passus, virginem occidit, accusatur. Intentio est, iniuria sororem occidisti. Depulsio est, iure occidi. Quaestio est, iurè occiderit. Ratio est, illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me, & Pop. Ro. vicisse moleste ferebat. Infirmatio est, tamen à fratre indemnata necari non oportuit: ex qua indicatio fit, Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratre, & Populi Romani victoria non gauderet, oportuerit eam à fratre indemnata necari. Hoc in genere causa, primum siquid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione praeceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde lenius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam, quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere, à quo, & per quas, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut indicari, aut statui de ea re conuenient: ac simul ostendere

o 5

dere

dere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque, & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio vindicari. Deinde negare debet, audiri oportere id, quod in eum crimine conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro insecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint: & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint.

Postea perturbationem iudicii futuram dicimus, & iudices longius, quam potestatem habeant progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint.

Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs vilescentur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, voluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio. si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimine ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esset indignum, eum, qui ne de damnata quidem penas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, quæ lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, eum huius maleficio, qui se inre fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema est, ut in comparatione, assumpto iudicationis, et de ea per amplificationem ex de liberatione

liberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex his locis, qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eum, in quem refert crimen, culpam, & audaciam, & quam maxime per indignationem, si reseret, iuncta conqueſtione, ante oculos ponendo. Postea levius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut reselli, & contrariam in partem converti possint: quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij suspendi potestas data sit, lenabitur. Primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum etiam homini libero videatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam u maxime debuerit animadvertere, qui animadvertit, ut non tam reatum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo, atque ab eo vindicari, quo modo, & à quo sit vindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus, per multas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo, non necesse sit, sed ne vile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locis communis accusatoris in eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei compareret ex iudiciorum perturbatione. Atque hoc utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conqueſtio, qui supplicium dederit indemnatum: in eius autem, qui sumpserat audaciam, et crudelitatem, indignat

indignatio. Ab defensore, in eius, quem illius sit, audacia sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & causa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam charam esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario inscribitur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipartito. Nam tum causa, tum rei ipsa remouetur. Causa remotionis hoc nobis exemplo sit: & hodie quosdam legarunt Athenas, Legati Quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Profecti oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quaestio est, Oportueritne: Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Quaestore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotij, conficere oportebat. Iudicatio est, Cum isti, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, sicut in ceteris, siquid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, videre oportebit.

Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque causam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicit, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illum, sed huius quem ipse accuset, culpam pertinere. Possit etiam dicit suo quatenus officio consulere oportere: nec si ille peccasset, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquit, si paratim illum, sicut hunc accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum

ceteris,

cetera, siqua ex alijs incident constitutionibus, pertrahant, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit. Deinde cum de aliena culpa acciderit, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex vitii partibus in quibus est necessitudinis vis implicata, demonstrabit. Quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatio genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab eo, quae in ipsius fuerint potestate: quod minus, quam conuenient, factum sit, culpa id alterius acciderit. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis, & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dictis, atque hoc ipsi vtile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cetera vita magis hoc fuisse consentaneum, quam, quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quaestor mortuus esset, & idcirco Legatis pecunia data non esset, accusatione alterius, & culpa depulsione dempta, ceteris similiter vii locis oportebit, & ex concessionis partibus, quae conuenient, assumere, de quibus potest nobis dicendum erit. Locis autem communes ydem utrisque fere, qui superioribus asumptius incident. Hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso non sit supplicio reum affici non oportere. Ipsius autem rei sit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse: nec si quod in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id genus causa est huiusmodi: in eo scdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu Imperato-

r. 16.

ris. Fœdere autem ab Senatu improbatum, & Imperatore Sennitibus dedito, quidam in Senatu cum quoque dicit, qui portam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet.

Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteatne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum & id etatis, & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate, & potestate Imperator, qui videret, ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniam tu participasti factus es in turpissimo fœdere summa religioni, dedi te conuenit. Iudicatio est, cum is, qui potestatis nihil habuerit, in iussu Imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendū sit hostibus, necne. Hoc genus causæ à superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse succere id, quod fieri dicat accusator oportuisse sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quæ voluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. Nam earum quædam maior vis est, quod paulo post intelligitur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem, nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse, aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quod accusator. quoque sæpe ex remotiore examinationem conficit. Et si quis eum accuset, qui cum Prætor esset, in expeditionem ad arma populum vocauit, cum Coss. adessent. Nam ut in superiore exempla reus ab sui officio ac potestate factum dimouebat: sic in hoc ab eius officio, ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat a accusationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honestatis, & omnibus virtutis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fueritne ei, de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, necne. Locos autem

commu

communes ex ipsa re, siquid indignationis, ac conqueslionis habebit, sumi oportebit.

CONCESSIO est, per quam non factum ipsum improbatum ab reo: sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, & deprecatio.

PURGATIO est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid, qui arguitur, negatur. Et apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ vitulum immolaret. Nauta quidam, cum auersa tempestate in alto iactarentur, voverunt, se eo portu, quem conspiciant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolatuuros. Casu erat in eo portu sanum Diana eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legem, cum exissent, vitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolasti ei Deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nescini non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, utne supplicio dignus.

Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortuna vis voluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmonis lex esset, ut hostias, nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, capitale esset: hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cepit agere: tum subito magnis commotis tempestatibus fluminis Eurotas is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & vehemens factus est, ut eo traduci victimæ nullo modo possent. Redemptor suæ voluntatis ostendenda causa hostias constituit omnes in litore, ut qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem

magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accesserunt. Intentio est, Hostia quas debuisti, ad sacrificium praesto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, Flumen enim subito accrevit, & ea re traduci non poterunt. Infirmatio est, Tamen quoniam quod lex iubet factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in restudio eius subita fluminis oblitterit magnitudo, supplicione dignus sit. Necessitudo autem infertur, cum vi quadam res id quod fecerit, fecisse defenditur hoc modo: Lex est apud Rhodios, vi siqua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vi ventorum inuitis navis Rhodiorum in portum navim coegit. Quaestor navim populi vocat. Navis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata navis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Navim ex lege tamen populi esse oportet. Iudicatio est, Cum rostratam navim in portu deprehensam lex publicaret, cumque haec navis inuitis navis vi tempestatis in portum coniecta sit, oporteatne eam publicari. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, siquid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, vi id quod voluntate factum negabitur, consulto factum suspitione aliqua demonstratur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiae, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, & ab his id, quod res inferat, separare, id est, ostendere dissimile, quod levius facilius, non ignobile, non fortuitum, non necessarium fuerit. Postea demonstrare, potuisse

potuisse evitari, & hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut nisi fecisset, praecaveri, & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & equitatis naturam oportebit quaerere, & quasi in absoluta iudiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis vi oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illi ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissae sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res, ab his qui potestatem habent iudicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit vi. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento, & se plus, quam fecerit facere non potuisse, & in omnibus rebus voluntatem spectari oportere: & se convinci non posse, quod non absit culpa, & ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnavi. Deinde nihil indignius esse, quam cum qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit vi non de facto, sed de facti causa quaeratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, & de fortuna potestate, & hominum in-

firmitate, & ut suum animum non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum rerumnarum, et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam videbit.

Qua de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter & ex sua vi considerantur: quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controuersis genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in vnamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: ut in his exemplis concessio inest omnibus scripti controuersia ea, quae ex scripto & sententia nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus. Alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessiois partem considerationem intendemus.

Deprecatio. DEPRECATIO est, in qua non defensus facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concessio peccato, difficile est ab eo qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, ut licet. Et si pro aliquo claro aut forte viro, cuius in reipublicam multa sunt beneficia dixeris, possis, cum videaris non uti deprecatione, ut tamen ad hunc modum: Quod si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore multorum suarum recte factorum causa, vni delicto ut ignosceretis postularet, tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute huius esset iudices a vobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde asserere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam

in iudicijs non versatur, nisi quadam ex parte: tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in statu, aut consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nami in Senatu, & in concilio de biphace diu deliberatum est, & de Q. Numitorio Pullo apud L. Opinium, & eius concilium diu ductum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono in se Popul. Roma. sese non tam facile probabat, cum conciliari consiliuone interitur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignoscetur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignoscatur postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia, et si poterit ostendere ea maiora esse, quam haec quae deliquerit, ut plus ab eo boni, quam mali pro seculum esse videatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere non odio, neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alienius, aut aliqua honesta, aut probabili causa. Postea polliceri, & confirmare se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore a tali ratione absuturum. Deinde se ostendere aliquem se in loco, magno ijs qui sibi concesserint, usui futurum. Postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam a maioribus in primis amicum esse demonstrabit, et amplitudinem suae voluntatis, & nobilitatem generis eorum qui se saluum velint, & dignitatem ostendere, & cetera ea quae personae ad honestatem, & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quam vilo supplicio dignus esse videatur. Deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, & pro-

pensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex his praeceptis, quae in primo libro sunt exposita. A duersariis autem male facta aug. bit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malina facta dicit. Ipsum immisericordem superbum fuisse, & si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acceperit, aut illa omnia male factis esse deleta, aut leuiores beneficia, quam male facta, aut cum beneficiis honot habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile ignosci. Deinde de quo ut potestas esset, saepe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: et cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio malefactorum: & alter, eorum miseri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sunt. Quoniam igitur in generali constitutione tandem propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate, & dissimilitudine verum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum videtur. Iuridicalem causam esse dicebamus, in qua aequi & iniqui natura, praemij aut poenae ratio quaeretur. Eas causas in quibus de aequo & iniquo quaeritur, exposuimus.

De praemio. Nunc restat ut de praemio & de poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex praemij alicuius petitione constant. Nam & apud indices de praemio saepe accusatorum quaeritur,

quaeritur, & à Senatu, aut concilio aliquod praemium saepe petitur. Ac neminem conuenit arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in Senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiae dictionem agitur, deliberatum est: sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim, & naturam cognouerit, cum genere primo, tum etiam formas eas intelliget discernere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam videbit. Nunc de praemijs consideremus. Licinius Crassus C. 3. quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero praeditos, ut digni essent qui hostes Pop. Rom. esse dicerentur: quod tamen excursionibus & latrocinij infestam provinciam redderent, consellatus est, & confecit. Romam rediit, triumphum ab Senatu postulat. Hic ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus, & informationibus rationum supponendis ad indicationem peruenire: propterea quod nisi alia quoque incerta constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi. Oportet ut poena affici. In hac huiusmodi, Oportet ut praemium dari. Nunc ad praemij quaestionem appositos locos exponemus. Ratio igitur praemij quatuor est in partes distributa: in beneficia, in hominem, in praemij genus, & facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaeruntur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint, an vulgaria, vera, an falsa quaedam ex oratione honestentur. Ex tempore autem,

Si tunc sciam indigeremus, cum ceteri non possent, aut nolent
epitulari, si tum cum spes defuisset, epitulatus sit. Ex
animo, si non sui commodi causa, sed eo consilio faciat omnia,
ut hoc conficere possit. Ex casu, si non fortuna, sed indu-
stria factum videbitur, aut si industria fortuna obstitisset.
In hominem autem, quibus rationibus vixerit, quid sum-
ptus in eam rem, aut laboris insumpserit, & si quid ali-
quando tale fecerit, num alieni laboris, aut decorum boni-
tatis premium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob-
causam aliquem premio affici negavit oportere: aut non iam
satis pro eo quod fecerit, honos habitus sit: aut num necessi-
fuerit ei facere id quod fecerit: aut num huiusmodi sit fa-
ctum, ut nisi fecisset, supplicio dignus esset, non quia fece-
rit, premio: aut num an id tempus premium petat, &
speciem incertam certo vendiderit pretio: aut num quo suppli-
cium aliquod vitet, eo premium postulet, ut de se premi-
dictum factum esse videatur. In premij autem genere quid,
& quantum, et quamobrem postuletur, & quo & quanti
quaque res premio digna sit, considerabitur. Deinde apud
maiores, quibus hominibus, & quibus de causis talis ho-
nos sit habitus, quaeretur. Deinde ne hu bonos nimium per-
uagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem premium pos-
tulantem dicit, locus erit communis, premia virtutis &
officii sancta & casta esse oportere: neque ea aut cum impro-
bis communicari, aut in mediocribus hominibus per vulga-
ri. Et alter, minus homines virtutis cupidos fore virtutis
premio per vulgato. Quae enim rara et ardua sint, ea ex pre-
mio pulchra & iucunda hominibus videri. Et tertius, si ex-
istat qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali
honore dignati sunt, nonne de sua gloria cum pari premi-
tales homines affici videant, deliberari putent: et eorum con-
meratio

meratio, et cum eis quos contra dicat comparatio. Eius autem
qui premium petet, facti sui amplificatio, & eorum qui pre-
mio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde ceteros ad
virtutis studio repulsum iri, si ipse premio non sit affectus.
Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum
premium postulatur, an quo virum copia ne sit agri, vel li-
galium, pecunia, an penuria, consideratur. Locum communes fa-
cultates augere, non minuire oportere, & impudentem esse,
qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet,
contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum esse, cum de
gratia referenda deliberatur: & si se non pretium pro facto,
sed honorem ita ut factitatum sit pro beneficio postulare. Ac
de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de his con-
trouersis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

INSCRIPTO versatur controuersia, cum ex scriptio-
niratione aliquid dubij nascitur. id sit ex ambiguo, ex scri-
pto, & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex
definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum
quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas plu-
resue res significat, ad hunc modum. Paterfamilias & cum fi-
lium heredem faceret, vasorum argenteorum centum pon-
do. Vxor suae sic legauit: Haeres meus vxor mea vasorum
argenteorum pondo centum, quae volet, dato. Post mortem
eius vasa magnifica, & pretiose celata petit a filio mater: il-
le se quae ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, de-
monstrandum est non esse ambiguum scriptum, propterea quod
omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo uno
pluribusue in ea sententia, in qua ut qui dicit accipiendum
esse demonstrabit. Deinde ex superiore & ex inferiore scri-
ptura docendum, id quod quaeratur fieri perspicuum. Quae
re si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnis aut
pletio

De controuer-
sijs, quae in
scripto ver-
santur.

plerag. ambigua visum iri. Quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde quæ in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, & factis, dictis, animo, atque vita eius sumi oportebit: & eam ipsam scripturam, in qua inerat illud ambiguum, de quo queritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quos nos interpretemur, aut ei quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque ijs rebus quæ personis attributa sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio, neque exitus illius extet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse. Ut in hac lege (nihil enim probat si cū exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) Meretricis coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum qui meretricem publicari dicat, ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse illam publicam meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus: & si id quod ab aduersariis dicitur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem

tem proficiet illud demonstrare quemadmodum scripsisset, si id quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset: ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaritur, posset mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quæ volet, si hæredi voluntati permetteret. Eo enim non adscriptio nihil inesse dubitationis, quin hæres quæ ipse vellet, daret. Amentia igitur fuisse, eum hæredi vellet cauere, id adscribere, quo non ascripto nihilo minus hæredi cauereetur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quarendum est, ut quod eum voluisse in eiusmodi tempore verisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus: quid utile, & quid honestius, & illi adscribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his si quid amplificationis dabitur, communibus utrunque locis uti oportebit.

EX SCRIPTO & sententia controversia consistit, Ex scripto & cum alter verbis ipsis quæ scripta sunt, utitur: alter ad id sententia. quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem velle demonstrabitur: tum aut ex facto aut ex euentu aliquo ad tempus id quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus, pluresue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, si filius ante moritur, quam in tutelam suam venerit, tu mihi, dicebat, secundus hæres esto. Filius non est natus, ambigunt agnati cum eo qui est hæres, si filius ante, quam in tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere

genere nō potest hoc dici, ad tempus aut ad eventum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quod ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem defendit. Alterum autem genus est eorum qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, qua in omne tempus, & in omne factum idem valiat: sed ex quodam facto, aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus invidicialis assumptiva maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum qui cum lex aperiiri portas noctis vetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo qui, cum communis lex omnium hominem occidere vetaret, Tribunum militum suum quo vim sibi inferri cogeretur: occidit. Tum remissio criminis, ut in eo qui cum lex quibus diebus in legationem proficisceretur, praestituerat, quia sumptum non dedit. Quæstor, & profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiam, ut in vituli immolatione: & per vim, ut in navi rostrata: & per casum, ut in Eurota fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducitur, ut unum quoddam voluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re & tempore hoc voluisse doceatur. Ergo is qui scriptum defendit, his locis plerumque omnibus, maiore autem parte semper poterit vi. Primum scriptoris collaudatione & loco communi, nihil eos qui iudicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eo magis, si legitimum scriptum profertur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum,

factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem, & ab eo querentem quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipsum adversarium, quasi intentantis loco producendo, hoc interrogando, Vtrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra cōtentum neget, Vtrum negare ausus sit, se dicere desitutum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi præterea nihil dicendum sit, & quasi contradici nihil possit, sepe id quod scriptum est, recitando, sepe cum scripto factum adversarii configendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quia in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitari oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid adversarium. Cum & scriptum sit aperte, & adversarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicitur, si aut prorsus aliud sensisset scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento quam posuimus controversia, aut causa assumptiva inferretur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisset scriptor, aliud scripsisse dicitur, is qui scripto vetur, hoc dicet, non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui ne id facere possimus, iudicium nobis reliquerit sua voluntate: multa incommoda consequi, si insituitur, ut a scripto recedatur. Nam & eos qui aliquid scribant, non exisimatos id quod scriberint, ratum futurum: & eos qui iudicent, certum, quid se-

quantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se non adversarios à voluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsis eam literis interpretetur, quam illum qui sententiam scriptoris non ex ipsis scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is, qui à sententia stabit, primum erit contradicendum, quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam inuenire. Deinde conuersa omnia esse, ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpa eum qui accusaretur, causam proferre, quae eum ad peccandum impulisset, nunc ipsum reum causam afferre quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multae convenient argumentationes. Primum nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire. Deinde si in ceteris legibus conveniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam causam excipere, quam aduersarii proferant: si quicquam excipiendum putasset, consuevisse eos qui leges scribant, exceptionibus. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, & maxime uidere, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legum scriptorem, qui magis eum probetur fuisse excepturum, siquid excipiendum putaret, & ostendere causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem

legem tollere, ideo quod cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum omnibus causam dari, & potestatem peccandi, cum intellexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem indicare. Deinde & ipsis iudicibus indicandi, & ceteris ciuibus viuendi rationes perturbatum iri, si semel à legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo quod scriptum sit, recedant: neque quo pacto alijs improbare possint, quod contra legem indicarint: & ceteros ciues quid agant ignoraturos si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione, quae in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto ciuitatis vnaquaque rem administrabit. Postea quare à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reipublicae munere impediuntur, cum sapius suis rebus & commodis seruire possint, cur in certa verba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. Nihil quisquam afferat causa, quo minus frequenter operam reipublicae det, nisi quae causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse equum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quare ab iudicibus, si eius rei causam propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurum sint. Postea hoc quid faciat, indignum & impudentius esse quam si adscribat. Age porro, quid si ipsi velint iudices adscribere, passurumne sit populus? Atque hoc esse indignum, quam rem verbo & literis mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi po-

testes nulla fiat, hoc ipsi iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum: apud populum hoc, & per populum agi conuenire, quod si nunc id agant, velle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones videre, & dissuadere velle. Quod si hac cum summi: inutilia, tum multo turpissima sint, legem cuiusmodi sit, in presentia conservari a iudicibus, post si displiceat, à populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magno opere quaretemus: neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius rei qui peccavit potius, quam legem ipsius verba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur si lex aut ad res maximas, vilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut inus esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum. Magnaque de re ita quod oportuerit exceptum, ut minime conueniat quicquam in tam diligenti scriptura praeiudicium arbitriari. Tertius locus est ei, qui praescriptio dicit, maxime necessarium, per quem ostendat oportet, si eo veniat, causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab aduersariis afferatur. Quia locus idcirco est huic necessarius, quod semper is qui contra scriptum dicit, aequitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia est, eum qui contra quod scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipsa quippiam accusator derogat, omnibus partibus iustum & probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omniū fatichat, ut iudices etiam si nollent, necesse

necesse esset: hac autem, etiam si necesse non esset, ut vellent, contra indicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus, si de his locis quae res postulabit, ad causam aduersariorum improbandam transferemus: aut causa & rationes afferentur, quare & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque & voluntate scriptoris, non ipsa solum scriptura causa confirmatum esse videatur: aut alijs quoque constitutionibus factum conarguetur.

CONTRA scriptum autem qui dicit, primum eum in- Contra scri-
ducet locum, per quem aequitas causae demonstretur: aut primum.
ostendet quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit, & quancunque causam assumet, assumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco, cum diuina commemoratio sui facti rationem, & aequitatem causae exornauerit, tum ex his locis ferè contra aduersarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam geri velit: omnia supplicia quae à legibus proficiantur, culpa ac malitiae vindicanda causa constituta esse. Scriptorem ipsum, si existat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quinis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc vero quod intelligeret quales viri indicaturi essent, idcirco eum quae perspicua videret esse,

esse, non ascripisse: neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putauit. Postea querere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tumne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quaedam quae perspicua sunt, tacitis exceptionibus cauere. deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura. Vlla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si unusquisque velit verba spectare, & non ad voluntatem eius, qui verba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere: & id quod nos fecerimus aut postulamus, quam utile, aut quam honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter literas, quae tenues & obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea videatur in sententijs, non in verbis consistere: & index is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quam indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum qui honesta aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus, & accipi causam, & in hac lege accipi, & eam causam, quam ipse asserat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, siquid de aequitate ea, quae cum aduersario staret, derogasset: sic huic qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam

causam conuertere, aut ambigere aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prodest, defendere, aut verbi definitionem inducere, & illius verbi vim, quo vrgeri videatur, ad suam causam commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per rationationem, de qua post dicemus. Quicumque autem in re, quamvis leniter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod si id quo nititur aduersariorum causa, subduxerit, omnem illam eius vim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Docti autem communes certis ex assumptionis partibus in utranque partem conuenient. Praterea eius qui a scripto dicet, leges ex se non ex eius qui contra commiserit utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & utilitate communi, non in verbis consistere. Quam indignum sit aequitatem literis vrgeri, quae voluntate eius qui scripserit, defendatur.

EX CONTRARIIS autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duae videntur leges, aut plures discrepantes legibus. Ex contrarijs legibus. hoc modo: Lex, Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum praeuium capito, & quam volet sibi rem a magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Pheras in Thessalia tyrannidem occuparat, vxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hae filium suum quem ex tyranno habebat, sibi praeui loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranque in partem yde loci, atque eadem praecepta conuenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam in-

firmare debet. Primum igitur leges oportet contendere, considerando Vra lex ad maiores, hoc est ad vtiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, ut si leges dua aut si plures, aut quotquot erunt, conservari non possunt, quia discrepent inter se, ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur. Deinde Vra lex posterius lata sit. nam postrema quaque gravissima est. Deinde Vra lex iubeat aliquid, Vra permittat. Nam id quod imperatur, necessarium: illud quod permittitur, voluntarium est. Deinde in Vra lege, si non obtemperatum sit, poena afficiatur, aut in Vra maior poena statuatur. Nam maxime conservanda est ea, quae diligentissima et sancta est. Deinde Vra lex iubeat, Vra vetet. Nam saepe ea quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam quae iubet. Deinde Vra lex de genere omni, Vra de parte quadam, Vra communiter in plures, Vra in aliquam certam rem scripta videatur. Nam quae in partem aliquam, et quae in certam quandam rem scripta est, promptius ad causam accedere videtur, et ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege Vtrum statim fieri necesse sit, Vtrum habeat aliquam moram et suspensionem. Nam id quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur. niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius et firmitus id videatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde sua legis a scriptum, ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se. Postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostra ratione Vraque lex conservari videatur, et adversariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Lo-

eos

cor autem communes, et quos ipsa causa det, videre oportebit, et ex vilitatis et honestatis amplissimum partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad Vram potius legem accedere oporteat.

EX RATIOCINATIONE nascitur controuersia, Ex ratiocinatione. cum ex eo quod vltimum est, ad id quod nusquam scriptum est, peruenitur, hoc pacto: Lex, si furiosus est, agnatum gentiliūque in eo pecuniāque eius potestas esto. Et lex, Paterfamilias nisi super familia pecuniāque sua legauerit, ita ius esto. Et lex, si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniāque eius agnatorum gentiliūque esto. Quidam iudicatus est parentem occidisse, et statim, quod effugiendi potestas non fuit, lignea solea in pedes ductae sunt: os autem obvolutum est folliculo, et praeligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum cullens in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interdum quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt. Heredes quos ipse iubet, scribunt, tabula obsignantur. De illa post supplicium sumitur. Inter eos qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hereditate controuersia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi res, qui in eo loco sint potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut queratur habuerint testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi has, et huiusmodi quasdam esse arbitramur. Primum eius scripti, quod proferas, habitationem et confirmationem. Deinde eius rei quae de quaturatur, cum eo de quo constat collationem eiusmodi, ut id de quo queritur, rei de qua constat, simile esse videatur.

q 2

Postea

Postea admirationem percontatione, quæ fieri possit, ut qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquum, aut eodem sit in genere. Deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod cum de illa esset scriptum, de hac re is qui scribat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multum in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde æquitas rei demonstranda est, ut in iudiciali absoluta. Contra autem qui dicit, similitudinem infirmare debet: quod faciet, si demonstrabit illud quod conferatur, ab eo cui conferatur diuersum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud cuius causa afferretur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de vique existimari oportere. Ac si ipse quoque poterit ratiocinationibus vi, iisdem ratiocinationibus, quibus antè prædictum est, videntur: si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare, periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse penè, quod non alteri simile esse videatur: multis dissimilibus rebus, in vnamquamque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se vel similia, vel dissimilia demonstrari. Loci communes à ratiocinatione, oportere conieclura ex eo quod scriptum sit, ad id quod non sit scriptum peruenire: et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiusmodi coniecluram diuinationem esse, et stulti scriptoris esse, non posse omnibus de rebus cauere quibus velit.

DEFI

DEFINITIO est, cum in scripto verbum aliquod est definitio. positum, cuius de vi queritur, hoc modo: Lex, Quis in aduersa tempestate nauim reliquerint, omnia amittito: eorum nauis et onera sunt, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum iam in alio nauigarent, et eorum alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, et manus ad se tendentem animaduertunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se susceperunt. Postea aliquanto, ipsos quoque tempestas vehementius iactare cepit, usque adeo ut dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, et inde subito qui à puppi religatus scapham annexam traheret, nauis, quoad posset, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, et nauis, quoad potuit, hospitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem qui in gladium incubuerat, leuiter saucijs facile est ex vulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere nauem, et remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus queritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberatum genus et demonstratum argumentandi locos et præcepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprijs tantum harum causarum quidam loci sunt, non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere

nere firmiter esse aequitatem, hoc est partem quandam honestatis. In deliberatio autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem. In demonstratio autem honestatem. Quare in hoc quoque genere causa quaedam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur: quaedam separatim ad finem, quo referri omnem rationem oportet, adiunguntur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non gravemur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

Expetenda.

RE RUM expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos allicit ad sese, non emolumento captans aliquis, sed trahens sua dignitate: quod genus, virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum: quod pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus inutilem, quod et sua vi, et dignitate nos induelos ducit, et pra se gerit quandam utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile tacentibus nobis intelliguntur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quae posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur. Quae autem in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis continent, et quia maior est vis honestatis, iuncta res omnino ex duplici genere intelliguntur: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut expetendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudine et inutilitas. His igitur duobus rebus duae res grandes sunt attributae, necessitudo

et affectus: quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus. Quid autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cum eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno nomine amplexa virtus. Nam Virtus est animi habitus naturae modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota vi erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia, est rerum bonarum et malarum et utrarumque scientia. Partes eius memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quae fuerint. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quae sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videtur ante quam factum sit.

IUSTITIA, est habitus animi communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt: postea res et ab natura profectas, et ab consuetudine probatas, legum metus et religio sanxit. Natura vero est, quod non opinio genuit, sed quaedam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quae superioris cuiusdam naturae (quam divinam vocant) curam ceremoniarumque affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria, et alterius remunerandi voluntas continetur. Vindicatio est, per quam vis et iniuria, et omnino omne quod

obscurum est, defendendo aut vilescedo propulsatur. Observantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea quae sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leniter à natura tractum aluit, & maius fecit. Ius, ut religionem: aut siquid eorum quae ante diximus, ab natura profectum, maius saltem propter consuetudinem videmus, aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet, continetur. Fortitudo, est considerata periculorum susceptio, & laborum perperio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio atque administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiducia certa cum spe collocavit. Patientia, est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perperio. Perseverantia, est in ratione bene considerata stabilis & perpetua permansio. Temperantia, est rationis in libidinem, atq; in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuersionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus, claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumentum, petenda sunt. Quod

ut demonstraretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, & à brevitatis precipiendi remotum est. Propter se autem vitanda sunt, non ea modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia, & iustitiae iniustitia: Verum etiam illa, Vitanda propter se. quae propinqua videntur & finitima esse, absunt autem longissime: quod genus fidentiae contrarium est dissidentiae, & ea re vitium est. Audacia non contrarium, sed oppositum est, ac propinquum, & tamen vitium est. Sic unicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum: ut audacia, quae fidentia: pertinacia, quae perseverantia finitima est: superstitio, quae religioni propinqua est, aut sine ulla certo nomine. Quae omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quae nos cum dignitate tum fructu quoque suo ducunt ad se: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria, est frequens de aliquo fama cum laude.

Dignitas, alicuius honesta, & cultus, & honore, & reverentia digna auctoritas. Amplitudo, potentia aut maiestas, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quam sunt qui propter utilitatem modo expectandam putant amicitiam, sunt qui propter se solum sunt qui propter se & utilitatem, quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad usum oratorum relin-

quatur, utraque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus innēta, partim non sunt: et quia partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur. Utilitas autem, aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in rebus quaedam sunt, quae (ut sic dicam) ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nauta, milites, socii: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates. Alia vero quae iam quiddam magis amplum, et minus necessarium faciunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut saluae et incolumēs, verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas, est salutis tuta atque integra conservatio. Potentia, est ad sua conservanda, et aliterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in his omnibus quae ante dicta sunt, quid difficile fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile id dicimus, quod sine magna, aut sine ulla labore, sumptu, molestia, quam brevissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestia longinquitatis indiget: atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis: tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perducitur potest. Quoniam ergo de honestate, et de utilitate diximus, nunc restat ut de his rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine, et affectione perscribamus. Puto igitur esse

esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari, neque leniri potest. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, quales et quanta sit, cognoscamus. Prius esse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atque ita necesse, ut vis ea postularet, quam modo describamus, necessitudinis: cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari, neque leniri potest. Huiusmodi necessitudines cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur. Sin aliqua rei incident difficultas: in illa superiori, possitne fieri, quaestione considerabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices, et absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenfes dedere Annibali: aliter autem, necesse est Cassilinum venire in Annibalis potestatem. Illic in superiore adiunctione est haec, nisi malint fame perire: si enim id malant, non est necesse. Hoc inferius non item, propterea quod siue velint Cassilinenfes se dedere, siue famem perire atque ita perire, necesse est Cassilinum venire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest haec necessitudo distributio? Prope dicam, plurimum, cum is bonus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus: cum eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere, aut abipsa velimus, tum adiunctione illa quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem invenias esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quid genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur

non necesse est, nisi cum illa exceptione. Extra quam, si nolint
sane perire. Ergo, ut dixi, illud quod adiungitur, semper cu-
iusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id perti-
nebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo
sit, Necesse est hoc faciamus, si honeste volumus vivere: aut
ad incolumitatem, hoc modo, Necesse est, si incolumes volumus
esse: aut ad commoditatem, hoc modo, Necesse est, si sine incom-
modo volumus vivere. At summa quidem necessitudo vide-
tur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac le-
nissima commoditatis: quæ cum his duabus nunquam poterit
contendere. Hæc autem inter se sæpe necesse est comparari, ut
quanquam præstet honestas incolumitati, tamen utri potis-
simum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quid-
dam præscriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam quæ
in re fieri poterit ut cum incolumitati consuluerimus, quod sit
in præsentia de honestate delibatum, virtute aliquando, &
industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda,
cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quæ-
re, cum incolumitati videbimur consulere, Verè poterimus
dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolu-
mitate eam nullo tempore possumus adipisci. Quæ in re vel
concedere alteri, vel ad conditionem alicuius descendere, &
in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit.
In commoditatis vero ratione, modo illud attendatur, digna-
ne causa videatur ea, quæ ad vilitatem pertinebit, quare
aut de magnificentia, aut de honestate quiddam deogetur.
Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quæra-
mus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, ali-
qua res nobis sit necessaria, hoc est, quæ sit adiunctio, ut pro-
inde uti quæque res erit, laboremus, & gravissimam quan-
tæ causam vehementissimè necessariam indicemus. Affectio,
est

est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut ad-
ministratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut
non tales, quales antè habita sint, aut plerumque haberi so-
leant, habenda videantur esse: ut ad hostes transire turpe vi-
detur esse, at non illo animo quo Ulysses transiit: & pecuniam
in mare deijcere inutile, at non eo consilio quo Aristippus fe-
cit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non
ex sua natura consideranda, quibus in omnibus quid tem-
pora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est:
& non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore,
quandiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad senten-
tiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes au-
tem & vituperationes ex his locis sumentur, qui loci perso-
nis sunt attributi, de quibus antè dictum est. Sin distributius
trahere quis volet, partiatur in animum & corpus, & ex-
trarias res licebit. Animi est, virtus, cuius de partibus paulo
antè dictum est: Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas.
Extraria, honor, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, po-
tentia, & cætera quæ simili esse in genere intelligentur. Atque
in his id quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quo-
que, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in
laudando, & in vituperando oportebit, non tam quæ in cor-
pore, aut in extrarijs rebus habuerit is, de quo agatur, quam
quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem & lau-
dare stultitia, & vituperare superbia est. Animi autem &
laus honesta, & vituperatio vehemens est. Nunc quoniam
omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de in-
ventione prima ac maxima parte Rhetoricæ satis dictum
videtur. Quare quoniam, & una pars ad exitum hunc ab
superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet
literarum, quæ restant in reliquis dicemus.

INDEX PLENISSIMUS

MVS RERV M ET VOCVM

INSIGNIORVM, QVAE HIC

et quatuor Rhetoricorum Libris, ad

Herennium, Item duobus de

Inuentione, conti-

nentur.

*

A	
Absolutio	143
Absoluta constitutio	16
Abusio	104
Accusatoris locus proprius	24, 116 & 117
Adiunctio	99
Aduersum	178
Affectio	152
Amicitia	148
Amphycliones	211
Amplificatio	46
Amplificationis diuisio	57
Amplitudo	210
Anominatio	23
Approbatio	24
Approbatum	157 & 158
Argumentatio	153 & 154
Argumentationes vitiosae,	37 & 176
Argumentationes quomodo	
do tractanda	33
Argumentationis perfecta	
partes quinque	33 & 166
Argumentum	10, 33 & 145
Aristotelis lana	162
Ars quid	4
Ars sine exercitatione pa-	
rum iuuat	4
Articulus	82
Assumptionis approbatio	168
Assumptina constitutio	16
Attentos quando habebimus	
auditores	7 & 138
Attributa personis	151
B	
Barbarismus	83
Beneficia	227
Bene	

I N D E X.

Beneficia in hominē ibidem	Complexio	Vitiosa	44
Beneuoli quomodo fiant au-	Complexio	35.35. & 154	
diores 7 & 45	Compositio	9 & 10	
Beneuolentia vnde compa-	Concessio quid	15 & 12	
ratur 141	Eius diuifio	ibid. & 211	
Breuitas 114 & 148	Non concessum.	177	
	Conclusio	5	
C	Conclusio simplex	156	
	Conclusiones tripartita sunt		
Casus 152 & 221		47	
Causarum diuifio 5	Conduplicatio	99	
Causa duplex 12	Confirmatio	5	
Causarum genera quatuor	Confirmatio vitiosa	41	
5 & 138	Confirmatio	112	
Causa genus admirabile, an	Confutatio	5	
ceps, & obscurum 117	Coniunctio	98 & 99	
Causa simplex an composita	Conquestio	61	
videndum 157	Conquestio, & eius loci	184	
Causa coniecturalis 20	Consecutio.	25 & 159	
Causa rationalis 30	Consequentia	123	
Circuitio 104	Consilium	152 & 197	
Clementia 247	Constitutio negotialis	208	
Cohortatio 57	Constitutio iuridicialis ab-		
Collatio 22 & 152	soluta	30	
Commoratio 118	Constitutio	133	
Commune 15 & 176	Constitutio causarum	13	
Commutatio 100	Eius diuifio	ibidem	
Commutabile exordium 9	Constitutio generalis	136 et	
Compar 94	208		
Comparabile 157 & 158	Constitutio translatina	136	
Comparatio 17 & 21	Constitutio iuridicialis	138	
		236	

I N D E X.

116 & 111	Criminis deprecatio	136 &	
Constitutio absoluta 138 et 111		214	
Constitutio assumptina 211	Criminis remotio	211	
Constitutio legitima partes 27	Criminis relatio	136 & 137	
Constitutio definitina 206	Criminis comparatio	136	
Consuetudinis ius 210 et 146	Criminis transferendi loci		
Contentio 61.86 & 115		125	
Contentionis diuifio 61			
Continuatio 62 & 91	D		
Continentia 247			
Controuersia ex quibus na-	Defensoris munus	198	
scatur 11.14 & 15	Defensoris loci	205	
Controuersia ex scripto, &	Definitio	19.26	
sententia 232	Definitio mala	177	
Contra scriptum 143 et 144	Deliberatio & demonstra-		
Controuersia ex contrarijs	tio an causarum genera		
legibus 240	sint	154	
Controuersia ex ratiocina-	Demonstratiuum genus	4	
tione 241	& 54		
Controuersia nominis, Fa-	Deliberatiuum genus	4 et 28	
Eli, Generis 134	Demonstratio	61 & 114	
Controuersia scripti 45 et 46	Denominatio	103	
Controuersum 177	Deprecatio	16.33 & 224	
Contrarium 89 & 198	Descriptio	109	
Conuersio 89	Diclorum, & dicendorum		
Copia dicendi 127	enumeratio	28	
Corporis motus 63	Dignitas	65.84 & 244	
Correclio 97	Diminutio	108	
Credibile 157	Disiunctio	58	
Criminis concessio 136	Dissolutio	101	
Criminis purgatio 136 et 221	Disparatum	154 & 158	
	r	Dispositio	

INDEX.

Dispositio quid	4 & 57	Exordium vulgare, commu-	
Distributio	61 & 105	ne, commutabile, logum,	
Distributionis partes	12	separatum, translatum	
Diuisio	5 & 110	9.144 & seq.	
Dociles ut reddantur audi-		Exornatio	33
tores	6 & 142	Exornatio vitiosa	44
Dolus	49	Expositio	101
Dubium genus	6	Expetenda	150
Dubitatio	101	Explanatio	84
		Expositio	111
		Expositio vitiosa	35

E

Efflicio	119		
Elegantia	83		
Enumeratio	45 & 156	Fabula	10 & 144
Enumeratio falsa	36	Facila	152
Enumeratio vitiosa	173	Facile	248
Enumeratio distributionis		Facile difficile	248
pars	12	Facultates	229
Elocutio quid	4	Falsum	176
Eloquentia	116, 127 & 139	Fidentia	246
Euentus	154 & 199	Figura dicendi, gravis, me-	
Exclamatio	87	diocris, & attenuata	79
Exemplum	118 & 158	Et quæ oratio cuiusque ha-	
Exempla unde petenda	72	rum sit particeps, ibidem,	
Exempli & testimonij dis-		& seq.	
serentia	75	Figura dicendi videntibus	
Exercitatio quid	5	quæ cauenda	82
Exordium	5 & 140	Firmamentum	139
Exordiorum duo genera	6	Fortitudo	50 & 142
Exordiorum vitia	144	Fortitudinem si doceamus	

F

INDEX.

retinendam	51	Inductio	158
Fortuna	152	Insinuatio	140 & 141
Frequentatio	110	Intellectio	11
		Intelligentia	250
		Interrogatio	87
		Interpretatio	99
Genus	154	Inuentio quid	4 & 132
Gloria	247	Inuentionis partes	5
Gradatio	96	locatio	61
Gratia	210 & 242	Iudicatum	30, 159, 160, 211
		& 246	
		Iudiciale genus	4
		Ius ex lege	30 & 146
		Ius natura	30 & 210
Habitus	151 & 152	Ius ciuile, & partes eius	130
Historia	10 & 145	Ius consuetudinis	210
Honestæ res duplex	49	Ius ex quibus conslet	31
Honestum rectum	49	Ius ex equo	31
Honestum laudabile	52	Institia	50 & 133
Honestum genus	6 & 45	Institia partibus quo pacto	
Humile genus	6 & 140	Vimur.	50

I

Imago	118 & 159		
Imitatio quid	5	Lachryma citissimè arescit	
Imprudencia	221	177	
Impulsio	191	Latinitas	84
Incolumitas	248	Laus	53 & 54
Inconstans	178	Leges duæ si contraria sint	28
Indignatio, & eius loci	152	Legitima constitutio	13
& 153		Eius diuisio	ibidem

L

r 2 Lene

I N D E X.

<i>Lene</i>	175	<i>N</i>
<i>Licentia</i>	106	
<i>Locus à testibus & contra testes.</i>	24	<i>Narratio</i> 5.65 & 146
<i>Locus à questionibus, & contra quaestiones</i>	25	<i>Narratio brevis</i> 141 & 145
		<i>Narrationum tria genera</i> 10 & 144
<i>Locus ab argumentis, et contra argumenta ibidem</i>		<i>Narratio dilucida</i> 11 et 148
		<i>Narratio verisimilis</i> 11
<i>Locus à rumoribus, & contra rumores</i>	26	<i>Narratio cum parum probabilis, unde exordium</i> 58
<i>Loci communes unde sumuntur</i>	45	<i>Narratio probabilis</i> 147
<i>Loci communes</i>	34 & 102	<i>Natura</i> 151
<i>Locus</i>	22 & 153	<i>Necessitas</i> 249 & 250
<i>Longum exordium</i>	9	<i>Necessitudo</i> 222
		<i>Necessitudo duplex</i> 250
<i>M</i>		<i>Negotijs attributa</i> 152
		<i>Negotio adiunctum</i> 154
<i>Magnificencia</i>	246	<i>Nex</i> 183
<i>Maus</i>	154 & 155	<i>Nomen</i> 151
<i>Membrum</i>	90	<i>Nominatio</i> 94 & 95
<i>Memoria quid</i> 4.54 et 245		<i>Notatio</i> 119
<i>Memoria naturalis, & artificiosa: cuiusque loci</i>	64	<i>O</i>
<i>Memoria Verborum</i> 70 & 71		<i>Observantia</i> 210
<i>Misericordia qui moveri poterit</i>	47	<i>Occasio</i> 23.153 & 154
<i>Modestia</i>	50 & 247	<i>Occupatio</i> 98
<i>Modestia partibus quo patet</i>	51	<i>Offensum</i> 12
		<i>Officium & finis oratoriae</i> 150

Officij

I N D E X.

<i>Officij oratorij partes</i>	4	<i>Praemij genus</i> 227 & 218
<i>Oratio</i>	152	<i>Pronominatio</i> 101
<i>Oratio Varianda</i>	170	<i>Principium quid</i> 5 & 140
<i>Orationis partes</i> 132 & 139		<i>Principium, & insinuatio, quomodo differat</i> 7 et 140
<i>Oratoria artis materia, & subiectum</i>	130	<i>Probabile</i> 156
<i>Ornamenta elocutionis</i>	83	<i>Pronuntiatio quid</i> 4 & 58
<i>Ornamenta sententiarum</i> 116 & 117		<i>Eius divisio</i> 59
		<i>Propositio</i> 15.16 & 166
<i>Ornamentum per contrarium</i>	117 & 118	<i>Providentia</i> 151
<i>Ornamentum per negationem</i>	118 & 119	<i>Prudentia</i> 50 & 151
		<i>Eius partes</i> 51
		<i>Purgatio</i> 16
		<i>Eius partes</i> 222
<i>P</i>		<i>Quaestio</i> 139
<i>Paclum</i>	31.203 & 246	<i>R</i>
<i>Par</i>	236 & 246	
<i>Par</i>	154 & 155	<i>Ratio quid</i> 18 & 35
<i>Partitio</i>	146	<i>Ratio vitiosa</i> 37
<i>Patientia</i>	246	<i>Ratio infirma</i> ibidem
<i>Pauca</i>	149	<i>Rationis confirmatio</i> 33
<i>Permissio</i>	100	<i>Ratiocinatio</i> 8.162 & 192
<i>Permutatio</i>	105	<i>Rectum</i> 49
<i>Persuervantia</i>	152	<i>Religio</i> 210 & 246
<i>Personis attributa</i>	151	<i>Religiosum</i> 157
<i>Perspicuum</i>	177	<i>Remotio criminis</i> 17 & 34
<i>Pietas</i>	210 & 246	<i>Remotum</i> 177
<i>Potentia</i>	248	<i>Reperitio</i> 27
<i>Præcisio</i>	101	<i>Reprehensio</i> 172
<i>Praemium</i>	226	<i>Reprehensionis modi</i> 170
		<i>T 3</i>
		<i>R</i>

I N D E X.

Reprehensio quartus mo-	8 & 23	Temperantia	246
dus	179	Traductio	87
S		Transgressio	103
Sapientia sine eloquentia	116	Transitio quid	31 & 97
Scriptum si ambiguum sit		Translatio	30.31 & 104
26		Translatio, & commutatio	
Sententia	88	205	
Separatum exordium	9	Translatio criminis	17
Sermocinatio	121	Translatum exordium	9
Sermonis pronuntiatio	92	Turpe genus	6
& 93		V	
Sermo, & eius diuisio	62	Veritas	210 & 246
Signum	21 & 251	Viclus	151
Significatio	121	Vindicatio	214 & 245
Simile	114	Virtus	245
Similiter cadens	93	Vita quæ demonstrari debet	
Similiter desinens	ibidem	53	
Similitudo	116	Vitanda propter se	247
Solæcismus	83	Vitiosum exordium	9
Spatium	23	Vituperatio	54
Spes	23	Vocis figura	59
Studium	154 & 196	Vocis firmitudo	59 & 60
Subiectio	97	Vocis mollitudo	61
Superlatio	103	Vilia	244
Suspiciones	100	Vilitas	49 & 247
Suspiciones ex facto	199	Vulgare	116
T		Vulgare exordium	9
Tempus	22.23 & 156	Zensus pictor	186
Tempora tria insinuationis			

F I N I S I N D I C I S.

